

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME YÜKSEK LİSANS PROGRAMI.

24 OCAK 1980 SONRASI DIŞA AÇIK (İHRACATA YÖNELİK) BÜYÜME
STRATEJİSİNİN TÜRKİYE'NİN EKONOMİK
BÜYÜMESİNE ETKİLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman
Doç.Dr. İlyas ŞIKLAR

Hazırlayan
Ömer ÖZTÜRK

Eskişehir
1996

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'de İthal-ikamesi politikaların terk edildiği, dışa açık bir modelin benimsendiği 1980 sonrası yıllarda uygulanan ekonomi politikalarına değinildi, uygulanan politikalar sonucunda Türkiye'nin ekonomik büyümesinin ne yönde geliştiği araştırıldı.

İlk olarak ekonomik büyüme politikalarından önce büyüme kavramı hakkında okuyucuya teorik ve genel bilgiler verildi. Ve 1980 öncesi büyüme politikaları ve sonuçları anlatıldı.

Bir ülke ekonomik büyüme politikalarına yön verirken, ithal-ikamesi yada ihracata yönelik stratejilerden birini kullanır. Türkiye'de 1980 öncesi ithal-ikamesi stratejiyi, 1980 sonrası ise ihracata yönelik stratejiyi kullanmıştır. Bunun için 24 Ocak istikrar tedbirleri ile bir dizi önlemler alınmış ve bu önlemler uygulamaya konulmuştur. Ekonomik büyümenin ilk koşulu olan sanayileşme ön plana çıkmış ve bu amaçla sanayinin gelişmesi için gerekli düzenlemelere gidilmiştir. Bunun sonucunda sanayileşme hızı yükselmiş ve sanayide yapısal bir değişim gözlenmiştir.

Sonuç olarak 1980 sonrası uygulanan ekonomik politikalar sonucu ekonomik büyümenin gelişim seyri ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırıldı.

ABSTRACT

In this study we have analysed the development of the economic changes after 1980's which includes economic policy changes from "import substitution" to "export oriented"

First, before analysing the economic growth policies in Turkey, we will try to give some background knowledge about economic policies that Turkey was following before 1980 and the after results.

A country can use "Import substitution" or "Export oriented" growth policies while it is preparing itself for economic growth. Before 1980 Turkey was using "import substitution" economic growth policy but after 1980 Turkey started to use a different economic policy, ie "Export oriented" economic growth policy. To improve the economic development government presented the January 24'th stabilization programme and started to use it.

The first condition for improving the economy is development on the industrial scale. Therefor the development of industrial facilities was steeped up. The result was noticeable increase in Turkey's economic structure.

Finally we have analysed the development of economic growth in Turkey after the policy changes in 1980.

İÇİNDEKİLER

TABLolar	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

BÜYÜME ANALİZİ

I. BÜYÜME ANALİZİNE GİRİŞ	4
A) EKONOMİK BÜYÜME	4
+1.Tanım	4
+2.Ölçülmesi	6
+3.Kaynakları	6
+4.Ekonomik Büyümeyle Engellenen Unsurlar	8
II. BÜYÜME MODELLERİ	10
A) RİCARDO'NUN BÜYÜME MODELİ VE ELEŞTİRİSİ	10
B) HARROD.DOMAR BÜYÜME MODELİ VE ELEŞTİRİSİ	14
C) NEO-KLASİK BÜYÜME MODELİ VE ELEŞTİRİSİ	21
III. BAŞLICA BÜYÜME STRATEJİLERİ	26

A) İTHAL İKAMECİ BÜYÜME	26
+ 1.Tanımı ve Kapsamı	26
+ 2.Uygulama Sonuçları	30
B) DIŞA AÇIK (İHRACATA DÖNÜK) BÜYÜME	33
+ 1.Tanımı ve Kapsamı.....	33
+ 2.Uygulama Sonuçları	36
IV. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ UYGULANAN BÜYÜME	
POLİTİKALARI VE SONUÇLARINA KISA BİR BAKIŞ	38
+ A) CUMHURİYETİN İLK YILLARI	38
+ B) DEVLETÇİ SANAYİLEŞME YILLARI	40
+ C) SAVAŞ VE SAVAŞ SONRASI YILLAR	43
+ D) ENFLASYONCU GELİŞME YILLARI.....	45
+ E) ASKERİ MÜDAHALE VE PLANLI KALKINMA YILLARI	48
II. BÖLÜM	
24 OCAK 1980 EKONOMİK PROGRAMI VE İZLEYEN	
YILLARDA DIŞA AÇIK BÜYÜME	
I. DIŞA AÇILMA DERECESİNİ BELİRLEYEN ETKENLER	54
A) YAPISAL ETKENLER	54
B) KONJONKTÜREL ETKENLER	56
II. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMI	58
A) TÜRK EKONOMİSİNİ 24 OCAĞA GETİREN NEDENLER	58
+ 1.Dış Baskılar	58
+ 2.İç Baskılar	60
B) 24 OCAK 1980 PROGRAMININ HEDEFLERİ	62
C) 24 OCAK 1980 PROGRAMININ UYGULAMA SONUÇLARI ...	63

++ 1.1980 -1983 Serbest Piyasa Geçiş Dönemi	63
+ 1.1. Dış Ticarete İlişkin Gelişmeler.....	65
+ 1.2. Faiz Hadlerinin Serbestleştirilmesi	68
+ 1.3. Döviz Piyasasının ve Fiyatının Serbest Oluşumu ...	69
+ 1.4. Sıkı Para Politikası ve Enflasyonu Önleme	71
+ 1.5. Yabancı Sermaye Girişlerine İlişkin Uygulamalar ...	72
+ 1.6. Ücretlere ve Sendikal Faliyetlere İlişkin	
+ Uygulamalar	73
+ 1.7. Bütçenin Reel Kaynaklardan Finansmanı ve	
+ Kamu Harcamalarının Sınırlandırılması	74
+ 1.8. Ekonomik Büyüme	75
+ 2.Serbestleşmenin Başlatılması	76
+ 3.1984—1987 Hedeflerinin Gerçekleştirilmesi.....	79
+ 4.4 Şubat Kararları 1988—89 Stagflasyonu	86
D) 1989-1994 ARASI EKONOMİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	89
+ F) 5 NİSAN İSTİKRAR PAKETİ	104
+ 1. Amaçları.....	104
+ 2. 5 Nisan Kararlarında İzlenen Strateji	106
+ 3. 5 Nisan Kararlarının Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri ..	107

III. BÖLÜM

TÜRKYE'DE DIŞA AÇILMA STRATEJİSİNİN YAPISAL ANALİZİ VE DIŞA AÇILMANIN TÜRKİYE'NİN EKONOMİK BÜYÜMESİ ÜZERİNE ETKİLERİ

I. BİR DÖNÜM NOKTASI 1980	111
II. 1980 SONRASI EKONOMİK BÜYÜME	113
1. V. BYKP 1985—1989.....	113
2. VI. BYKP 1990—1994.....	117
3. GSMH'nın 1980 Sonrası Büyümesi.....	118
+ 4. Sektörler İtibarıyla Ekonomik Büyüme	121
4.1. Tarım	121

4.1.1. Bitkisel Üretim	124
4.1.2. Hayvancılık	125
4.1.3. Su Ürünleri Üretimi	126
4.1.4. Ormancılık Alt Sektörü Üretimi	126
4.2 Sanayi	127
4.2.1. İmalat Sanayi	131
4.2.1.1. İmalat Sanayi Alt Sektörleri	133
a) Tüketim Malları Alt Sektörleri	133
1. Gıda Malları Sanayii	133
2. İçki Sanayii	133
3. Tütün ve Tütün Mamülleri Sanayii	133
4. Dokuma ve Giyim Sanayii	133
b) Ara Malları Alt Sektörleri	134
1. Orman Ürünleri Sanayii	134
2. Kâğıt Sanayii	134
3. Lastik Sanayii	134
4. Plastik Sanayii	135
5. Çimento Sanayii	135
6. Demir-Çelik Sanayiii	135
c) Yatırım Malları Alt Sektörü	135
4.2.2. Madencilik Sektörü	135
4.2.3. Enerji Sektörü	136
4.3. Hizmetler	138
4.3.1. İnşaat ve Konut Sektörü	138
4.3.2. Ulaştırma ve Haberleşme Sektörü	139
4.3.3. Para ve Bankacılık Sektörü	141
4.3.4. Turizm Sektörü	142
5. 1980 Sonrası İhracata Yönelik Büyüme	
Stratejisinin Ekonomik Büyüme Üzerine	
Etkilerini Araştırmaya Yönelik Model Denemesi	143
1. Yöntem	143
2. Test Sonuçları	145

SONUÇ	148
KAYNAKÇA	152
EKLER	158

TABLULAR

Tablo	Sayfa
1. —1894-89 Yıllarıarası Enflasyon Oranları	84
2. —V BYKP Dönemi Ekonomik Durumu	116
2.1 —VI BYKP Dönemi Ekonomik Durumu	118
2.2 —1958-95 Arası Ekonomik Büyüme Hızları	120
3 —F Testi Sonuçları	146
3.1 —Granger Nedensellik Testi İçin GSYİH ve İhracat Verileri ...	147

KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
AET : Avrupa Ekonomi Topluluğu
age : adı geçen eser
AGÜ : Az Gelişmiş Ülkeler
AT : Avrupa Topluluğu
BYKP : Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYSP : Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
C : Cilt
CİB : Cari İşlemler Bilançosu
Ç : Çeviren
DÇM : Dövizle Çevrilebilir Mevduat
DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK : Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
EİTİA : Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
EKKY : En Küçük Kareler Yöntemi
GATT : Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB : Gümrük Birliği
GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF : Uluslararası Para Fonu

- İBYSP** : İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İİBF : İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
KDV : Katma Değer Vergisi
MG : Milli Gelir
OECD : İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OGÜ : Orta Gelişmiş Ülkeler
s : Sayfa
S : Sayı
SBF : Siyasal Bilgiler Fakültesi
TC : Türkiye Cumhuriyeti
TCMB : Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEF : Toptan Eşya Fiyatları
TEFE : Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
TL : Türk Lirası
TMO : Toprak Mahsülleri Ofisi
vbg : ve bunun gibi
Y : Yıl
YGÜ : Yeni Gelişen Ülkeler
YHK : Yüksek Hakem Kurulu
yy : Yüzyıl

GİRİŞ

Ekonomik büyüme; ülkelerin bir çok amaçlarının gerçekleştirilmesi için gerekli olan bir araçtır. Gerçektende bir dizi sorunun çözümlenmesi, ya tamamen ekonomik büyümeye bağlıdır, yada ancak onun sayesinde önemli ölçüde kolaylaştırılabilir.

Toplumsal istikrarın önemli bir koşulu olan ve bireylerin yaşam düzeylerinin ayrılmaz bir parçası sayılan yüksek istihdam düzeyini garanti etmesi, ulusal ve uluslararası iş bölümü açısından yapısal uyumu kolaylaştırması, gelir dağılımı farklılıklarından kaynaklanan sorunları azaltması, çalışma ortamını iyileştirmesi ile kaynak tasarrufu ve uygun yatırım ortamı sağlaması, sosyal güvenlik sisteminin devamını sağlaması, iş kaybı riskine yol açmadan çevre kirliliğini önlemesi, toplumun ve bireylerin refahını artırması bakımından ekonomik büyüme her ülke için oldukça büyük öneme sahiptir.

Günümüz dünyasında, serbest dış ticaretin önemi ile birlikte birbiriyle uyumlu ülkeler, aralarında yaptıkları bölgesel, ticari, sosyal, siyasi ve ekonomik anlaşmalarla, serbest ticaretten faydalanmaya ve ekonomik refah düzeylerini artırmaya çalışmaktadırlar. Bugün görülen globalleşme ile başlatılan sürecin bölgeselleşmeye doğru aktığı ve bölgesel ticaretin giderek artacağıdır.

Türkiye 1980 yılı ile birlikte, dünyada ortaya çıkan bu gelişmeler sonucunda, serbest ticareti öngören ve rekabete açık bir ekonomik modele yönelmiştir. bu yönde 24 Ocak 1980 kararları ve izleyen bir dizi ekonomik önlemler paketiyle ekonomisini, dünya ekonomisi ile entegre etmeye çalışmıştır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin 1980 sonrası ekonomik büyümesine, 1980 sonrası yönelinen dışa açık (ihracata yönelik) büyüme stratejisinin etkilerinin araştırılmasıdır. Çalışmamız başlıca üç ana başlık altında inceleyebileceğimiz bölümlerden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde ekonomik büyüme ile ilgili teorik ve genel bilgiler verilmiş, bu aşamada ekonomik büyümenin tanımı, ölçülmesi, kaynakları ve ekonomik büyümeyi engelleyen unsurlar açıklanmaya çalışılmıştır. Bundan sonra büyüme modelleri incelenmiş, daha sonra başlıca büyüme stratejileri açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak 1923-1980 yılları arasında Türkiye'nin büyüme politikaları ve sonuçları incelenmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, 24 Ocak 1980 istikrar önlemleri başlığı altında, dışa açılma derecesini belirleyen etkenler üzerine durulmuş, Türkiye'yi 24 Ocağa getiren nedenler açıklanmış ve 24 Ocak 1980 programının hedefleri ve uygulama sonuçları, dış ticaret, faiz, döviz piyasası, para politikası ve enflasyon, yabancı sermaye girişleri, ücretler ve bütçenin reel kaynaklardan finansmanı alt başlıklarında açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde 1980-1984, 1984-1987, 1988, 1989, 1989-1994 yılları arası ekonominin genel görünümü ve bir diğer önemli istikrar paketi olan 5 Nisan istikrar önlemleri de incelenmiştir.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümün de, dışa açılmanın Türkiye'nin ekonomik büyümesine etkileri araştırılmıştır. İlk olarak bir

dönüm noktası sayılan 1980 ve öncesi mukayese edilmiş, daha sonra 1980 sonrası GSMH'nın ve sektörler itibariyle ekonomik büyümenin gelişme seyri incelenmiş ve en son olarakta dışa açık stratejinin ekonomimizin büyümesine ne gibi bir etki yaptığını araştırmak için bir ekonomik model araştırması yapılmıştır.

I. BÖLÜM

BÜYÜME ANALİZİ

I. BÜYÜME ANALİZİNE GİRİŞ

A) EKONOMİK BÜYÜME

1. Tanımı:

Büyüme çok çeşitli kriterlere göre tarif edilebilir ve ölçülebilir. Ekonominin prodüktif kapasitesindeki artış, kişi başına gayrisafi veya safi milli hasıla gibi kriterler büyümeyi tarif etmekte kullanılmaktadır¹.

Ekonomik büyüme en basit olarak ve doğrudan doğruya, "ülkenin ve halkın istediği mal ve hizmetleri üretebilme gücünü arttırmak²" olarak tanımlanabilir. Bir ekonominin üretim kapasitesi kaynakların nicelik ve niteliğine ve ulaştığı teknolojik düzeye dayandığından ekonomik büyüme, üretim kapasitesinin bu belirtenlerinin genişletilmesi ve geliştirilmesi sürecini içermektedir. Ekonomik büyümeyi; "milli gelirde zaman içerisinde görülen reel artışlar" şeklinde

¹ Vural F. SAVAŞ, **İktisadi Analiz**, Sevinç Matbaası. Ankara, 1965, s. 465.

² Wallace C. PETERSON, **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**., EİTİA yayınları, Yayın no: 2, Ç. Servet MUTLU, Eskişehir, 1962, s. 387.

tanımlamamız mümkündür³. Ancak MG'deki artışlar, sadece milli ekonominin bütününe yönelik büyümeyi yansıtmakta, kişi başına refah artışı hakkında bize bir fikir vermemektedir. Bu nedenle büyümeyi, kişi başına milli gelir rakamlarıyla ölçmek daha sağlıklı bir yaklaşım olmaktadır.

Genellikle kabul edilen tarife göre büyüme; fert başına düşen milli gelir payının artmasıdır⁴. Büyümenin tanımını bu şekilde verdikten sonra, günlük yaşamda sıkça yapılan bir yanlışlığı, büyüme ile kalkınma (gelişme) terimlerinin aynı anlamda kullanılması yanlışlığını, vurgulamamız yerinde olacaktır. Kalkınma; salt üretimin ve kişi başına gelirin artırılması olmayıp, az gelişmiş bir ekonomide iktisadi ve sosyo-kültürel yapının değiştirilmesi, yenileştirilmesidir. Kişi başına düşen gelirin artması yanında, genel olarak üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması gibi yapısal değişiklikler, kalkınmasının temel öğeleridir. Büyüme ise; nitelikten çok nicelik bakımından ortaya çıkan bir değişikliktir. Bir ekonominin büyümesi, mutlaka o ekonomide yapısal değişimleri gerektirmez. Büyüme, sadece üretimin ve kişi başına gelirin artması olarak kabul edilebilir⁵.

Konu ile ilgili yapılan bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, kalkınma sadece az gelişmiş ekonomiler ile ilgili bir kavram olduğu halde, büyüme süreci, gelişmiş ve de az gelişmiş ekonomilerle de ilgili olabilir. Öte yandan büyüme kuramları ise, kalkınmış ekonomileri model alırlar⁶.

³ C. Nejat BERBEROĞLU, **Makro Ekonomi Teorisi**, Birlik Ofset Yayıncılık, Eskişehir, 1992, s. 199.

⁴ Savaş, a.g.e., s. 465.

⁵ Ergül HAN, **Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi**, Birlik Ofset Yayıncılık, Eskişehir, 1994, s. 4.

⁶ Han, a.g.e., s. 5.

2) Ölçülmesi:

Daha önce verdiğimiz tanımda büyümenin; belirli bir zaman süreci içinde milli gelirin, ne ölçüde arttığını gösterdiğini belirtmiştik. Bu tanım çerçevesinde büyüme hızı kavramı, başlangıç yılına göre milli gelirin hangi oranda arttığını ifade edecektir⁷. Buna göre büyüme hızı aşağıdaki gibi formüle edebiliriz:

$$\text{Büyüme Hızı} = BH = \frac{\Delta Y}{Y_t}$$

Burada Y_t , başlangıç devresi reel milli gelirini, ΔY ise; bir sonraki devre ile başlangıç devresi arasındaki milli gelir artışını ($Y_{t+1} - Y_t$) ifade etmektedir.

Büyümeyi fert başına düşen milli gelir yönünden tarif ettiğimizde büyüme hızının, nüfus artışı ile çok sıkı bir ilgisi olacağı açıktır. Çünkü hızlı bir nüfus artışı, fert başına MG'in artmasını engeller. Bu sebepten büyüme hızı; Net büyüme hızı (BHN) ve Brüt büyüme hızı (BHB) olmak üzere ikiye ayrılır. Brüt büyüme hızı sadece MG'in ne ölçüde büyüdüğünü gösterir ve kişi başına gelir ile ilgilenmez. Net büyüme hızı ise, brüt büyüme hızından nüfus artış hızının (n) çıkarılması ile bulunur. Yani: $BHN = BHB - n$ 'dir ve kişi başına düşen gelirin belli bir devre içinde ne kadar arttığını gösterir⁸.

3) Kaynakları:

Daha önce verdiğimiz tanımlara bir yenisini daha eklersek, büyüme; ekonominin üretim potansiyelinde artış meydana gelmesidir. Ancak bu tanımın da yeterli olduğunu söylemek doğru olmaz. Çünkü büyüme yalnız ekonominin üretim potansiyelindeki değişikliklerle değil, aynı zamanda bu kapasitenin ne ölçüde kullanıldığında bağlıdır. Bu

⁷ Berberoğlu, a.g.e., s. 200.

⁸ Savaş, a.g.e., s. 465, 466.

bakımdan büyümei sağlayan temel unsurları incelerken, bir ÷lkede üretimde önem taşıyan faktörlerdeki gelişmeleri de incelememiz yerinde olacaktır⁹.

Her ÷lkede büyüme sürecine temel önemli olan dört etmen vardır¹⁰. Bunlar:

- İşgücünün nicelik ve niteliği,
- Doğal kaynakların nicelik ve niteliği,
- Gerçek sermayenin nicelik ve niteliği,
- Toplumun eriştiği teknolojik düzeydir.

Üretim olayını gerçekleştiren üretim faktörleri; emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimdir¹¹. Bunlardan işgücü faktörünü ele alırsak, faal işgücünde meydana gelen artışların, büyümei sağlayan unsurlardan olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, faal nüfusun artması demek -belli koşullar altında- daha fazla üretimin gerçekleştirilebilmesi demektir. Aynı şekilde sermaye de meydana gelen artışlarda büyümei sağlayan başka bir unsurdur. Üretim potansiyelinin gelişmesi, büyük ölçüde sermaye birikiminin artmasına bağlı sayılmaktadır.

Doğal kaynaklarda meydana gelen artışlarda hiç kuşkusuz büyümei olumlu yönde etkilemektedir. Yeni madenlerin, petrol rezervlerinin bulunması ekonominin üretim potansiyelini artıracaktır. Ancak üretim faktörlerinin, her zaman istenilen ölçüde artırılması mümkün olamamaktadır. Çünkü, bir ÷lkenin doğal kaynaklarını, işgücü ve sermaye miktarını artırma imkanları sınırlıdır. Bu nedenle büyümei sağlayan önemli bir unsurda verimliliğin artırılmasıdır. Bunu sağlayan başlıca faktör ise teknolojik gelişmedir¹².

⁹ Berberoğlu, a.g.e., s. 201.

¹⁰ Peterson, a.g.e., s. 393, 394.

¹¹ Berberoğlu, a.g.e., s. 202.

¹² Berberoğlu, a.g.e., s. 202.

Bu dört temel etmenin ardından, büyüme sürecine giren üç çeşit etmeni daha belirlemek gerekir. Bunlar¹³:

—Emek arzı, teknoloji düzeyi ve sermaye stokundaki değişkenleri tayin eden ekonomik yada ekonomik olmayan etmenler dizisi,

—Ekonominin rekabetçi niteliği, gelir ve servet dağılımı, tüketici beğenileri deseni, hakim iş örgütlemesi biçimi ve kuramsal nitelikteki diğer etmenler,

—Toplam talep düzeyinin belirlenmesine giren diğer değişkenlerdir.

4) Ekonomik Büyümeyle Engellenen Unsurlar:

Ekonomik büyümenin en önemli engellerinden biri, düşük tasarruf düzeyidir. Bilindiği gibi sermaye birikimi büyümenin önemli bir kaynağıdır. Bununla beraber, sermaye birikimi tasarrufu gerektirmektedir. Bir ülkenin gelecekteki üretim kapasitesini artırmak için kullanılan kaynaklar, yiyecekler, barınma vbg. yaşamak için gerekli mal ve hizmetin üretiminden çekiliyor olduğundan, kaynaklarını cari tüketimden çekme konusunda başarılı olmayan gelişmekte olan ülkeler, daha az yatırım yapma şansına sahiptirler. Yani kaynakların çoğu tasarruf edilememekte, bu nedenle de sermaye birikimi için elde çok az kaynak kalmaktadır¹⁴. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde yapılan tasarrufların çoğu konut, otomobil alımı ve altyapı finansmanı gibi üretken olmayan alanlara aktarılması, bu konudaki bir başka güçlük olmaktadır¹⁵.

Daha önce aktif nüfustaki artışın, büyümeyi sağlayan temel unsurlardan olduğuna değinmiştik. Ancak nüfus artışının hızla devam etmesinin, toplumun refahını olumsuz yönde etkileyebileceğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen

¹³ Peterson, a.g.e., s. 394.

¹⁴ Beyhan ATAÇ, **Maliye Politikası**, Eğitim, Sağlık, Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No: 86, Eskişehir, 1991, s. 213.

¹⁵ Berberoğlu, a.g.e., s. 203.

yüksek nüfus artışı, büyümeyi geriletken önemli sebeplerden biridir¹⁶. Çünkü hızlı nüfus artışının gerektirdiği altyapı yatırımları artacaktır. Böyle olunca eğer hızlı nüfus artışı karşısında artan büyüme hızı, ancak bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabiliyorsa büyüme sağlanamayacak, üretim artışı nüfus artışının üzerinde gerçekleşirse büyüme sağlanacaktır.

Büyümeyi engelleyen unsurlardan biriside, teknoloji üretiminin yetersiz olmasıdır¹⁷. Gelişmekte olan ülkeler teknoloji üretimi konusunda başarısızdırlar. Bunlar görünürde her ne kadar teknolojiyi, hazır almak gibi bir avantaja sahip iselerde, gerçekte teknolojinin ülkeden ülkeye transferi ve transfer edildiği ülkeye uyum sağlaması konusunda çeşitli güçlükler söz konusudur. Verimliliğin düşük olması da büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Bütün bunlara ek olarak politik istikrarsızlıkta büyümenin önünde bir engel teşkil eder. Bir ekonomide güvenli sayılmayan mülkiyet hakları ve potansiyel olarak sürekli olmayan politik hava, o ülkede sermaye birikimini engelleyebilecek ve ekonomik büyümeyi geriletecektir. Politik istikrarsızlık; hem iç hemde dış yatırımcıları gerçek varlıklara yatırım yapmaktan kaçıracaktır¹⁸. Ayrıca bireylerin gelenekleri ve davranışları da ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler. Örneğin, cahillik, boş inanç gibi özellikler gelişmeyi engelleyecek niteliktedir.

Bir ülkenin büyüklüğünde büyüme önünde engel olabilir¹⁹. Şöyle ki eğer pazar küçükse, üretimdeki ihtisaslaşmadan sağlanabilecek kazançlar sınırlı kalacaktır. Küçük ülkeler, bu potansiyel kazançları elde etmek konusunda, büyük ve entegre olmuş piyasalara sahip gelişmiş ülkelere oranla daha az şansa sahiptirler.

---

¹⁶ Berberoğlu, a.g.e., s. 203.

¹⁷ Berberoğlu, a.g.e., s. 204.

¹⁸ Ataç, a.g.e., s. 214.

¹⁹ Ataç, a.g.e., s.215.

II. BÜYÜME MODELLERİ

A) RİCARDO'NUN BÜYÜME MODELİ VE ELEŞTİRİSİ:

Klasik iktisatçılardan D.Ricardo kendi ismini taşıyan modelinde 15.yy. başlarında İngiltere'nin koşulları ve sorunlarına değinmektedir. Klasik iktisatçılar tarafından bu model, klasik büyüme teorisi veya Ricardo'nun büyüme modeli olarak adlandırılmaktadır.

D.Ricardo büyümeyi; bir sermaye birikmesi problemi olarak görmektedir. Fazla kâr isteyen sermaye sahipleri, ellerindeki sermayeyi tüketmektense tekrar üretime sokmakla, sermaye birikimine imkân sağlarlar. Şu halde gelişmenin esas belirleyicisi, sermaye sahiplerinin kâr hırsı, iktisadi gelişmenin tek yolu, sermaye birikimidir²⁰.

Ricardo'nun üretim fonksiyonu, Adam Smith'inki gibi üç üretim fonksiyonuna yer verir.Toprak, emek, sermaye²¹. Dolayısı ile, iktisadi faaliyete katılanlar üç grupta toplanabilir. Emekçiler, girişimci-sermayedarlar ve toprak sahipleri. Bu üç grup faktörün toplam hasıladan aldıkları paylar sırasıyla; ücret, kâr ve rant olarak adlandırılır. Emekçiler (işçiler) geçimlerini, çalışmaları karşılığında aldıkları ücretle sağlamaktadırlar. Emegın doğal ve piyasa fiyatı olmak üzere iki fiyatı vardır. Piyasa fiyatı; emegın arz ve talebine bağılı olup, işçiye ödenen para demektir²². Doğal fiyat ise, işçinin geçimine ve neslini devama yetecek, fakat emek miktarını ne azaltacak nede artıracak fiyattır²³.

²⁰ Zeyyat HATİPOĞLU, **Kar ve İktisadi Büyüme**, İktisat Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yayınları IX, Sermet Matbaası, İstanbul, 1965, s. 25.

²¹ Irma ADELMAN, **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Kuramları**, Ç. Vural Savaş, İstanbul, 1972, s. 44.

²² Erdoğan ALKİN, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1992, s. 41.

²³ Adelman, a.g.e., s. 44.

Emek arz ve talebi tarafından belirlenen piyasa ücret haddi, doğal ücret haddine yaklaşma eğilimindedir. Çünkü piyasa ücret haddi, doğal ücret haddinden yüksek ise, gelirleri en az geçim düzeyinin üzerine çıkan işçiler, nüfusu artırma yoluna giderecekler, bu ise emek arzını genişletip, piyasa ücret haddinin, doğal ücret haddinden aşağıya düşmesini sağlayacaktır. Piyasa ücret haddinin, doğal ücret haddinden aşağıya düşmesi ise, doğumları dolayısıyla emek arzını azaltarak ters yönde bir etki yaratacaktır. Girişimci-sermayedarlar, sermaye birikiminde bulunmakta ve yatırım yapmaktadırlar. Şu halde, büyümeyi sağlayan en önemli faktör, sermayedarlardır. Birikimi ve yatırımı uyarıcı ise kârlardaki artıştır. Ricardo'ya göre, ekonomide tasarrufla bulunanlar yalnızca girişimci-sermayedar sınıfıdır. Toprak sahipleri ise, bütün gelirlerini tüketim harcamalarında kullanmaktadırlar²⁴.

Ricardo'ya göre rant; toprağın, asli ve yok edilemez gücünün kullanılmasından dolayı sahibine sağladığı gelirdir. Rant geliri yaratan neden azalan verim halidir. Nüfus arttıkça daha verimsiz topraklarda tarım yapılacaktır. Ürünler tam rekabet koşullarının egemen olduğu piyasalarda satıldıkça, fiyatlar en verimsiz toprak parçasındaki üretim maliyetini karşılayacak düzeyde belirleneceğinden, düşük maliyetle çalışan verimli topraklardan sahipleri rant geliri elde edeceklerdir²⁵.

Şimdi kısaca modelin varsayımlarına bakalım²⁶

—Tasarruf ve sermaye birikimi, kârların yüksekliği sebebiyle yüksek kabul edilmektedir,

—Sanayide teknik ilerleme yüksektir,

—Tarımda teknik ilerleme hızı çok düşüktür. Bunun yanında, toprağın kıt olması ve daha düşük kaliteli topraklara gidilmesi gibi sebeplerle, tarım kesiminde azalan verim kanunu geçerli olmaktadır.

²⁴ Alkin, a.g.e., s. 42.

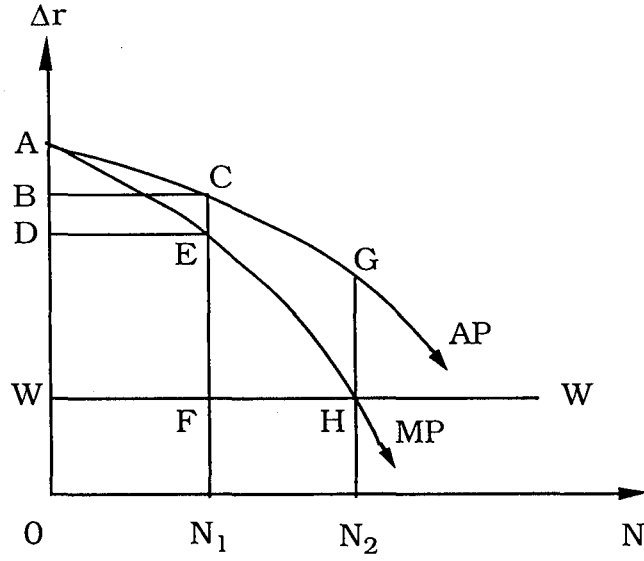
²⁵ Alkin, a.g.e., s. 42.

²⁶ Mükerrrem HİÇ, **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 15, 16.

—Ücretler kısa dönemde emek arz ve talebine göre değişse bile, uzun dönemde asgari bir ücret seviyesinde sabit kalma eğilimi gösterecektir.

—Ekonomi devamlı olarak tam rekabet ve tam istihdam şartlarında çalışır.

Şimdi de modelin işleyişini şekil yardımıyla açıklamaya çalışalım.

Şekil 1. Ricardo Modeli

Şekilde yatay eksen, belirli miktarda sermaye ile birlikte kullanılan emek birimleri yer almaktadır. Emek-sermaye dozlarının azalan fonksiyonu olarak çizilen , ortalama ürün (AP) ve marjinal ürün (MP) eğrilerinin, sol yukarıdan sağ aşağıya doğru inmeleri azalan verime işaret etmektedir²⁷. Ücret haddi marjinal üründen bağımsız olarak en az geçim düzeyinde değişme varsayılmaktadır. Bu değişmez ücret haddinde sonsuz elastik emek arzini, WW doğrusu belirlemektedir.

²⁷ Alkin, a.g.e., s. 43, 44.

Büyümenin herhangi bir aşamasında istihdam ON_1 ise, sermaye ile birlikte kullanılan bu ON_1 dozunun yarattığı toplam hasıla, ON_1 ile NC 'nin çarpımına yani; $OBCN_1$ dikdörtgeninin alanına eşittir. Emek sermaye dozlarının toplam hasıladan alacağı pay ise, bu dozların marjinal ürün eğrisi tarafından belirlenir. Şekilde emek-sermayenin payı, $ON_1 \times N_1E$ yani $ODEN_1$ dikdörtgeninin alanı kadar olacaktır. Değişmez ücret haddi OW olduğuna göre emeğin payı $OWFN_1$, sermayenin payı $WFED$, rantın payı ise $BCDE$ dir. İstihdam genişledikçe toplam hasıla azalan verim etkisiyle giderek yavaşlayan bir hızla büyüyecektir. Ücret haddi değişmez olduğuna göre ücret payı artacak ve kâr payı gitgide azalacaktır. İstihdam hacmi ON_2 'ye vardığında toplam hasıla; $ON_2 \times N_2G$ kadardır. Bu hasılanın $OWHN_2$ kadarı emekçiler, geri kalanı ise toprak sahipleri almaktadır. İstihdam ON_2 'ye vardığında emek-sermaye dozlarının marjinal ürünü N_2H 'e yani değişmez ücret haddine düşmüştür. Emek-sermaye dozları, toplam hasıladan yarattıkları marjinal ürün kadar pay alacaklarından, bu noktadan artık sermayeye bir pay kalmamıştır. $OWHN_2$ kadar kârın tamamı emekçilere gider. Toplam hasıladan geriye kalan $ON_2 \times HG$ kadar kısımda ranttır. Kâr payının sıfıra düşmesi, girişimci-sermayedarları yeni yatırım yapmaktan alıkoyar ve net yatırımlar durur, böylece ekonomi sürekli durgunluğa girer.

Ricardo tipi durgunluk devresinin özellikleri ise; sabit kapital, maksimum nüfus, en az geçim seviyesi ücretleri, risk payını karşılamaya yeterli minimum kâr haddi ve durgun bir toplam üretimdir²⁸.

Modelin Eleştirisi: Ricardo'nun büyüme modeline, tüm klasik modellerinin çoğuna yöneltilen eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştirilerin başında; modelin dayandığı varsayımların gerçeklere uymaması gelmektedir²⁹. Varsayımlardan birisi; toplam hasıladan azalan verimler

²⁸ Adelman, a.g.e., s. 59.

²⁹ Berberoğlu, a.g.e., s.206.

kanunu geçerli idi. Nüfus artışı dolayısıyla emekte azalan verim geçerli olsa dahi, sanayinin tarıma göre öneminin artması, toprak kıtlığı yüzünden emek ve sermaye için azalan verim kanununun sonuçlarının ortaya çıkması, tüm ekonomi için bahis konusu olmamıştır. Daha da önemlisi sabit sermayedeki sürekli artışlar, emek için azalan verimlerin fiilen ortaya çıkmasını engellemiştir. Diğer yandan, teknik ilerleme hızı; Ricardo'nun tahminlerinin üstünde ve çok yüksek olmuştur. Teknik ilerleme azalan verim kanununu telafi edici bir rol oynamıştır³⁰.

Modelin birbaşka eleştirisi; emek arzı bakımından asgari fiziki geçim seviyesi ve bu seviyede sosuz elastikiyete sahip uzun dönem emek arz eğrisi sözkonusu olmaması üzerinedir. Ayrıca ekonominin devamlı tam istihdamda olması ve tam rekabet koşulların geçerli olduğu varsayımı da eleştiriye uğrayan bir diğer konudur³¹.

B) HARROD DOMAR MODELİ VE ELEŞTİRİSİ:

Domar'ın ortaya attığı büyüme modeli, 1946 yılında yayınlanmasından hemen sonra, Harrod Modeli ile ilişkilendirilerek birlikte anılmaya başlanmıştır³².

Harrod Modeli: Bu modelde, ekonomiler için üç tür büyüme oranı sözkonusu edilmektedir. Fiili, tatmin edici ve tabii büyüme hadleri³³. Harrod'a göre bir ülkedeki tüm üretim faktörlerinin kapasitesi arz imkanlarını yaratır. Bütün imkanların kullanılmasıyla gerçekleştirilebilecek büyüme hızına, tabii büyüme hızı adı verilmektedir. Bu büyüme hızı, varılabilecek en yüksek büyüme hızıdır. Bu hızın

³⁰ Mükerrerem HİÇ, **Büyüme Teorileri ve Azgelişmiş Ekonomiler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1578, İstanbul, 1970, s. 11, 12.

³¹ Berberoğlu, a.g.e., s.206.

³² Ergül HAN, "Domar-Harrod Ortak Model Üzerine" EİTİA Yayınları, C:17, S. 1-2, s.103.

³³ Sabri F. ÜLGENER, **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Yayınevi, İstanbul, 1980, s.414.

yükselmesi; nüfus artışına ve teknolojik gelişmeye bağlıdır³⁴. Fiili büyüme hızı ise; bir ekonomide belli bir dönem sonunda gerçekleşen büyüme hızıdır. Fiili büyüme hızının varabileceği en yüksek seviye, tabii büyüme hızı ile sınırlanmıştır. Tatmin edici büyüme, müteşebbisleri tatmin edici bir atmosfer ve kâr ile karşı karşıya bırakan ve böylece onların yatırım kararlarında değişikliğe yol açmadan, üretimi azaltma ve arttırma tehlikesinden uzak, bir büyüme tarzıdır. Yani üretimi tayin eden unsurların, ahenkli bir şekilde devamlı büyümeyi sağlamasıdır. Birbaşka deyişle, uyarılmış yatırımların istikrarlı şekilde devam ettiği bir işleyişe sahip büyümedir³⁵.

Fiili büyüme hızının tatmin edici (gerekli) büyüme hızının altına düşmesi, arzın talebi aşması ile sonuçlanır. Bu durumda ellerinde satılamamış mal stokları kalan müteşebbisler, kötümser bir havaya bürünecekler ve yatırımları kısma yoluna gideceklerdir. Yatırımların kısılması, talebin azalmasına sebep olacak ve birbirini izleyen dönemler boyunca dengeden uzaklaşılacaktır. Eğer tam tersi bir durum söz konusu olur ise; talep artışı arz artışının önüne geçmiş demektir. Bu durum müteşebbisleri yatırım harcamalarına sevk edecektir. Sonuçta talep ile arz arasındaki açık gitgide artacak ve dengeden uzaklaşılacaktır³⁶. Yani bir ülkede büyümenin istikrarlı olabilmesi için, fiili büyüme hızının gerekli büyüme hızına aşit olması gereklidir. Ancak müteşebbisler bu durumda tatmin olmuş durumda bulunacaktır.

Domar Modeli: Evsey Domar'ın büyüme modelinde ise, ekonomilerin tam istihdam halinde sürekli büyümesi, yatırımların iki çeşit tesirine bağlanmaktadır. Bunlardan birincisi yatırımların üretim kapasitesini genişletmesi, diğeri ise gelir yaratmasıdır. Yatırımlar bir

³⁴ Erdoğan ALKIN, **İktisat**, İstanbul, 1972, s. 278.

³⁵ Yılmaz BÜYÜKERŞEN, **Makro Ekonomi Dersine Başlangıç**, EİTİA Yayınları, No: 131, Eskişehir, 1971, s. 262.

³⁶ Alkin, a.g.e., s. 276, 277.

yandan üretim kapasitesini artırırken diğer yandan gelir yarattıklarına göre, gelirdeki artışların üretimdeki artışlara eşit olması, ekonominin devamlı büyümesi sırasındaki denge hali olacaktır.

Domar'a göre yatırımların gelir artırıcı etkisi, Keynes'yen çarpan kavramı ile açıklanabilir³⁷. Yatırımların kapasite yaratıcısı etkisi ise, yaratılan sermayenin verimliliğine bağlıdır. Şu halde büyümenin dengeli olabilmesi için yatırımların-tüketim meyline bağlı olarak-kendinden kat kat yüksek miktarda yarattığı gelir ile sebep oldukları üretim artışının birbirine eşit olması gerekir³⁸.

Harrod-Domar Modelinin Tanımı: Harrod-Domar modeli adıyla bilinen model Keynes'ci yapıya sahip büyüme modellerindedir. Aslında Harrod-Domar modeli altında tek bir model kurulmamıştır. Ancak her iki model de "yatırımların gelir arttırıcı etkisi" yanında "yatırımın kapasite yaratıcı etkisi" ne önemli ölçüde yer vermeleri sebebiyle, Harrod-Domar modeli altında birleştirilip incelenmektedir. Biz de çalışmamızda iki modeli birleştirip inceleme yolunu takip edeceğiz.

Model, tasarrufları MG'in fonksiyonu olarak ele alması ve gelir dengesinin tasarruf ve yatırımın eşit olduğu noktada sağlanması açısından Keynes'ci bir yapıya sahiptir³⁹.

Şimdi modelde kullanılan temel kavramları kısaca açıklamaya çalışalım.

i) Tasarruf eğilimi katsayısı: Belirli bir gelir seviyesinde, gelirin tasarrufa ayrılan kısmıdır. İkiye ayrılır:

a) Ortalama tasarruf eğilimi: Belirli bir gelir seviyesinde, tasarruf

³⁷ Büyükerşen, a.g.e.,s.263.

³⁸ Alkin, a.g.e., s. 277.

³⁹ Berberoğlu, a.g.e.,s.267.

miktarnın gelir miktarna oranıdır.

b) Marjinal tasarruf meyli: Gelirde bir artış olması durumunda, tasarruftaki artışın gelir artışına oranıdır.

Bu modelde tasarruf eğilimi sabit varsayılmıştır. Yani;

Ortalama tasarruf meyli = Marjinal tasarruf meyli, buda α sembolü ile gösterilmektedir.

$$\alpha = \frac{S}{Y} = \frac{\Delta S}{\Delta Y}$$

Modelde aynı zamanda MG'in tasarrufta ayrılan kısmı tamamen yatırım dönuşür, yani $I = S$ 'dir⁴⁰.

ii) Sermaye-Hasıla Oranı: Ekonomide mevcut sermaye stokunun (K) tam kapasitedeki çıktıya oranıdır. Toplam sermaye stoku ile yaratılan hasıla arasındaki (K/Y) oranına; ortalama sermaye-hasıla oranı, sermaye stokuna yapılan ilavelerle yaratılan hasıla artış oranına ($\Delta K / \Delta Y$ veya $I / \Delta Y$); marjinal sermaye-hasıla oranı denir. Modelde (K) ile gösterilmektedir⁴¹.

iii) Sermaye Verimliliği Katsayısı: Sermaye-hasıla oranının tersi sermaye verimliliği katsayısını ifade eder ve (Φ) sembolü ile ifade edilir. Bu katsayı; bir ekonomide bir liralık yatırımın kaç liralık üretim sağladığını gösterir. Bu da ortalama sermaye verimliliğidir. İlave bir liralık yatırımın, ilave olarak ne kadarlık üretim yapacağını bulmak içinse marjinal sermaye verimliliği katsayısından yararlanılır. Bu modelde ortalama sermaye verimliliği, marjinal sermaye verimliliğine eşittir⁴².

⁴⁰ Berberoğlu, a.g.e., s. 208.

⁴¹ Alkin, a.g.e., s. 278.

⁴² Berberoğlu, a.g.e., s. 209.

$$\Phi = \frac{Y}{K} = \frac{\Delta Y}{\Delta K}$$

Şimdide modelin varsayımlarına kısaca değinelim.

—Ekonomi tam istihdam denge seviyesindedir,

—Ekonomide gecikme sözkonusu değildir. Yani yatırımın harcamadaki değişmelerin ve harcamalardaki değişmelerin, gelirdeki değişmelere hemen uyum sağladıkları varsayılmaktadır.

—Ekonomi dış ilişkileri olmayan kapalı bir ekonomidir,

—Ekonomide devlet harcamaları yoktur,

Ekonomide bir yatırım yapılması, öncelikle çarpan etkisi ile gelirin artmasına neden olurken, buna bağlı olarak altyapı yatırımları artacağı, yeni fabrika kurulacağı düşünülürse, üretim kapasitesinin artmasına da neden olacaktır⁴³.

Şimdi cebirsel ifadelerden yararlanarak Harrod-Domar modelini incelemeye çalışalım. Büyümenin MG'deki artışlarla ölçülebildiğini konumuzun başında belirtmiştik. Milli gelir seviyesi Y, milli gelirdeki artış ΔY ile gösterilirse, büyüme hızı(Y):

$$Y = \frac{\Delta Y}{Y} \text{ olur.}$$

—Yatırımların Kapasite Yaratıcı Etkisi: Ekonomi tam istihdam milli gelir düzeyinde iken yapılan tasarruf, (I=S gereğince) yatırıma dönüşeceğinden, bu ekonomide yatırım malları miktarı artacak, dolayısıyla ekonominin üretim kapasitesinde bir artış meydana gelecektir.

$$\Delta Y_a = I \cdot \Phi$$

---

⁴³ Berberoğlu, a.g.e., s. 210.

Burada ΔY_t ; ekonominin üretim gücündeki artış olup, fiili bir artışı göstermemektedir. I , yapılan yatırımı ve Φ , marjinal yatırım verimliliğini göstermektedir⁴⁴.

—Yatırımların Gelir Artırıcı Etkisi: Ekonomide yatırımlarda meydana gelen artış, çarpan etkisi nedeniyle gelirden artış meydana getirecektir. Ancak ekonomide yatırımlar nedeniyle oluşan ek üretim kapasitesinin de kullanılması gerekecektir. Girişimciyi elindeki ek üretim kapasitesine iten şey ise talep beklentisidir. Şu halde yaratılan gelirin talebe dönüşmesi zorunlu olacaktır.

Modelin varsayımlarında, dış ticaret ve devlet harcamaları olmadığı için, gelir artışını yaratan unsur yatırımlar olmaktadır. Bunu aşağıdaki şekilde formüle edebiliriz.

$$\Delta Y_t = \frac{1}{\alpha} \cdot \Delta I$$

ΔY_t , toplam talepteki artış, ΔI , yatırımlardaki artış, $1/\alpha$ 'da çarpan katsayısını göstermektedir.

Burada gözden kaçırılmaması gerekli husus, toplam talepteki artış, yatırımın mutlak değeriyle değil, yatırımlardaki artış ile ilgilidir. Yani toplam talebin artması için, her devre sonunda yapılan yatırımın, bir önceki devrede yapılan yatırımdan büyük olması gerekir⁴⁵ ($I_1 < I_{1+1} < I_{1+2}$).

$\Delta Y_t = I \cdot \Phi$, ekonominin toplam arz yönünü, $\Delta Y_t = \frac{1}{\alpha} \cdot \Delta I$ ise ekonominin toplam talep yönünü sembolize etmektedir. Başlangıç seviyesinde ekonominin tam istihdam dengesinde olduğu farz

⁴⁴ Berberoğlu, a.g.e., s.211.

⁴⁵ Berberoğlu, a.g.e., s.213.

edildiğinden, bu halin devam edebilmesi için; toplam arz ile toplam talep eşitliğinin devam etmesi gerekir. Yani:

$$\Delta Y_t = \frac{1}{\alpha} \cdot \Delta I$$

$I \cdot \Phi = \frac{1}{\alpha} \cdot \Delta I$ olmalıdır. Bu denklem yardımı ile ekonominin tam istihdam seviyesini devam ettirmesi için, gerekli yatırım artış oranını hesaplamak mümkündür. Yukarıdaki denklemin her iki tarafını α ile çarpıp, sonrada I 'ya bölersek:

$$\alpha \cdot \Phi = \frac{\Delta I}{I} \text{ bulunur}^{46}.$$

$$\alpha = S, I = S \text{ varsayılırsa } I = \alpha Y$$

Net Yatırım I ise, bu yatırımın ekonominin üretim kapasitesinde yaratacağı net artışı bulmak için, Φ katsayısını kullanabiliriz.

$$\Delta Y_a = I \cdot \Phi \quad (I = \alpha Y)$$

$$\Delta Y_a = \alpha Y \Phi$$

burada cebirsel olarak

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \alpha \cdot \Phi \text{ sonucuna ulaşılır}^{47}.$$

Buradan da Harrod-Domar modelinin temel büyüme modelini şöyle yazabiliriz.

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta I}{I} = \alpha \cdot \Phi$$

Formülden görüleceği gibi, büyüme oranı ve yatırım artış oranı, marjinal tasarruf meyli ile yatırımın marjinal verimliliğinin çarpımına

---

⁴⁶ Savaş, a.g.e., s. 469, 470.

⁴⁷ Berberoğlu, a.g.e., s. 214.

eşittir. Bu model, denge şartının ne olduğunu belirlemek yanında ekonomideki enflasyonist ve deflasyonist gelişmelerin nedenini de açıklar. Yani $\frac{1}{\alpha} \cdot \Delta I > I \cdot \Phi$ ise ekonomide enflasyonist baskı kendini hissettirirken, $I \cdot \Phi > \frac{1}{\alpha} \cdot \Delta I$ durumunda kronik bir deflasyon meydana gelir⁴⁸.

Modelin Eleştirisi: Modele yöneltilen eleştirilerden bir tanesi, modelin büyüme süreci çözümlenmelerinde fazlasıyla soyut olmaları, ve modelin tasarruf meylî ve sermaye verimliliği gibi gerçekte kolay hesaplanamayan parametrelere dayanmasıdır. Harrod-Domar modelinde sermaye verimliliği katsayısı; tüm ekonomiye art olmak üzere tek bir katsayı olarak varsayılmıştır. Oysa bu katsayı ekonominin her sektörü için farklıdır. Ayrıca model; gerçek yaşamda ender rastlanabilecek, tam istihdam gerçekleşmesi ve atıl kapasitesinin bulunmaması varsayımlarına dayanması yönünden eleştirilmiştir.

Bir diğer eleştirilen yanı, modelin gelişmiş ülkelerin büyümesine yönelik olup, az gelişmiş ülkelerde uygulanması durumunda aynı performansı gösterememesidir⁴⁹.

C) NEO-KLASİK BÜYÜME MODELİ VE ELEŞTİRİSİ:

Harrod-Domar modellerinin istikrarsız bir büyüme sonucu vermesine karşın, Meade, Solow, Swan gibi iktisatçılar neo-klasik varsayımlarla çalışan, istikrarlı büyüme modelleri savunmuşlardır. Harrod-Domar modellerinin istikrarsız büyüme sonucu vermeleri, sabit bir sermaye-hasıla oranı ile çalışması ve monoter faktörlerin, özellikle faiz haddi mekanizmasının, yatırım-tasarruf tutarsızlığına yol açarak tam istihdamın sağlanamaması gibi iki temel varsayımdan doğmaktadır⁵⁰.

⁴⁸ Savaş, a.g.e., s. 473.

⁴⁹ Berberoğlu, a.g.e., s. 215.

⁵⁰ Hiç, **Büyüme ve Gelişme**, a.g.e., s. 121.

Modelin temel varsayımlarına bakacak olursak⁵¹:

—Emek ve sermaye, üretimi belirleyen iki önemli faktör olup sabit değillerdir.

—Ekonomide tam rekabet koşulları geçerlidir ve ekonomi tam istihdamdadır.

—Emek sermayeyi, sermaye de emeği değişik oralarda ikame edebilir.

—Yatırımlar sermaye stokuna yapılan net ilavelerdir ve tasarruflara eşittir.

—Sermaye-hasıla oranı, Harrod-Domar modelinde olduğu gibi sabit değildir. Bu oran sermaye ve emeğin nisbi arzına ve teknolojik gelişme oranına bağlıdır.

Modelin temel varsayımı, mevcut faktörler arası ikame imkanlarının mevcut bulunduğu bir üretim fonksiyonunun kabul edilmesidir. Buna göre emek ve sermaye faktörleri, azalan marjinal verim kanununa tabiidirler. Tabii kaynaklar ihmal edilmekte, ölçüğe göre sabit verim varsayılmaktadır. Bu durumda üretim fonksiyonunu birinci dereceden homojen bir fonksiyonla temsil etmek mümkün olacaktır⁵².

Modelde kullanılan üretim fonksiyonu $Y=f(K,L)$ dir. K, sermayeyi, L'de emeği ifade etmektedir. Bu fonksiyon birinci dereceden homojendir. Bunun anlamı K ve L belirli bir oranda artarsa Y'de aynı oranda artacaktır (Ölçüğe göre sabit getiri). Şimdi modelde kararlı dengenin nasıl sağlanacağına bakalım.

Ekonomide emek başına düşen sermayeyi $r=K/L$, şeklinde gösterebiliriz. Şayet emek başına sermaye oranının zaman içinde değişimini göstermek istersek bu kez;

⁵¹ Berberoğlu, a.g.e., s. 216, 217.

⁵² Hiç, **Büyüme ve Gelişme** a.g.e., s. 121.

$\frac{\Delta r}{r} = \frac{\Delta K}{K} - \frac{\Delta L}{L}$ 'yi kullanırız. Modelin varsayımlardan birisi olan "yatırımlar sermaye stokuna yapılan net ilavelerdir"e dayanarak burada $\Delta K/K$ yerine yatırım fonksiyonunu, $\Delta L/L$ yerine nüfus artış hızı (g)'ni yerleştirirsek denklemimiz;

$$\frac{\Delta r}{r} = \frac{s \cdot f(K, L)}{K} - p$$

şeklinde olur. Sağdaki ifadenin payı ve paydasını 1'e bölersek,

$$\frac{\Delta r}{r} = \frac{s \cdot f(K, L)}{K/L} - p = \frac{s \cdot f(r, 1)}{r} - p$$

sonucuna ulaşırız. Her terimi (r) ile çarpar ve cebirsel işlemi yaparsak;

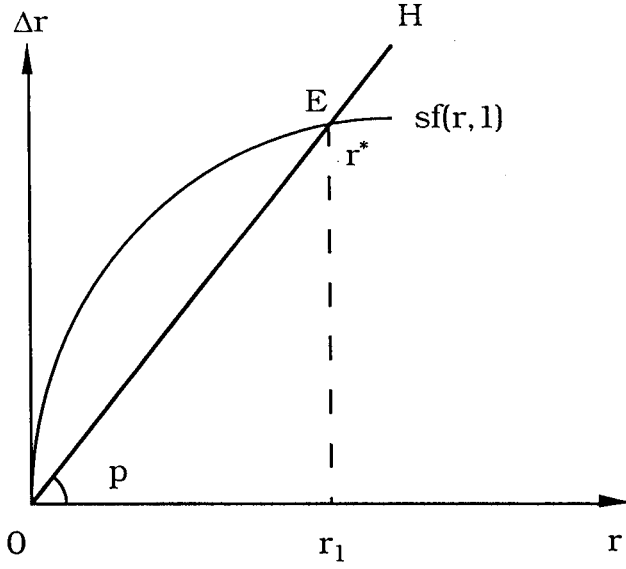
$$r \cdot \frac{\Delta r}{r} = r \frac{s \cdot f(r, 1)}{r} - p \cdot r$$

$$\Delta r = s \cdot f(r, 1) - p \cdot r \text{ olacaktır.}$$

Bu ifade ekonominin denge koşulunu göstermektedir. Aynı kararlı denge emek başına sermaye oranının zaman içindeki değişimi sıfır olacağından denge koşulumuz;

$$sf(r, 1) = pr$$

olacaktır. İstikrarlı dengeyi şimdide şekil yardımıyla açıklamaya çalışalım:

Şekil 2: Neo-Klasik Modelde İstikrarlı Denge

Şekilde H; azami gelir limitinde ve istikrarlı büyümeyi gerçekleştirecek olan sermaye verimini, Δr ; emek birimi başına sermaye birimini, r ; sermaye/emek oranını göstermektedir. $sf(r, l)$ ise sermaye emek oranına göre (K/L), emek birimi başına sermaye birikim fonksiyonudur. Bu eğrinin gitgide yavaşlayan bir hızla artması, r oranı artarken sermayede azalan verimlerin işlemesi ile ilgilidir.

E noktasında, görüldüğü gibi istikrarlı büyümeyi sağlayan, sermaye birikimi ile, K/L oranına göre emek birimi başına sermaye birikimi kesişmektedir. Bu durumda ekonomi r^* ile gösterilen K/L oranına ulaştığında, istikrarlı büyüme sağlanmaktadır. Bu durumun daha sağında, $pr > sf(r, l)$ olacağından sermaye birikimi gerekenden çok demektir. Böyle bir durumda r düşer ve tekrar r^* noktasına gelinir. Bu noktanın daha solunda ise $pr < sf(r, l)$ olacaktır. Bu durumda sermaye birikimi gerekenden azdır ve r , r^* seviyesine ulaşıncaya kadar yükselecektir. Burada r^* istikrarlı dengeyi göstermektedir⁵³.

⁵³ Berberoğlu, a.g.e., s. 217-219.

Modelin Eleştirisi: Modele yöneltlen eleştirilerden bir tanesi, modelin Keynes'ci efektif talep teorisiyle çeliştiği yolundadır. Modelde yatırımlar tasarrufları değil, tasarruflar yatırımları belirlemektedir. Keynes'ci görüşü savunanlar, herhangi bir anda tasarrufların yatırımlardan daha büyük olması halinde K/L katsayısında yükselme olmayacağını ve işsizlik olacağını savunurlar. İkinci bir tenkid, ölçülebilen bir değişken olup olmadığı tartışılan sermaye değişkenine üretim fonksiyonunda yer verilmesidir. Ayrıca çok sektörlü modellerde üretim fonksiyonlarının kullanılmasına imkan bulunmaması modele yapılan bir başka eleştiridir⁵⁴.

Modelin girişimci umutlarına önem vermemesi ve bir yatırım fonksiyonuna yer vermemesi eleştirilen bir diğer yönüdür⁵⁵. Ayrıca modelin varsayımlarından olan tam istihdamın var oluşu yada sağlanabilir oluşu da eleştirilen konular arasındadır. Gelişmiş ekonomilerde, tam istihdamın olmasa bile, yüksek bir istihdamın sağlanması, bu modellerin göstermiş olduğu yıllarda değil de, çalışma sürecinde meydana gelen azalmalarla gerçekleştirildiği ileri sürülebilir.

Bir diğer eleştirel yanı, üretim fonksiyonunda toprak faktörünün yer almaması, toprak arzının değişmez varsayımına bağlanabilir. Fakat bu takdirde emek ve sermaye birlikte değiştiğinde ölçeğe göre sabit getiri yerine azalan getiri sözkonusu olabilir⁵⁶.

---

⁵⁴ Berberoğlu, a.g.e., s.219.

⁵⁵ Tuncer BULUTAY, **İktisadi Büyüme Modelleri Üzerine Açıklamalar ve Eleştiriler**, SBF yayınları No: 341, Ankara, 1972, s. 35.

⁵⁶ Bulutay, a.g.e., s. 90.

III. BAŐLİCA BÜYÜME STRATEJİLERİ

A) İTHAL-İKAMECİ BÜYÜME

1. Tanımı ve Kapsamı: İthal-ikamesi; daha önce yurt dışından ithal edilen bir malın yurtiçinde üretilmesidir. İthal-ikamesinde kurulan sanayiler, dış ticaret ve döviz kuru politikalarıyla dış piyasaların rekabetinden korunmaya çalışılır. Bu amaçla alınan önlemlerin başlıcaları; ithalata konan gümrük vergileri, ithalatı kısıtlayıcı kotalar ve bazı mallara konan ithal yasaklarıdır⁵⁷.

İthal ikamesi, az gelişmiş ülkeler açısından, ithalata rakip malların yurtiçi üretiminin, bu mallara olan iç talep genişlemesinden daha hızlı bir artış göstermesidir. Dolayısıyla ithal ikamesi, ülke içinde iktisadi bir biçimde üretilmesi mümkün olan malların, ithalatını azaltarak döviz tasarrufu sağlama ve iktisadi kalkınma için, ithali gerekli sermaye malları için daha fazla döviz ayırabilme olanağını verir. Kalkınma sürecine dinamizm kazandırma amacıyla olan ithal ikamesi, dış ekonomik ilişkilerde ortaya çıkan tıkanıklıkların neden olduğu, çeşitli güçlükleri gidermeye yöneliktir. İthal ikamesi ayrıca dış dengenin sağlanması ile ilgili önemli bir unsur ve sanayileşme yönünde atılan ilk adımdır. Bundan başka yurtiçinde potansiyel bir talebin bulunması, gümrükler yoluyla ithalatı kısmanın mümkün olması, ithal ikamesini uyarır⁵⁸.

İthal ikamesi stratejisi genellikle iki aşamada gerçekleşmektedir. Birinci aşamada; tüketim mallarının, ikinci aşamada; ara ve yatırım mallarının üretimine geçilmektedir⁵⁹. Birinci aşama; gıda ürünleri,

⁵⁷ Hüseyin A. EGELİ "Türkiye'de İzlenen Sanayileşme Stratejisinin Sanayi Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi", **Türkiye Kalkınma Bakanı A.Ş. Sanayi Yıllığı**, Ankara, 1993, s. 138.

⁵⁸ Han, a.g.e., s. 219.

⁵⁹ Egeli, a.g.e., s. 138.

elbise, ayakkabı, ev eşyaları ve bunların girdileri olan dokuma, deri ve ağaç sanayi gibi dayanıksız tüketim endüstrileridir. Bu yüzden bu aşamada yüksek korumacılığa gerek duyulmamaktadır. Çünkü sözü edilen mallar, gelişmekte olan ülkelerin mukayesesi üstünlüğe sahip olduğu mallardır⁶⁰. Ayrıca bu tüketim mallarının üretimi için gerekli yarı vasıflı ve vasıfsız işçiler ve giderler bol miktarda olduğu gibi, bu aşamada ileri bir düzeyde teknoloji de gerekmez⁶¹. Bu yüzden bu aşamaya kolay aşama denir.

İkinci aşamada ana malla ile yatırım mallarının yerli üretim ile ikamesini içermektedir. Bu mallar, birinci aşamada ikame edilenlerden farklı özellikler taşımaktadırlar. Petro kimya ürünleri, çelik gibi ana malları yüksek oranda kapital yoğun mallardır. Bu sanayi kolları optimum ölçekli kurulmaz ise, parça başına maliyet yükselir.

Maliyetlerin yüksek olmaması için bu kuruluşların iyi organize edilmiş şekilde kurulmuş olmaları gerekir. Bu kesimde ölçekten ifadelerden yararlanılması için, firma düzeyinde yüksek ölçekler gerekli değilse, firmalar arası yatay ve dikey tamamlanmaların koordine bir şekilde organize edilmesi gerekir. Ancak piyasanın darlığı bu tür firmaların yatay ve dikey tamamlanmalarını engeller. Gelişmekte olan ülkelerde, bir yandan pazarın darlığı, diğer yandan nisbi olarak fiziki ve insan kapitalinin yetersizliği kapital yoğun olan ikinci aşamada ithal ikamesi sanayilerinin optimum ölçekte kurulmalarını engellemektedir. Bu durum ise bir yandan parça başına maliyeti artırmakta, öte yandan yüksek oranlı girdi ihtiyacından dolayı, döviz tasarrufu imkanlarını azaltmaktadır. Bu durum aşırı korumanın devamını zorunlu kılmaktadır⁶².

⁶⁰ Bella BALASSA, **Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler**, Ç. H. Avni HEDİLİ, Ankara, 1986, s. 152.

⁶¹ Emin ÇARIKÇI, **Yarıgelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları**, Ankara, 1983, s. 21.

⁶² Çankı, a.g.e., s. 22, 23.

Aşırı koruma ise, bir yandan iç rekabeti azaltırken, bir yandan tarım ürünleri ihracı ve tarımsal faaliyetler aleyhine bir ayırım yapar mahiyettedir. Ayrıca aşırı korumacılığın, genelde yüksek değerlenmiş döviz kurlarıyla birlikte olduğu, bundan başka, iç dönük kalkınma stratejisi izleyen ülkelerde, devalüasyonlarını yalnızca çok sık olmayan aralıklarla yapılması eğiliminin ağır bastığı gözlenmektedir. Bu arada gerek kambiyo kurlarındaki dalgalanmalar, işletme (yatırım) kararları konusunda ciddi tereddütler yaratmaktadır. Bundan başka, ikinci safha ithal ikamesi sürecinden geçmekte olan ülkeler, nominal faiz oranlarını, enflasyon oranının altında tutmak eğilimindedirler. Negatif faiz oranları ise, sermaye yoğun endüstriler kurulmasına neden olmakta, iç tasarruf şevki kırılmakta ve sermaye çıkışı hızlanmaktadır.

Kısaca ikinci safha ithal ikamesinin belirgin özellikleri şunlardır⁶³.

- Yüksek değerlenmiş döviz kurları,
- İhracat aleyhine çarpıklıklar,
- Yüksek oranlı korumacılık,
- Temel gıda maddeleri ve komu işletmeleri ürünlerinde fiyat kontrolleri,
- Negatif faiz uygulamaları.

Bu özellikler, iç dönük kalkınma stratejisi uygulayan ülkelerde, yalnızca teşvik sistemlerini çarpıtmakta kalmayıp, piyasa mekanizmasının işleyişinde ciddi tıkanıklıklara neden olmakta ve dolayısıyla ülke ekonomisini olumsuz şekilde etkilemektedir⁶⁴.

---

⁶³ Balassa, a.g.e., s. 154.

⁶⁴ Balassa, a.g.e., s. 155.

İthal ikamesiyle varılmak istenen amaçlar şöyle özetlenebilir⁶⁵:

—Gelişmekte olan ülkeler, genellikle tarımın hakim olduğu bir yapıya sahiptir. Bu ülkeler sanayilerini geliştirerek kalkınmak istemekte, bunun için bir kısım sanayi ürünlerinin ithalatından vaz geçip, bunları iç piyasada üreterek sanayileşmeyi arzulamaktadırlar.

— İthal ikameci politikalar, dışa bağımlılığı azaltacak, dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesinin zararlarını kısmen de olsa ortadan kaldıracaktır.

— İthal ikamesi sisteminde, belli bir iç talebi bulunan malın üretimine başlanacağından, yeni pazar yaratılması söz konusu olmayacaktır.

— İhracatın yapısının değiştirilmesi gereği inancı,

— İthal ikamesi ile sanayi üretiminin artması, sermaye birikiminin hızlanmasını, yurtiçi talebin genişlemesini ve tarımsal kesimdeki mevcut gizli işsizler için de yeni iş imkanları yaratılmasını sağlayacaktır.

Bu stratejide uygulanan iktisat politikaları ise şöyledir⁶⁶:

—Döviz Kuru: Bu stratejide bu kur Maliye Bakanlığı yada Merkez Bankası gibi bir merkezi otorite tarafından belirlenir. Bu kur serbest piyasada belirlenen bir “denge” fiyatı değildir. Kur iradi bir makam tarafından belirlendiğinden, uzun süreler “aşırı değerlenmiş” düzeyde kalması olasıdır ama şart değildir.

— Dış Ticaret Rejimi: Bu stratejiyi uygulayan ülkelerde ithalat ve ihracatta, iradi kararlar belirleyici rol oynamaktadır. Yasaklar miktar kısıtlamaları bu alanda kullanılan başlıca araçlardır.

— Diğer Fiyatlar: Faiz hadlerinin saptanmasında, dünya faiz hadlerinden bağımsız ve dışa dönük büyüyen ülkelere oranla, görece bir serbestliğe sahiptir.

⁶⁵ Egeli, a.g.e., s. 131.

⁶⁶ Gülten KAZGAN, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 87-91.

2) Uygulama Sonuçları: Dünya konjonktürünün yüksek düzeyde seyrettiği 1950'yi izleyen çeyrek yüzyılda, Batı dünyasının çevresindeki bir dizi yeni gelişen ülkeler (YGÜ), büyümelerini değişik iktisat politikaları çerçevesinde düzenleme olanağı bulmuştu. Bunlardan bir bölümü, ithal ikamesine dayalı büyüme stratejilerini seçmişti. Ülke daha önce ithal ettiği malları içerde üretmeye geçerek döviz tasarruf etmeyi amaçlıyordu. Bunların kârlı hale getirebilmek, iç piyasanın genişliğinden yararlanabilmelerini sağlamak için de yüksek oranlı dış koruma önlemleri alıyordu. Döviz fiyatı ve faiz haddinin düşük tutulması mümkün oluyor, ülke bu politika araçları sayesinde, yatırımların GSM'ya oranını yükseltebiliyordu. Devletin yoğun müdahaleleriyle piyasa düzenleniyor, birçok ülkede "yol gösterici planlama", ithal ikamesi politikasını tamamlıyordu. Bu tür planlama kamu kesimi için "emredici", bir nitelik taşıırken özel kesim için "yol gösterici" nitelik taşımaktaydı. Bu büyüme stratejisinin, dönemin etkili iktisatçılarından Nurkse, Rosenstein-Rodan'ın sırasıyla "dengeli büyüme" ve "büyük itiş" kuramlarından yola çıkıyordu⁶⁷.

Rosenstein-Rodan, az gelişmiş ülkelerde kaynakların yetersizliğini büyük bir sorun olarak görmekte ve özellikle kalkış ve kişi başına gelir artış hızı üzerinde durmaktadır. Kalkınmanın ve sanayileşmenin yavaş yavaş değil, "büyük itiş" ile başlatılabileceğini öne süren Rosenstein-Rodan, aynen Nurkse gibi yaygın bir sanayileşme için, çeşitli sanayilerin karşılıklı olarak birbirlerini tamamlamalarının en önemli koşul olduğuna inanmaktadır. Sürekli bir büyüme için, birçok alanda aynı anda yatırım yapılmalıdır. Böylece kalkınmanın ilk hareketi yani kalkış başlatılmış olur. Nurkse görüşlerinde, ekonominin bütün kesimlerinde bir büyümeyi değil, çok sayıda kesime yatırım yapılmasını önermektedir. İktisatçı, birkaç sanayi dalında yaratılacak yatırımı "cephedeki hücum"a benzetmekte, böylelikle, birbirini tamamlar ve destekler nitelikte

⁶⁷ Kazgan, a.g.e., s. 83.

girişilecek üretim faaliyetinin, hem piyasayı genişleteceğini hemde piyasayı canlandıracağını öne sürmektedir⁶⁸.

Bu büyüme stratejisi; devletin hem ekonomideki yatırım hacmine, hemde yatırımların üretim faaliyetleri arasındaki dağılımına etken olmuştur. Bu stratejinin bir diğer önemli sonucu dış ticaretle ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Bu politika ihracatı teşvik etmediği için, ülkenin ihracat oranı düşük kalmıştır. Çoğu zaman ihracat artış hızı, ithalat artış hızının çok gerisinde kaldığından, ülke artan biçimde dış borçlanmaya devam etmek durumunda kalmıştır.

İçe dönük sanayileşme stratejisi izleyen Hindistan, Şili ve Uruguay'da 1960-1973 yılları arasında mamül üretimi içinde ihracatın payı önemli azalmalar göstermiş, tarımsal mallarda olduğu kadar, mamül ihracatında da iyi olmayan sonuçlarla karşılaşmıştır⁶⁹. Örneğin Hindistan, geleneksel ihracatı tekstildeki yerini kaybederken, yeni ihraç mamülleri geliştirilmesinde de yetersiz kalmış ve başarılı olamamıştır. Sonuç olarak, on ülkenin birleştirilmiş mamül ihracatı içinde, 1960 yılında %60 olan payı, 1983 yılında %12'ye düşmüş, aynı dönem içinde, Uruguay'ın payı hiç bir zaman toplam içinde %1'in 1/5'ine dahi ulaşamazken, Şili'nin payı %4'ten %1'e kadar inmiştir⁷⁰.

İthal ikamesinin ortaya çıkardığı bir diğer sonuç az gelişmiş ülkelerde teknolojik bağılılığın ortaya çıkmasıdır. Az gelişmiş ülkeler karşılıklıya oldukları sorunlar ve gelişmişlik düzeyleri veri iken, "uygun olmayan bir teknolojiyi" ithal etmekte, bu da sözkonusu ülkelerin ekonomilerinin dışa bağımlılığını derinleştirmektedir. Bu bağımlılık ilişkisi, az gelişmiş ülkelerde teknolojik-bilimsel gelişmenin yolunu

⁶⁸ Han, **Az gelişmişlik ve** a.g.e., s. 264-267.

⁶⁹ Kazgan, a.g.e., s. 84.

⁷⁰ Balassa, a.g.e., s. 159.

kapattığı gibi, sanayileşmiş ülkelerdeki bilimsel-teknolojik harcamaların faturasının bir kısmını da ödemek gibi bir çıkmaza götürmektedir. İçerik dönük strateji; finansal ve teknolojik bağımlık yarattığı gibi, yeteri kadar istihdam sağlamamış ve gelir dağılımı dengesizliğini daha da arttırmıştır⁷¹.

Örneğin Şili'de 1962 yılında GSMH'da imalat sanayinin katma değeri %23.6 iken, sanayi ekonomik olarak aktif nüfusun %28.1 ini istihdam ediyordu. 1968'de katma değer %27.1'e çıktığı halde, ekonomik olarak aktif nüfusun %26.8'i istihdam ediliyordu. İthal-ikamesi uygulayan ülkelerde 1950'li ve 1960'lı yıllarda gelir dağılımında iyileşme bir yana, gelir uçurumu daha da derinleşmiştir. Az gelişmişlik koşullarında ileri teknolojiler ithal edildiğinde, gelir artışından sermaye yararlanmış, bu durum az gelişmiş ülkelerde emeğin bol ve örgütsüz olmasından kaynaklanmıştır⁷². Yani emeğin yarattığı değer eskiden bin kişi arasında paylaşılırken, bu sefer fabrika sahibinin elinde toplanmaktadır.

1950'li ve 1960'lı yıllarda Keynes'ci talep yönetimi politikalarıyla hemen tüm sanayileşmiş ülkeler, düşük fiyat artışlarına, düşük işsizlik hızlarına ulaşmıştı. Yaklaşık yirmi yıllık dönemde ortalama fiyat artışları, %2 ve %3 gibi çok düşük seviyelerde seyretmişti. Büyüme oranları %4.7 ve %5.8 oranlarında gerçekleşmişti. 1970'li yılların başında itibaren sözü edilen bu eğilimler tersine dönmeye başlamıştır. Fiyatlar yükselişe geçmiş, işsizlik oranları yüklenmiş, büyüme oranlarında düşüşler ortaya çıkmıştır. Bir kere sanayileşmiş ülkelerde 1973-1975 arası enflasyon oranı, %12.3 olmuştur. Büyüme oranları da ortalama %3.2'ye gerilemiştir⁷³. Bu olaylar zinciri pek çok ülkenin bu

⁷¹ Fikret BAŞKAYA, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Yayınevi, Ankara, 1994, s. 134.

⁷² Başkaya, a.g.e., s. 135, 136.

⁷³ Başkaya, a.g.e., s. 139, 140.

stratejiyi terketmesine ve önemlisi politika değişikliğine gitmesine sebep olmuştur.

Nitekim bu politika değişikliklerini Arjantin, Brazilya, Kolombiya 1960'lı yılların ortalarında, Meksika, Şili ve Uruguay 1970' li yılların ortalarında ve nihayet Türkiye 1980'li yıllarda gerçekleştirilmiştir⁷⁴.

B) DIŞA AÇIK (İHRACATA DÖNÜK) BÜYÜME

1. Tanımı ve Kapsamı: İhracata yönelik strateji, ülkenin serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bunu sağlamak için ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi ve ulusal kaynak tahsisinin, ithal ikamesinde olduğu gibi sadece iç talep açısından değil, uluslararası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir⁷⁵.

İhracata yönelik büyüme stratejisinin temel ögesi, sanayileşme ve büyüme için gerekli dürtülerin iç talepten çok dış talepten, yani mal ve hizmet ihracından geldiği iktisadi bir yapıdır. Genelde göstergesi; ihracat/GSMH oranının büyümeye koşul olarak yükseltilmesi, yani, ihracatın yıllık artış hızının, GSMH artış hızının üzerinde olmasıdır⁷⁶.

Bu strateji ile getirilen politika değişiklikleri çoğunlukla şunlardır⁷⁷.

— Gerçekçi döviz kuru esasının getirilmesi ve daha sonra da, bu gerçeği kurlara süreklilik kazandırılması,

⁷⁴ Balassa, a.g.e., s.156.

⁷⁵ Egeli, a.g.e., s. 140.

⁷⁶ Kazgan, a.g.e., s. 85.

⁷⁷ Balassa, a.g.e., s. 156.

- İhracat aleyhine çarpıklıkların azaltılması,
- Sanayi korumacılığının seviyesinin ve çeşitliliğinin giderilmesi,
- Serbest fiyat uygulamasına geçilmesi,
- Tercihli kredi uygulamalarının olabildiğince sınırlandırılması.

Bu sözünü ettiğimiz politika değişikliklerinin gerçekleştirilmesi sürecinde yapılacak ilk iş, genellikle yerli paranın önemli ölçüde devalüe edilmesi ve döviz kurlarında gerekli esnekliğin sağlanmasını içermektedir⁷⁸.

Bu stratejinin gerçekleştirilebilmesi başlıca iki faktörün varlığına bağlıdır. Bunlardan birincisi; ihraç edilebilecek mal ve hizmet fazlasının sağlanabilmesi, ikincisi ise elde edilen bu fazlanın dünya piyasalarında cari olan rekabet ve fiyat çerçevesi içinde satış imkanlarının bulunmasıdır. Bu stratejinin uygulandığı ekonomilerin özellikle aşırı değerlenmiş kur politikasından kaçınmaları gerekir. Bu strateji, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine dinamizm getiren, ekonomik yapı değişikliği yaratan bir araç olarak ileri sürülmektedir. Ayrıca dış talebe üretim yapıldığından, malların çeşitlendirilmesini de beraberinde getirmektedir. Bir başka olumlu etkisi, iç piyasa darlığı etkisinin aşılmasıdır. Bu strateji ile sanayiler bir dış piyasa ile karşı karşıya kaldıklarından, optimum kapasiteye ulaşma imkanı bulabilecekler, böylece maliyetler düşecek ve üretimde etkinlik artacaktır⁷⁹.

Bir ülkenin sanayi malları ihracatında başarısının artması için dışa dönük sanayileşme politikalarını uygulamaya koyması gerekir⁸⁰. Bu politikalar; gerçekçi kur uygulaması, pozitif reel faiz uygulaması, kamunun ürettiği mal ve hizmetlere gerçek fiyat uygulaması, firmalara sağlanan ithalat kolaylıkları ve ihracat subvansiyonları sayılabilir⁸¹.

⁷⁸ Balassa, a.g.e., s. 156.

⁷⁹ Egeli, a.g.e., s. 141, 142.

⁸⁰ Çankçı, a.g.e., s. 25-27.

⁸¹ Egeli, a.g.e., s. 140.

Bu makro politilara ilaveten para-kredi sistemindeki reformlar, verim artırıcı önlemler, gelir politikası, dış ticaretin kademeli olarak libere edilmesi, iç ve dış kaynakların ihracat sektörüne kayması gibi politikalar, ayrıca, firmalara sağlanan ithalat kolaylıkları, ihracat subvansiyonları gibi mikro politikalar eklenmelidir⁸².

Ayrıca; ihracata dönük sanayi kollarına ve ihracatçılara; altyapı kullanımları ve ulaştırma hizmetlerinde düşük fiyat uygulaması, hızlandırılmış amortisman, dış rekabet şartları hakkında sürekli bilgi sağlanması, ucuz elektrik temini, ilk beş yıl her tür vergiden muafiyet genellikle uygulanan dolaylı subvansiyonlardır. Altyapı yatırımlarının (yol, liman, haberleşme ve su temini vbg.) devlet tarafından yapılması da bu stratejinin en önemli parçalarından biridir⁸³.

Alternatif yaklaşımlar oluşturmalarına rağmen, ihracata yönelik strateji ile ithal ikamesinin benzer yönleri vardır⁸⁴. Ödemeler dengesi açıklarının azaltılması, sanayileşme, hızlı büyüme ve yüksek bir istihdam düzeyi bu iki stratejinin de benimsediği amaçlardır. İthal ikamesinde tüm çabalar ve önlemler ithalatın sınırlandırılmasına yönelikken, ikincisinde alınan önlemler ve yapılan düzenlemeler ihracatı özendirmeye yöneliktir.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, ithal ikamesi politilalarının ekonomik darboğazlar yaratması, neo-klasik iktisatçıların, bu ülkelere ihracata dayalı sanayileşme stratejisini önermeye yöneltmiştir⁸⁵. Özellikle Hong-Kong, Güney Kore, Taiwan, Singapur gibi ülkelerin sanayi malları ihracatında gösterdikleri başarı ve ekonomik büyüme, bu ülkelerin diğer ülkelere örnek gösterilmelerine neden olmuştur.

---

⁸² Çankçı, a.g.e., s. 28.

⁸³ Çankçı, a.g.e., s. 28.

⁸⁴ Egeli, a.g.e., s. 140.

⁸⁵ Egeli, a.g.e., s. 141.

2) Uygulama Sonuçları: Birçok az gelişmiş ülkede, ithal ikamesi yoluyla sanayileşme çabalarının başarısızlığa uğraması veya bu politikanın ekonomik darboğazlar yaratması, neo-klasik iktisatçıları veya bu iktisatçıların genellikle görev yaptıkları uluslararası kuruluşları (IMF, GATT, World Bank), az gelişmiş ülkelere ithal ikamesi politikasını terkederek, ihracata dayalı sanayileşme politikalarını önermeye yöneltmiştir⁸⁶. Özellikle, Hong-Kong, Kore ve Brezilya gibi ülkelerin 1960'lerden sonra sanayi malları ihracatında gösterdikleri başarı ve sağladıkları ekonomik büyüme, bu ülkelerin diğer az gelişmiş ülkelere örnek olarak gösterilmesine sebep olmuştur.

Dışa dönük sanayileşme stratejilerinde kaynakların daha etkin kullanılması, verimliliği artırmaktadır. Çünkü bu stratejiyi uygulayan ekonomilerde, iç ve dış piyasalara sürülen mal ve hizmetlere ve bütün sektörlerle aynı teşvik verilir. İthal ikamesi stratejide ise imalat sektörü lehine, ihracat ve tarım sektörü aleyhine işleyen iktisat politikaları uygulandığı için, yapılan bu ayırım, kaynak dağılımındaki etkinliği ve verimi düşürmektedir.

Balassa'ya göre kaynak dağılımındaki verimliliğin düşmesi, marjinal sermaye-hasıla oranlarının yükselmesiyle açıklanmaktadır. Nitekim bu oran dışa dönük stratejiler izleyen ekonomilerde 1963-1973 arası 3.0 iken 1970-1978 döneminde 3.4'e, içe dönük strateji uygulayan ekonomilerde ise sırasıyla; 3.1'den 4.6'ya yükselmiştir. Bu oran Güney Kore'de 2.1, Taiwan'da 2.4 iken Şili'de 5.5, Hindistan'da 5.7 ve Uruguay'da 9.1 olmuştur. Brezilya'da ise liberalleşme hareketlerine paralel olarak kapasite kullanımı arttıkça bu oran 1960-1966 döneminde 3.8'den 1966-1973 döneminde 2.1'e düşmüştür⁸⁷.

Dışa dönük stratejiler, aynı zamanda yüksek yurtiçi tasarruf oranıyla uyum içerisinde görülmekte ve yabancı yatırımları çekmektedir.

⁸⁶ Cem ALPAR, **Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme**, Turhan kitabevi, Ankara, 1982, s. 95.

⁸⁷ Çankıcı, a.g.e., s. 44.

Buna paralel olarak artan ihracat gelirleriyle ile birlikte ÷lkeye yabancı sermaye girişleri ise, makine ve malzeme ithalatının artırılmasını mümkün kılmaktadır. Örneğın, Brezilya'da ithalatın GSMH'ya oranı %6.1 iken, 1973'de %11.1'e yükselmiştir⁸⁸.

Bilindiğı gibi, dış tasarrufların başlıca kaynağı direk yabancı sermaye ve dış borçlanmadır. Dışa dönük sanayileşme stratejisi uygulayan ÷lkelerin dış tasarrufları daha kolaylıkla çektikleri ortaya çıkmıştır. Nitekim Kore'de 1966-1970 döneminde gayrisafi yatırımların %40'ı ve GSMH'nın %10'u dış tasarruflardan kaynaklanmıştır. 1970-1980 yılları arasında daha büyük kalkınma hızı elde eden ÷lkeler yine dışa dönük strateji uygulayan ÷lkeler olmuştur. Aynı dönemde dışa dönük strateji uygulayan, Güney Kore, Hong Kong, Singapur ve Brezilya'da yıllık ortalama büyüme hızı sırasıyla; %10.1, %8.9, %8.1, %8.9 iken, içedönük strateji uygulayan, Filipinler, Yugoslavya, İsrail ve Türkiye gibi ÷lkelerde %6.6'nın altında kalmaktadır. İhracata yönelik bu strateji uygulanan ÷lkelerde ihracatın GSMH içindeki payını da artırmaktadır⁸⁹. Örneğın Güney Kore'nin ihracatı; 70 misli artış göstermiştir. İçe dönük stratejiyi uygulayan Filipinler'de 1966 yılına göre 1975 yılında ihracat 2.6, 1980 yılında ise 7 misli artış göstermiştir.

İçe dönük strateji uygulayan ÷lkeler için ithalat; ara ve yatırım mallarını sağlayan hayati bir sektördür. Bu yüzden bu stratejiyi benimseyen ÷lkeler ithalatını belirli bir küçüklüğe kadar kısıabilirler. Oysa dışa dönük strateji uygulayan ÷lkeler için böyle bir şart yoktur. Bu yüzden ki, bu stratejiyi uygulayan ÷lkeler, 1974-1975 krizini, içedönük strateji izleyen ÷lkelere nazaran kolay atlattımlardır.

---

⁸⁸ Balassa, a.g.e., s. 160.

⁸⁹ Çankçı, aa.g.e., s. 49-51.

Dışa dönük strateji uygulayan ülkelerde görülen bir diğer özellikte; sözkonusu ülkelerin yüksek kişi başına gelir yaratmış olmalarıdır. Ayrıca bu ülkelerin büyüme hızı, ithal ikameci politikasını uygulayan ülkelere nazaran oldukça yüksek gerçekleşmektedir⁹⁰.

IV. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ UYGULANAN BÜYÜME POLİTİKALARI VE SONUÇLARINA KISA BİR BAKIŞ

A) CUMHURİYETİN İLK YILLARI (1923-1932)

I. Cihan Harbi ve İstiklal Savaşı sona erip, Türkiye Cumhuriyeti kurulunca hükümetin karşılaştığı en önemli mesele, ülkedeki iktisadi düzensizlik idi. Bunun belli başlı sebepleri arasında; Cumhuriyet'in ekonomik yönden çok güç şartlar altında kurulmuş olması, ülkenin geçirdiği herplerin olumsuz etkisi, eğitimsiz ve savaşın etkisi ile büyük ölçüde kayıba uğramış insan gücü, önemli ticaret ve sanayi faaliyetinin müslüman olmayan azınlığın elinde olması, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan olumsuz ekonomik miras ve ülkede ulusal gereksinimleri karşılayabilecek sanayi yapısının olmaması, tarım üretiminin son derece ilkel bir durumda olması gibi sebepler yer almakta idi.

Ayrıca kapitülasyonlar ve 19.yy.'da imzalanan ticaret anlaşmaları gereğince kabul edilmek zorunda kalınan gümrük rejimi, ülkenin ekonomik bağımsızlığını elde etmesine engel oluyordu⁹¹.

Bağımsızlık savaşı sonunda, bu çizdiğimiz tablo görünümünde olan yeni devletin; ulusal bağımsızlığı iktisadi bağımsızlık ile tamamlaması gereği ortaya çıkmış, yeni devletin önderi Mustafa Kemal

⁹⁰ Balassa, a.g.e., s. 162-164.

⁹¹ Mustafa ALTINBAŞ, **Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları**, Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları No: 2, Ankara, 1978, s. 72.

ATATÜRK kuracağı devletin iktisat politikasına yön verecek yönetimleri kararlaştırmak üzere 1923 yılında İzmir’de Büyük İktisat Kongresini toplamıştır. Bu kongrede alınan kararlara göre, iktisadi hayat özel teşebbüsün liderlik ve hakimiyetinde yürüyecek, devlet ancak teşvik ve himaye edici, düzenleyici olarak iktisadi hayata müdahale edecektir⁹².

Siyasi bağımsızlığını 1 Temmuz 1923 Lozan Barış Anlaşması ile kazanan Türkiye Cumhuriyeti 1923-1932 yılları arasında liberal ekonomi politikaları izlemiştir⁹³. Bu politika uyarınca özel girişim, devletin koruyucu kanatları altında ekonomik hayatta faaliyet gösterecektir. 1923-1932 yılları arası uygulanmaya çalışılan Liberal politikaların sonuçlarına bakacak olursak; tarımsal alanda, üretim artırılması için özellikle vergi, kredi ve toprak mülkiyeti konularında önemli sayılabilecek kararlar alınmış, 1925’de Aşar vergisi kaldırılmış, 1927 ve 1929’da çıkarılan yasalarla, topraksız köylülere toprak dağıtımına gidilmiştir. Sanayi alanında ise; sanayinin gelişmesi için İktisat kongresi kararları doğrultusunda önlemler alınmıştır. 1925’te Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş ve Sanayi Teşvik Yasası çıkarılmıştır (1927).

Ülkenin sanayi üretim yapısı, 1927 sanayi sayımı sonuçlarından izlenebilir. Altmışbeşbin dolayında işletmenin %44’ü tarım, %24’ü dokuma, %22’si maden sanayi, makina yapımı ve onarımı grubundan oluşmaktadır. Sınai üretim temel tüketim gereksinimlerini karşılamaktan uzaktır ayrıca uygulanan tarımsal politikalar başarıya ulaşamamış, tarımsal ürün fiyatlarındaki yetersizlikler, köyde bir tarımsal sermayenin birikmesine engel olmuştur. Dış ticaret, 1929 Dünya iktisadi krizinden olumsuz yönde etkilenmiş ve dış ticaret hacmi önemli ölçüde kısılmıştır. Devlet bütçesi, siyasi amaç olarak, denk

⁹² Dündar SAĞLAM, **Türkiye Ekonomisi**, Ayyıldız matbaası, Ankara, 1976, s. 80

⁹³ Yakup KEPENEK-Nurhan YENTÜRK, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi kitapevi, İstanbul, 1995, s. 35-39.

bütçe alanında olmuştur. Para sistemini yöneltmek için 11 Haziran 1930 tarihinde Merkez Bankası kurulmuştur⁹⁴.

Ulusal gelir çok karasız inişli-çıkışlı bir eğilim göstermiştir. Bu durum büyük ölçüde tarımsal üretimdeki değişme ve tarım ürün fiyatlarının iç ve dış piyasa koşullarınca belirlenmesiyle açıklanabilir⁹⁵. Tarımsal gelirin, toplam katkılı gelir içindeki payı %40-50 arasında değişmektedir. Tarımdan sonra en yüksek payı hizmetler kesimi oluşturmaktadır. Dönem sırasında fiyatların ortalama %4 gibi bir orada arttığı gözönünde tutulursa, gerçek gelir artışının özellikle ilk yıllarda yüksek olduğu söylenebilir.

Ülkede sermayenin ve müteşebbisin yetersiz oluşu, Lozan antlaşması dolayısıyla milli sanayinin gümrük vergileri yoluyla himaye edilememesi ve 1929-1934 Dünya buhranının olumsuz etkileri ile yeterli bir büyüme sağlanamamıştır⁹⁶.

B)DEVLETÇİ SANAYİLEŞME YILLARI (1933-1938)

Önceki dönemde çeşitli önlemler alınarak, özel girişimciliğe dayanan ve onun başaramadığı ekonomik sorunları devletin göğüslemesini öngören bir sanayi yapısı kurulması temel ekonomi politikası olmuştur. Ancak belirtilen sebepler sanayileşme amacına ulaşılmasını engellemiştir.

1929 dünya ekonomik bunalımı, özel girişimin kalkınmayı güvence alacak temel yatırımlara yönelmemesi, Osmanlı borçlarının ağır yükünün ekonominin sırtına binmesi, 1929 bunalımından en az zararlı çıkan Sovyetler Birliğinin gelişme modeli, devlet girişimciliğini ön plana çıkarmıştır⁹⁷.

⁹⁴ Altınbaş, a.g.e., s. 83-95.

⁹⁵ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s. 45, 46.

⁹⁶ Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir, 1994, s.18.

⁹⁷ Ergül HAN, **Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi**, ElİTA Yayınları No: 205/134, Eskişehir, 1978, s. 44-46.

Dönemin para, kredi ve maliye uygulamalarından ilginç bir sonuç çıkmaktadır. Ülke dönemin ilk yarısında, ekonomik kararlılık ortamında hızlı bir sanayileşme programını başarı ile uygulamıştır. Dönemin ikinci yarısında savaşa girilmediği halde, izlenen para ve maliye politikası ağır bir enflasyonist ortam oluşturmuştur. Enflasyonun oluşmasında; bütçenin açık finansmanının ve buna bağlı olarak para miktarındaki artışın etkisi görülmektedir⁹⁸.

Devletçilik uygulamasının somut düzeyde başlangıcı, 1930'ların başında Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planının benimsenmesi ve uygulanmasıdır. Planın başlıca amaçları şunlardır⁹⁹.

- Yerel yada bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınai üretim birimlerinin kurulması,
- Temel tüketim mallarının yerli üretimine öncelik verilmesi,
- Sanayi işletmelerinin kuruluş yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması.

Planın finansmanı, Sovyetler Birliğinden alınan 10.5 milyon TL kredi ve her yıl bütçeden ayrılacak 6 Milyon TL ile karşılanacaktı. Planın gerçekleşmesini öngördüğü yatırımların %49.9'u dokuma, %29.9'u maden, %12.1'i sellüoz, %4.6'sı seramik ve %5.3'ü kimya sanayiine ayrılmıştır¹⁰⁰.

BBYSP ile kurulması tasarlanan sanayi 5 ana grupta toplanmaktaydı. Bunlar: Dokuma, maden işleme, kağıt, kimya ve taştoprak sanayi idi. Bu sanayi planı, ithal ikameci strateji ile tüketim malı üretimini amaçlamıştır¹⁰¹.

⁹⁸ Yakup KEPENEK, **Türkiye Ekonomisi**, ODTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 46, Ankara, 1983, s. 86.

⁹⁹ Kepenek, a.g.e., s. 87-91.

¹⁰⁰ Han, **Türkiye'de** a.g.e., s. 51, 52.

¹⁰¹ Kepenek, a.g.e., s. 62.

1933-1938 devresinde BBYSP'nın başarı ile uygulaması ile, birçok sınai işler başarılmıştır. Bu arada yeni demiryolları inşa edilmiş, ufak çapta baraj ve silolar yapılmış ve bilhassa mevcut (dokuma) sanayiinin geliştirilmesine çalışılmıştır¹⁰².

BBYSP'nı dönemi sonunda (1936-1937) ikinci beşyillik sanayi planı hazırlanmıştır. İBYSP'nın üç temel özelliği saptanabilir¹⁰³. Birincisi, ilk planın tersine önceliği yatırım malları üretimine vermiş olmasıdır. İkincisi, özel girişime yer verilmemiş olmasıdır. Üçüncüsü planın madencilik dışındaki bölümlerin II.Dünya Savaşı nedeniyle uygulama olanağı bulamamasıdır.

Dönem içinde tarım ürün fiyatları üretim miktarına bağlı olarak dalgalı bir yol izlemiştir. Tarımsal üretim artış oranı, nüfus artış oranına yakındı. Dönem süresince sanayi üretimi önemli gelişme göstermiştir. Temel tüketim mallarının yerli üretimi büyük ölçüde gerçekleşmiştir. 1930'ların sonunda yerli üretim iç talebin %80 gibi bir bölümünü kapsayacak düzeye gelmiştir. Dönemin dış ticaret politikalarındaki temel amaç, ticaret açığından kaçınmak olmuştur. İzlenen politikalar sonucu, dış ticaret 1938 yılı hariç sürekli fazla vermiştir¹⁰⁴.

Dönem süresince ulusal gelirin sabit fiyatlarla sürekli arttığı görülmektedir. 1935'teki %2.4 oranındaki azalma hariç yılda ortalama %9'a ulaşan büyüme hızı, özellikle sanayi kesimindeki gelişmeden kaynaklanmıştır. Sanayinin ulusal gelir içindeki payı 1933'te %16.7 iken 1939'da %18'e yükselmiştir. Tarımın payı ise %37.20'den %39.6'ya yükselmiştir. Savaş öncesi yıllarda 1933-1939 tarım ve sanayinin

¹⁰² Haluk CİLOV, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1132, İstanbul, 1965, s. 135.

¹⁰³ Han, **Türkiye'de** a.g.e., s. 42.

¹⁰⁴ Kepenek, a.g.e., s. 63-67.

geliştiği, buna karşılık savaş yıllarında, hizmetler sektörünün geliştiği ve gelirin yarısına yakınının bu sektörde olduğu görölmektedir¹⁰⁵.

C) SAVAş VE SAVAş SONRASI YILLAR (1939-1949)

İkinci Dünya Savaşı, sınırlarımız içine taşmamakla birlikte ekonomik kalkınma gayretlerimizi bütök ölçüde baltalamıştır. Bir milyona yaklaşık bir orduyu her an hazır tutabilmek için, milli kaynaklarımızın büyük bir kısmı savunmaya ayrılmıştır. Çalışma ağındaki nüfusun askere alınması özellikle tarım ürünleri üretimini önemli ölçüde azaltmıştır. Bu dönemde devlet masrafları büyük ölçüde arttığından, devlet yeni vergiler getirmiştir. İlkönce vasıtalı vergi oranları arttırılmış, sonrada varlık vergisi gibi orjinal vergiler ıkarılmıřtır¹⁰⁶.

Varlık vergisi uygulaması 1943 yılında baskılar sebebiyle durdurulmuştur. Bu dönemde ayrıca kısa vadeli hazine bonoları (tasarruf bonoları) ıkarılmak suretiyle hazine, halka borlandırılmıştır. Ancak bu bonoların ödenmesindeki güçlükler yüzenden devletin Merkez Bankasına olan borçları birikmiş ve emisyon řiddetlenmiřtir¹⁰⁷.

Borçlanma ve emisyonla başvurularak bütçe açıklarının kapatılmaya çalışılması enflasyonun gittikçe şiddet kazanmasına sebep olmuştur. Darlık, enflasyon ve harp ekonomisi şartları; fiatlar, kâr hadler, birçok önemli maddelerin dağıtımı gibi iktisadi konularda sıkı kontrol tedbirlerinin uygulamasını gerektirmiş, ağır ceza hükümlerini ihtışa eden Milli Koruma Kanunu çıkarılarak, ekonomik hayata en şiddetli şekilde müdahale edilmiştir. Buna göre, hükümet; sanayi ve

¹⁰⁵ Kepenek, a.g.e., s. 67-72.

¹⁰⁶ Sağlam, a.g.e., s. 85.

¹⁰⁷ Cilov, a.g.e., s. 136.

maden müesseselerinin neleri ne miktarda üreteceğini tayin etmeye, gerekli her tür kontrolü yapmaya, işletmeciye üretim programlarını empoze etmeye yetkilidir. Hükümetle işbirliği yapmayan işletmelere devlet el koyabilir ve devlet bizzat kendisi işletebilir. Görülüyor ki, bu düzenleme ve müdahalelerle devlet, ekonomik hayatı önemli ölçüde kontrol altına almaya çalışmış, bir savaş ekonomisinin gereklerini yerine getirmiştir¹⁰⁸.

Bu dönemde Türkiye savaşın dışında kalmanın yararını görmüş, önemli altın ve döviz rezervleri biriktirmiştir. Dönem içerisinde, 1942 yılındaki duraklama hariç tutulursa, her yıl dış ticaret artan oranda fazlalık vermiştir¹⁰⁹. Bunda, ithalatın zamanında ve istenildiği kadar yapılmasının etkili olması yanında, Türk ihraç mallarına dış talebin artması ve fiyatlarının yükselmesinin de payı büyüktür. Dış ekonomik ilişkilerde bu olumlu gelişmelere karşılık, içeride tarım ve sanayi sektöründe üretim yetersiz kaldığından, toplam GSMH ve kişi başına GSMH düşmüştür. Bu durum fiyatlar genel seviyesinin sürekli yükselmesinin nedeni olmuştur. Bu dönemde para arzı 5 kat artarken devletin iç borçları toplamı 14 kat artmıştır.

Ulusal gelir içinde tarımın payı düşerken, sanayinin payının arttığı gözlenmiştir. Bu iki sektör dışındaki sektör üretimlerinde de 1949 yılı dışında sürekli bir artış gözlenmiştir. 7 Eylül 1946'da TL'sı ABD doları karşısında %50 oranında devalüe edilerek, 1 ABD, 280 kuruş olarak belirlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin yabancı yardımı ve dış borçlanmaya açılması da bu dönemde başlar. 1947-1949 döneminde Marshall planından yardım alınmaya başlanmıştır. 1947'de 100 milyon askeri yardım alındıktan sonra, 1948-1952 döneminde toplam 351 milyondolar

¹⁰⁸ Sağlam, a.g.e., s. 86.

¹⁰⁹ Erdinç TOKGÖZ, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara, 1995, s.71.

kredi sağlanmıştır. Dönemin sonuna doğru anti-devletçi akımlar çoğalmış, özel sektörün yeterince güçlendiği, devletçi yaklaşımların sürdürülmemesi görüşü toplumda çoğalmaya başlamıştır. Yani halkın çok büyük desteğiyle başlayan devletçilik dönemi önce duraklamış sonrada çökme sürecine girmiştir¹¹⁰.

D)ENFLASYONCU GELİŞME YILLARI (1950-1958)

14 Mayıs 195 seçimleri ile iktidar olan Demokrat Parti hükümeti yeni bir iktisat politikası takip etmiştir. Birinci Menderes hükümetinin göreve başlamasından bir ay sonra dünya beklemedik bir savaş sahne olmuştur. 25 Haziran 1950'de "Kore Savaşı" başlamış, savaşla birlikte hammadde ve tarım ürünleri fiyatları yükselmiştir. Bu beklemedik durum, Menderes Hükümeti'nin tarım sektöründe üretime yönelik önlemleri hızla yürürlüğe koymasına ortam yaratmıştır. Ayrıca hükümet sanayileşmeyi özel kesim eliyle yürüteceğini ve dış ekonomik ilişkilerde devlet müdahalesinin asgariye indirileceğini açıklamıştır. Böylece ortaya üç temel iktisat politikası çıkmış oluyordu: Birincisi, Tarım sektörüne öncelik, ikinci sanayileşmeyi özel sektöre bırakmak, üçüncüsü dış ticaretin liberalizasyonu¹¹¹.

1950'den sonra hükümet liberal ve özel sektöre kalkınmada öncelik tanıyan bir politika izlemiştir. İlk yıllarda, köylü kesimini memnun etmek için bazı önlemler yürürlüğe konmuştur. Bu önlemler yeni toprakların tarıma açılması, çiftçinin ürettiği buğdayın dünya fiyatlarının üstünde fiyatla alınması ve tüketicilere fiyat artışı yansıtılması, tarımın makinalaşmasının hızlandırılmasıdır. Bu üç temel politikanın yanında ucuz kredi, düşük vergi, üç yıl süreyle (1951-1953) uygun iklim koşullarının yaşanmış olması ve Kore Savaşı nedeni ile,

¹¹⁰ Tokgöz, a.g.e., s. 74-76.

¹¹¹ Tokgöz, a.g.e., s. 79, 80.

tarım ürünlerinin ihraç fiyatlarının yükselmesi gibi ek faktörler, Hükümet Türk çiftçisinin refahını 1953 yılının sonuna kadar artırmayı başarmıştır.

Ancak 1954 yılından itibaren olumsuz koşulların başlaması ile tarım sektörü üretim %20 dolayında düşmüştür¹¹² (Bu koşullar Kore Savaşının sona ermesi ve iklim şartlarının elverişsiz olmasıdır). Ekonominin sürükleyici sektörü olan tarım sektöründe bu beklenmedik gelişmeler görülmüştür. Bu beklenmedik gelişmeye kısa ve orta vadede çözüm göremeyen hükümet, tarım yerine sanayiye öncelik vermeye başlamıştır.

Bu dönemin en büyük özelliği, önceki dönemlere kıyasla çok yüksek bir yatırım düzeyinin gerçekleştirilmesidir. Ne varki, yapılan yatırımlar ile yaratılan yurtiçi hasıla ve dış kaynak ilişkisi kurulacak olursa, sonucun pek başarılı olduğu söylenemez¹¹³.

Dönem süresince, sanayi kesimi tarımsal değişme ve kentleşmeye bağlı olarak, iç pazarın genişlemesi sonucu canlılık kazanmıştır. Dönemin temel özelliği; dış alım yerine yerli üretim türü sanayileşmenin birinci aşamasının tamamlanmasıdır. Dönem süresince sanayi kesimine yapılan kamu yatırımlarının arttığı görülmektedir. Bu dönemin bir diğer önemli özelliği, hizmet sektörünün hızla gelişerek, ekonominin gelir yaratması açısından tarımı da geride bırakarak bir numaralı kesimi durumuna gelmesidir. Kamu finansman açığının MB'sı kaynaklarına başvurarak karşılanması ile enflasyonun dizginlenmesi başlanmamıştır.

Dış ticaret liberalizasyonu, ilk yıllardaki olumlu konjonktür nedeni ile olumlu sonuçlar vermiş, ancak 1954 yılından sonra konjonktürün

---

¹¹² Tokgöz, a.g.e., s. 81.

¹¹³ Han, **Türkiye'de** a.g.e., s. 59.

değişmesi ile dış ekonomik ilişkilerin denetim altına alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Önce ithalatta liberalizayona son verilmiş, daha sonra gümrük vergisinde değer esasına geçilmiştir.

Dönem sonuna doğru ülkede başgösteren olumsuz ekonomik koşullar, (ekonomi dış kredi alamadığı için ithalat yapamıyor, yatırımlar durmuş, işsizlik artmış, enflasyon önlenemez olmuş, mevcut tesisler durmuş, mal kıtlıkları yaygınlaşmış, vbg.) OECD içinde kurulan bir yardım konsorsiyomunun Menderes Hükümetine bir "istikrar tedbirleri paketi" vermesiyle sonuçlanmıştır. Bu paketten çıkan istikrar önlemleri Türk Hükümeti tarafından 4 Ağustos 1958'de yürürlüğe konmuştur¹¹⁴.

Bu önlemler şunlardır¹¹⁵:

- TL'nin devalüasyonu,
- Dış alıma yeniden serbesti getirilmesi,
- Para arzı ve bütçe harcamalarının kısılması,
- KİT üretimi ve hizmetlerinin fiyatının yükseltilmesi,

Bu önlemlerin karşılığı olarak, dış borçların ödenmesi yeniden düzenlenecek ve dış kredi sağlanacaktı.

Paketin uygulaması kısa zamanda önemli sonuçlar vermiştir. Örneğin enflasyon yavaşlamıştır. İthalat ve ihracat yaklaşık %48 oranında artış göstermiştir. Vadesi gelmiş 400 milyon dolarlık yeni kredi sağlanmıştır¹¹⁶.

Dönem süresinde, GSMH yıllık ortalama büyüme hızı %6.9, fiyat artış ortalaması ise %11.1 olarak gerçekleşmiştir. Dönem başında %41

¹¹⁴ Tokgöz, a.g.e., s. 84-88.

¹¹⁵ Yakup KEPENEK, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 1986, s. 127.

¹¹⁶ Kepenek, a.g.e., 1986, s.127.

civarında olan tarım sektörünün GSMH içindeki payı, dönem sonunda %37.5'a düşmüş, sanayinin payı %13'den %15.7'ye, hizmetler sektörünün payı %45.9'den %46.8'e yükselmiştir¹¹⁷.

E) ASKERİ MÜDAHALE VE PLANLI KALKINMA DÖNEMİ (1960-1983)

Mayıs 1950'de ülkenin yönetimini ele alan Demokrat Parti ve Başbakan Adnan Menderes, on yıl sonra yine Mayıs ayında Silahlı Kuvvetlerin müdahalesiyle görevden uzaklaştırılmıştır. Askeri hükümet, bir bakıma 1950'lerde güdülen ve bazı bakımlardan liberal olarak nitelendirilebilen politika ile aynı yıllardaki enflasyona karşı bir reaksiyon olarak vasıflandırılabilir. Burada 27 Mayısın politik, sosyal sebep ve beticeleri üzerinde durulmayacaktır. Askeri hükümet işe başlar başlamaz Türkiye'nin iktisadi kalkınmasının bir plana temin edilmesi gereği üzerinde durmuş ve bu amaçla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT ilk iş olarak 5 yıllık bir kalkınma planı hazırlamaya başlamış, ilk plan 1963 yılında uygulamaya girmiştir.

Askeri müdahale yıllarında (1960-1961), ekonominin durgunluğa girmesi nedeniyle büyüme hızı %2.7 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönem içinde nüfus artış hızı %2.5 olduğundan, kişi başına GSMH sadece %0.2 olarak gerçekleşmiştir. Yine bu dönem fiyat istikrarı sağlanmış ve fiyat artış ortalaması %3.8 olmuştur¹¹⁸.

1963 yılında uygulanmaya konan I.BYKP'nda hedeflenen büyüme hızı %7 olarak saptanmış, büyüme hızı hedefin biraz altında kalarak %6.6 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon ortama %5.2 düzeyinde gerçekleşmiş, ihracat 368.087 milyon dolardan, 522.334 milyon dolara yükselmiş, ithalat dalgalı bir seyir izlemiştir. 1963'de 687.616 milyon

¹¹⁷ Karluk, a.g.e., s. 73, 74.

¹¹⁸ Karluk, a.g.e., s. 19.

dolar olan ithalat, 1964 ve 1965 yıllarında düşüşe geçmiş 1966 yılında ise 718.269 milyon dolara yükselmiştir. 1967 yılında ise ithalat tekrar 684.669 milyon dolara gerilemiştir. Dönem boyunca dış ticaret açık vermiştir¹¹⁹.

Plan dönemi içinde tarım sektörünün büyüme hızı, %4.2 olarak hedeflenmiş, %3.1 olarak gerçekleşmiştir. Yani hedefin gerisinde kalmıştır. Aynı şekilde sanayi sektörünün büyüme hızı; %12.3 olarak hedeflenmiş, hedefin 2.6 puan altında kalınarak %9.7 olarak gerçekleşmiştir. Yine hizmetler sektörü büyüme hızı plan hedeflerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Tarım sektörünün GSMH içindeki payı; %34.6 dan %29.3'e düşmüş, sanayinin payı %17.1'den %20.7'ye, hizmetler sektörünün payı %48'den %50'ye yükselmiştir¹²⁰.

Bu plan döneminde ekonomik hedefler yönünden başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

1968-1972 yıllarını kapsayan II. BYKP'nda gelişmenin, "sanayileşmeye" dayandırılması gereği öngörülmüştür¹²¹. Ayrıca bu dönemde dışalım yerine yerli üretim türü sanyileşmenin, dayanıklı tüketim malları üretimine yönelen ikinci aşaması tamamlanmak istenmiş, ama diğer yandan ara malları üretimi önem kazanmıştır.

İkinci plan döneminde, hedeflenen %7'lik büyüme hızı, yılda ortalama 7.14 artış hızı ile aşılmıştır. Planda tarım sektörü %4.1 artış hızı öngörmüşken, bu hız %3.78 olarak gerçekleşmiştir. Tarım üretimi yıldan yıla dalgalı bir seyir izlemiştir. Bunun sebebi ise, tüm çabalara karşın çağın üretim teknolojisine kavuşturulmaması ve tarımın doğa koşullarının etkisinden kurtarılamamasıdır. Sanayi sektörü üretiminde de öngörülen gelişme sağlanamamıştır. %12'lik bir artış öngörülürken,

¹¹⁹ Tokgöz, a.g.e., s. 100-101.

¹²⁰ Karluk, a.g.e., s. 74.

¹²¹ Han, a.g.e. **Türkiye'de**, s. 77, 78.

gerçekleşme oranı %9.62 olmuştur. Hizmetler sektörü üretim artış hızı, plân hedeflerinin üzerinde gerçekleşmiştir. %6.3'lük bir artış hızı hedeflenmişken, gerçekleşen artış hızı; %7.26 olmuştur. Kişibaşına gelir artış hızı, %4.4 hedeflenmiş bu artış %5.2 olarak gerçekleşmiştir. Yatırım harcamalarında plan hedeflerinin gerisinde kalınmıştır¹²².

II. BYKP döneminde “dış ticaret açığı” yıldan yıla artmış ve bu nedenle ihracatın ithalatı karşılama oranı, dönem başında %65 iken 1972 sonunda %56.6'ya düşmüştür. Bu oran Türkiye'yi ihracat gücü en düşük ülkeler arasına sokmuştur. Dış ticaret açığı -267.2 milyon dolardan -677.6 milyon dolara yükselmiştir. Dönem içerisinde işçi döviz girişi bir artış sağlanmıştır. Enflasyon dönemin başında %6.7'den dönem sonunda %18'e yükselmiştir¹²³.

Dönem içerisinde tarım sektörünün GSMH'daki payı %27.9'dan %24.6'ya düşerken, sanayi sektörünün payı %21.5'dan %22'ye hizmetlerin payı %50.6'dan %53.3'e yükselmiştir¹²⁴.

Üçüncü Beşyillik Kalkınma Planı döneminde (1973-1977) GSMH ortalama yıllık büyüme hızı %6.5 olarak gerçekleşmiştir. Oysa öngörülen hedef %7.9 idi. Böylece hedefin altında bir büyüme hızı gerçekleşirken ilk iki planın ortalamalarının da altında kalınmıştır. Yıllık büyüme hızında tarım sektörünün doğa koşullarına bağlılığı sebebiyle dalgalanma görülmektedir. Plan döneminde tarım sektörünün büyüme hızı %3.5 olarak gerçekleşmiştir. Planda hedeflenen büyüme hızı ise %4.6 idi. Aynı şekilde sanayinin hedeflenen büyüme hızına da ulaşamamış, %11.5-%12 olarak hedeflenen hız, %9.8 olarak gerçekleşmiştir.

---

¹²² Altınbaş, a.g.e., s. 314-360.

¹²³ Tokgöz, a.g.e., s. 106-109.

¹²⁴ Karluk, a.g.e., s. 75.

Dönem sonunda GSYİH'nın oluşumunda sanayi sektörünün payında beklenen artış olmamıştır. Tarımın payı %24.1'de kalırken, sanayinin payı %22.7 olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörü ise hedefin üstünde bir paya ulaşmıştır. İmalat sanayi içinde tüketim mallarının payının düşmesi hedef alınmış, fakat bu hedefe de ulaşamamıştır. İlk iki plan döneminde ve III. BYKP'nın son dönemlerinde emisyon hacmindeki önemli artışlar, enflasyonun şiddet kazanmasına sebep olmuş, 1977 sonunda enflasyon oranı, %24.1 olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret ilişkilerinde büyük inişler çıkışlar gerçekleşmiş, dış ticaret bilançosu sürekli açık vermiştir. Aynı zamanda 1973 petrol şoku ve Kıbrıs Barış Harekatı dış açığın üç misline çıkmasına sebep olmuştur. Plan dönemi sonunda dış ticaret açığının GSMH'ya oranı 1975'de planlı dönemin en yüksek oranına %8.7'ye çıkmıştır. Bunun bir diğer yüzü de, ekonomi tarihimizde ilk defa ihracatın ithalatı karşılama oranı %29.6'ya düşmüştür¹²⁵.

Bu olumsuz gelişmelerin yanında çok önemli bir gelişmeyi de hatırlamak gerekir. Bu da işçi döviz girişi %50 civarında artmış, 1974 yılında plan döneminin en yüksek seviyesine çıkmış ve yaklaşık 1.5 milyardolara ulaşmıştır.

Türkiye'nin kısa vadeli yüksek faizli dış borçlarının payı, toplam dış borçlara göre hızla artmış, plan dönemi sonunda toplam dış borçlar yaklaşık 11.5 milyar dolar düzeyine çıkmıştır¹²⁶.

1977-1980 yıllarında ise ekonomi giderek enflasyon ve ödemeler dengesi krizi içine girmiştir. Bu olumsuzluklara petrol fiyatlarının da artışlarının etkilerinin eklenmesi, sonuçta enflasyonu daha da hızlandırırken, büyüme hızını da durdurmuştur¹²⁷.

¹²⁵ Tokgöz, a.g.e., s.112.

¹²⁶ Tokgöz, a.g.e., s. 114.

¹²⁷ Karluk, a.g.e., s. 19.

1979-1983 yıllarını kapsayan dördüncü beş yıllık kalkınma planı, büyüme hızının ortalama %8 olarak gerçekleşmesini, tarımın büyüme hızının %5.3, sanayinin büyüme hızının %9.9 olarak gerçekleşmesini, sürükleyici sektör olarak sanayi sektörünün üyümesi ve sanayi sektöründe yapı değişikliğinin gerçekleşmesi, bu sektör içinde tüketim mallarının payının düşürülmesi ve ara ve yatırım mallarının payının yükselmesi hedeflenmiştir.

Enflasyonun kontrol altına alınması, dış kaynak açığının kapatılması, kısıtlıların önlenmesi ve ekonominin yerden işlerlik kazanması için, 1980 yılından itibaren ekonomik istikrar tedbirleri uygulanmaya başlanmıştır. İstikrar programı çerçevesinde fiyatların iradi kararlarla tesbiri esası terkedilmiş, temel mal ve hizmet ürün fiyatlarının serbestçe tesbiti ilkesi getirilmiş, piyasada çift fiyat yapılabilmesi sonucunda üretim arttırılmış, mal kısıtları giderilmiştir. Ayrıca açık finansman ile kamuya kaynak sağlama yolu terkedilmiştir. Döviz girişlerini arttırmak amacıyla esnek kur politikası uygulanmış, döviz kazandırıcı işlemleri teşvik eden çeşitli politika araçları geliştirilmiştir¹²⁸.

Plan döneminin ilk iki yılında enflasyon kontrolden çıkmış, 24 Ocak 1980 tedbirlerinin yüyülüğe konmasına rağmen, ekonomi terihimizde ilk kez 1946'da %104 olan üç rakamlı enflasyon 1980'de %107 olarak gerçekleşmiştir. Planlı dönem sonunda bu oran %30.5 düzeyinde gerçekleşmiştir¹²⁹.

Plan döneminde GSMH'nın yıllık ortalama artış hızı %2.1'e düşmüştür. Bundan dönemin ilk yıllarındaki olumsuz gelişmelerin etkisi büyüktür. Faktör fiyatları ile sektörel katma değerlerin büyüme hızları, tarımda %2.1 , sanayide %1.5 ve hizmetlerde %2.5 olarak

¹²⁸ DPT, **V.BYKP Destek Çalışmaları**, Ankara, Ocak 1985, s. 12.

¹²⁹ Tokgöz, a.g.e., s. 117.

gerçekleşmiştir. Sanayi sektöründe görülen %1.5 oranındaki düşük artışın başıca sebebi, madencilik sektörü katma değerinin yıllık ortalama %1 oranında azalmasıdır. Aynı dönemde imalat sanayinde %2.3, enerjide ise %5 oranında bir büyüme gözlenmiştir¹³⁰.

IV. Plân döneminde sektörlerin GSYİH içindeki payları, tarımın %23.4, sanayinin %22.6 ve hizmetlerin payı %56 olarak gerçekleşmiştir. Yatırımların finansmanında iç kaynakların önemi artmış ve yurtiçi tasarrufların GSMH'ya oranı %15.4'e yükselmiştir. Dış tasarrufların GSMH'ya oranı ise %54'e gerilemiştir¹³¹.

Dış ekonomik ilişkilerde, 1978 ve 1979 yıllarında ihracatın 2.3 milyar dolar, ithalatın ise kısıtlı olarak 4.6 ve 5.1 milyar dolar dolayında gerçekleşmesi ile dış ticaret açıkları sırasıyla; 2.3 ve 2.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir¹³². 1980 yılından itibaren ihracatın hızla gelişmesi ile dış açık, 1981'de 4.2, 1982'de 3.1 ve 1983'de yeniden gerileyen ihracat nedeniyle yeniden 3.5 milyar dolara yükselmiştir¹³³.

---

130 DPT, a.g.e., s. 15-19.

131 DPT, a.g.e., s. 32-35.

132 DPT, a.g.e., s. 69-72.

133 DPT, a.g.e., s. 72-77.

II. BÖLÜM

24 OCAK 1980 EKONOMİK PROGRAMI VE İZLEYEN YILLARDA DIŞA AÇIK BÜYÜME

I. DIŞA AÇILMA DERESESİNİ BELİRLEYEN ETKENLER

A) YAPISAL ETKENLER

Dünyada bugün varolan 150 kadar ülkenin yapıları birbirinden oldukça farklıdır. Doğal kaynakları, yüzölçümü, nüfusu bakımından birbirinden çok farklı durumdadırlar. Dünya bugün nüfusu yüzbinler civarında olan kent devletlerden, bir milyar nüfuslu Çin'e, yerkürenin ve doğal kaynakların büyük bölümünü kapsayan Sovyetler Birliği'nden, bir köy kesimi ve tarım üretimi olmayan Honk-Kong'a kadar değişik yapıdaki toplumları kapsamaktadır. Bunun için dışa açıklık derecesi arasında "yapısal" farkların bulunması doğaldır. Genellikle nüfusu ve yüzölçümü küçük, kent boyutlu ekonomilerde dışa açıklık en yüksek derecededir. (Honk-Kong, Singapur vbg.). Nüfusu az, küçük topraklı toplumlar kaynak yetersizliği ve pazar darlığı gibi iki temel sınırlama ile karşı karşıyadırlar. Bu toplumlar, dış ticaretten en çok faydayı sağlayabilecek durumdadırlar. Bir bölümünde tarım yapabilecek toprak ve doğal kaynaklar yoktur, bunlarla ilgili mallar için dış dünyaya bağılıdırlar. Öte yandan iç pazar çağdaş teknoloji ile kurulacak

herhangi bir sermaye yoğun sanayiye, kârlı üretim olanağı veremeyecek kadar dardır. Kârlı üretim aşamasına geçebilmek için, dünya pazarından yararlanmak gerekir¹³⁴.

Serbest dış ticaret, iç pazarın darlığından kaynaklanan güçlükleri ortadan kaldırır. Başka bir deyişle iç pazarın ihtiyacından fazla olan üretim için yeni pazarlar yaratır. Böylece pazarın büyümesi sonucunda, ülke içinde işbölümü daha da gelişir ve genel verimlilik düzeyi yükselir¹³⁵.

Bununla birlikte küçük çaplı devletler arasında dışa kapalı devletlerde (örn. Arnavutluk) yok değildir. Yapısal etken olarak küçük ülke çapı, ülkenin dışa açılmasında bir baskı yaratıyor ise de, seçilen büyüme stratejisi politikası, farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Küçük çaplı ülke ekonomilerinin karşısında yer alan, çap ölçüğü anakara boyutunda olan ülkeler de vardır. (Sovyetler Birliği, ABD, Hindistan vbg.). Bu ülkeler dış ticaretten yararlanma baskısı en az düzeydedir, dolayısıyla ihracat oranı en düşük olan ülkeler bunlardır. Nedeni ise, toprakların genişliği, gıda maddelerinin ve tarımsal maddelerin önemli bir bölümünü, yeraltı kaynaklarının bir bölümünü ülke içinde sağlama olanağı verir. Bunun için ülke bunları ithal etme baskısı altında bulunmaz ve zorunlu ithalatı karşılamak için ihracat yapmak zorunda değildir¹³⁶.

Dış ticarete yolaçan önemli faktörlerden birisi de; belirli malların bazı ülkelere hiç üretilmemesi, yada üretimin ulusal ihtiyaçları karşılamaya yeterli olmaması, buna karşın bazı malların arzının aşırı bolluğudur. Dünyada hiçbir ülke her bakımdan kendi kendine yeterli

¹³⁴ Kazgan, a.g.e., s. 71.

¹³⁵ Han, **Az gelişmişlik** a.g.e., s. 172.

¹³⁶ Kazgan, a.g.e., s. 72.

değildir. İç talep açığını gidermenin yolu ise dış ticarettir. Belirli ve yeterli doğal kaynaklara sahip olmayan ülkeler, bu kaynaklara dayalı ürünleri ya hiç üretemez, yada ihtiyaçların tamamını iç üretimle karşılayamazlar. Bu gibi maddeleri elde etmenin tek yolu ithalattır. Diğer yandan belirli doğal kaynaklar yönünden zengin olan ülkelerde üretim fazlasını ihracata ayırabilirler¹³⁷.

Bütün bunların yanında bir diğer yapısal etken olarak; ülkelerin iktisadi sistemi de dışa açıklık derecesini belirleyen bir etken olarak karşımıza çıkar¹³⁸. İçeride dönük kalkınma stratejisi uygulayan ülkeler, hızlı ekonomik büyümeleri için yeterli döviz sağlayamamaktadırlar. Bu arada yabancı madde, makine ve teknolojik ihtiyaçları nedeniyle, durum daha da ağırlaşmakta ve sonuç olarak, ekonomik büyüme giderek artan döviz sıkıntısı nedeniyle daha da sınırlanmaktadır¹³⁹.

B) KONJONKTÜREL ETKENLER

1974'ten itibaren ortaya çıkan dünya bunalımından önce yaşanan bunalımların geleneksel ekonomi politikası, ülkelerin dışa kapanması olmuştur. Bunun en çarpıcı örneği 1925 bunalımıdır. Batı dünyasının 19. yy.dan sonraki dönemde düşünmediği dış ticaret koruma önlemleri gündeme getirilmiştir. Bunalımın kendi ekonomilerine bulaşımını önlemek için her ülke dışa kapanmıştır. II. Dünya savaşının bitiminden 1974'e kadar geçen dönem ise kapitalizmin yaşadığı en uzun soluklu ve dünya refahının en fazla yayıldığı dönem olmuştur. Büyük ölçüde Keynes'ci kuramın koyduğu çerçeveden yola çıkan sanayileşmiş batı ülkelerinin iktisat politikası, AGÜ'ler ve OGÜ'de (orta gelişmiş ülkeler) refahın yayılmasına etken olmuştur. 1929 bunalımının sonucu ortaya çıkan gelir düşüşü, büyük çaplı işsizlik, şiddetli fiyat düşüşleri, mali

¹³⁷ Halil SEYİDOĞLU, **Uluslararası İktisat**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1978, s. 22.

¹³⁸ Kazgan, a.g.e., s. 73, 74.

¹³⁹ Balasa, a.g.e., s. 151.

kriz ve uluslararası para istikrarsızlıkları J.M. Keynes tarafından yakından izlenmiştir¹⁴⁰.

Keynes; "Para, Faiz ve İstihdamın Genel Kuramı" isimli çalışmasında, ekonomik hayatın otomatik olarak tam istihdama ulaşmasının mümkün olamayacağını, bunun için devletin ekonomie müdahale ederek, kamu harcamalarını ve vergileri kullanarak toplam talebi yeterli düzeye çıkarabileceğini vurgulamıştır. Keynes'te toplam talep çok önemlidir. Çünkü Keynes'e göre bir ekonomide üretim ve istihdamın hacmi toplam talep düzeyine bağlıdır¹⁴¹

Keynes'ci politikadan AGÜ'ler ve OGÜ'ler çok yönlü yarar sağlamıştır. Zengin sanayi ülkelerinin pazarlarının sürekli genişlemesi, bunlara fiyat düşürmeden ihracat yapabilmeyi sağlamıştır. Keynes'in kuramından geliştirilen dış ticaret kuramı, her ülkenin ihracatını, diğer ülkenin gelir düzeyine bağlı kabul ediyordu. Öyleyse zengin sanayi ülkeleri, ancak AGÜ ve OGÜ'in gelir düzeyi yükseliyor ise bunlara ihracatını artırabilirdi. Diğer yandan Keynes'ci model, her ülkenin ithalatını kendi gelir düzeyine bağlı sayıyordu. Bunun için, diğer ülkelerin sözkonusu ülkeye ihracatını artırabilmesi, o ülkenin gelir artışına bağlı olacak demektir. Bu model ucuz krediyle AGÜ ve OGÜ'lerde yatırımların teşviki gelirlerin artırılması yoluyla zengin ülkelerden yapacakları ithalatı canlı tutmaları gibi bir sonucu da birlikte getirdi¹⁴². İhracat oranlarındaki artış, dünya ekonomisindeki gelişme bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Genişleyen dünya ticaretinde rol oynayan etkenler arasında, dış ticaret korumasındaki azalmanın rolünü belirtmek gerekir.

---

140 Kazgan, a.g.e., s. 74.

141 Ataç, a.g.e., s. 7, 8.

142 Kazgan, a.g.e., s. 78.

Dışa açılmada bir diğer etken de, doğal hammaddeler gibi, bir ülkede belirli sanayi mallarıyla ilgili üretim tekniklerinin bilinmemesi veya bunları üretecek beceriye sahip insan gücünün bulunmaması olmaktadır. Ülkelerin ekonomik gelişme farklarında dışa açılmada bir diğer etkindir. Gelişmiş ülkeler sanayilerini önceden kurmuş oldukları için daha yoğun sermayeye, daha ileri teknolojiye ve uzmanlaşmış emeğe sahiptirler. Oysa AGÜ'lerde birçok sanayi dalı ya hiç kurulmamış, yada ülke ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak, cılız ve verimsiz bir durumdadır. Böyle bir ekonomik ortam içerisinde az gelişmiş ülkeler zorunlu tüketim maddeleri açığını gidermek ve kalkınmalarının gerektirdiği makine ve donanımı elde etmek için sanayileşmiş ülkelere ithalatta bulunmak zorundadırlar¹⁴³.

Bir diğer etken, AGÜ ve OGÜ'lerin üzerinde yoğunlaşan dış borç ödemelerinin aksatılmadan yürütülmesi gerçeğidir. Ülke mal ve hizmet ihracatını, ithalattan daha fazla artırmalıdır ki, dış borçlarını ödeyebilecek kaynakları elde etsin, dış borçlar için ödeme güvencesi vermelidir ki, dış dünyadan daha fazla krediyi, daha ucuz faiz hadlerinde alabilsin. Bu kaynaklara ulaşmada da yine dış ticaretten önemli olduğu görülmektedir¹⁴⁴.

II. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMI

A) TÜRK EKONOMİSİNİ 24 OCAĞA GETİREN NEDENLER

1. Dış Baskılar:

1974'den itibaren tesirin göstermeye başlayan petrol şokları ile onların dolaylı şokları, Türk ekonomisinin ithalat maliyetini önemli ölçüde artırmıştır¹⁴⁵.

¹⁴³ Seyidoğlu, a.g.e., s. 24.

¹⁴⁴ Kazgan, a.g.e., s. 78-81.

¹⁴⁵ Ahmet KILIÇBAY, **Türkiye Ekonomisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No: 263, Ankara, 1984, s. 175, 176.

1973'lerde başlayan petrol fiyat artışlarının 2.5 dolardan başlayıp önce 11 dolara daha sonrada 36 dolar civarına kadar yükselmesi, sanayileşme sürecindeki her ülke gibi, Türk ekonomisinde büyük bir krize itti. 1973'den sonra Türk ekonomisinin içine düştüğü stagflasyon süreci ve bunun getirdiği durgunluğun, ticaret hacminin daralması, dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi, işsizliğin artması, GSMH'daki düşüşler, ödemeler dengesinin bozulması, dış borç bulma zorlukları, temelde kesin tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir¹⁴⁶.

Ekonominin ara ve yatırım malları ile büyük ölçüde ithalata bağlı olması, ihracat yönünün zayıflığı ve ekonominin döviz kazanma gücünün yetersiz olması, ekonominin üzerinde bir diğer yük olmuştur. Ayrıca enerji bakımından dışa bağımlık, döviz-enerji dar boğazını önemli ölçüde arttırmıştır. Döviz ve enerji darboğazlarının yarattığı ara mallar kıtlığı ve enerji yetersizliği, üretimi büyük ölçüde aksatmış, fazla kapasitelerin oluşmasına yol açmış bu da üretim maliyetini yükseltmiş, arzı daraltmıştır.

Genel arz daralışı ve maliyetlerdeki artışlar karşısında, toplam talep gereği kadar daralmamış ve böylece hızlı bir enflasyon dönemi yaşanmıştır. Döviz rezervlerinin sıfıra yaklaşması, dış borç ödemelerini sıkıntıya sokmuş ve Türkiye'nin kredi sağlamadaki itibarı çok zayıflamıştır¹⁴⁷.

Ayrıca 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve bunu izleyen ABD Ambargosu ve Batının örtülü ekonomik ambargosu sonucunda 1977'den itibaren özellikle ödemeler dengesi alanında ciddi sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır¹⁴⁸.

---

¹⁴⁶ İ. Hakkı DÜĞER, "1980 Sonrası Liberalleşme Süreci", EİTİA Yayınları, C. 4, S. 1, 1986, s. 134.

¹⁴⁷ Kılıçbay, a.g.e., s. 176.

¹⁴⁸ Kutlay DOĞAN, **Çağ Atlayan Türkiye**, Ankara, 1991, s. 136.

1979'da artan petrol fiyatlarının 1980'de yeniden yükselmesinin kesin olması karşısında, ihracat gelirleriyle petrol giderlerinin bile karşılanmasının olanaksız hale gelmesi, dünya kredi faizlerinin yükselmesi ve dolar değerinin artışa geçmeye başlaması bir diğer etken olmuştur. Ayrıca 1980 başlarında Türkiye'nin OECD, IMF ve Dünya Bankası ile pazarlık gücü en az noktaya inerken, IMF, OECD ve Dünya Bankasının pazarlık gücü doruk noktasına ulaşmış idi. OECD 1979'da 989.3 milyar dolar kredi vermeyi taahhüt ettiği halde sadece 253.7 milyon dolar ödemişti. Türkiye Sudi Arabistan'dan da kredi istemiş, onu da alamamıştı. Oysa OECD ülkelerine olan borçların ertelenmesi, kredilerin proje kredisi değil, program kredisi olarak verilmesi, öte yandan taze kredilerin yılda 1-1.5 milyar doların altına düşmemesi gerekiyordu¹⁴⁹. Bütün bu şartlar Türkiye'yi temel bir takım kararlar almaya itmiştir.

2.İç Baskılar:

24 Ocak 1980 kararları ve onları izleyenler, ekonominin dışa açılması için sadece dış baskılardan kaynaklanmamıştır. Dışa açılma için iç baskılardan çok yoğun bir durumda idi.

1970'li yıllarda bir yandan iç talep patlaması, bir yandan içeride ve dışarıda negatif reel faiz hadlerinde alınan krediler, Türk ekonomisinde 1974-76 yılları arasında üç yıl, ortalama 8.7 oranında büyüme sağlamış, sanayileşme hızlanmıştı. Ama bundan daha önemlisi bu dönemde "büyük sermaye grupları"nın oluşmasıdır. Koç, Sabancı, Çukurova, Türkiye İş Bankası gibi gruplara 1970'lerin sonunda yenileri eklenmeye başlamıştı. Ortadoğu'da müteahhitlik hizmetlerine girişen firmaların arasından bazıları sivrilmiş, büyüyen sermaye gruplarına sanayi şirketleri yanında, pazarlama şirketleri eklendikçe dışa açılma kapasiteleri de artmıştır.

---

¹⁴⁹ Kazgan, a.g.e., s. 336.

Enka, Tekfen, Doğuş gibi sermaye grupları bu bakımdan özellikle göze çarpanlardı¹⁵⁰.

Bunların yanısıra (kamu-özel) Türk Bankaları da dışarıya açılma gereksinimi duyurmaya başlamıştı. Batı Avrupa ve Ortadoğu'ya açılan şubeler ve temsilcilikler kârlı olanaklar vaad ediyor idi. Ayrıca Türkiye'nin yanındaki Ortadoğu pazarı ise, İran-Irak-Sudi Arabistan ve Kuveyt'e transit ticarete aracılık ederek payını artırmak istemiřtir¹⁵¹.

1980 öncesi uygulanan ithal-ikameci sanayileşme stratejisi ve devletin korumacılık politikaları ile iş pazar tahrip edilerek ihracat nisbi olarak küçülmüş, ithalat ise giderek büyü müş ve dış ticaret bilançomuz büyük açıklar vermeye başlamıştı. Özellikle 1970'lere kadar büyümesini sürdüren işçi döviz girişleri, dış ödemeler açığı nı kapatmada büyük bir kaynak teşkil etmiş idi. Daha sonra ithalatın hızla artması ve işçi döviz girişindeki azalma, dış ödemeler dengesini alt üst etmiştir. Döviz rezervlerinin erimesi, dış borçların büyümesi, nihayet transferlerin durmasıyla ekonomi durma noktasına gelmiřtir¹⁵².

Bilindiği gibi 1957,1967 ve 1977'de döviz kıtlığı kritik ölçülere varmıştı, bu arada bazı istikrar tedbirlerine başvurulmuş, fakat her seferinde kısa süreli çare, dış ticaret sektörünün dışından gelmişti. 1957 ve 1964'te dış borçlar ertelenmiş, 1970'de sonra ise işçi dövizleri imdada yetişmişti. Son yıllarda petrol fiyatlarındaki yükselmeden sonra kısa vadeli krediler bunalımı ancak bir yıl ertelemeye yetmiştir. Fakat sonunda, ekonomiyi ciddi şekilde tehdit eden bir borç yükü ve dış açık ile karşı karşıya kalınmıřtır¹⁵³.

¹⁵⁰ Kazgan, a.g.e., s. 340.

¹⁵¹ Kazgan, a.g.e., s. 341.

¹⁵² Düğer, a.g.e., s. 131, 132.

¹⁵³ Oktay YENEL, "Türkiye Ekonomisinin Dışa Kapalılığı", **Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları**, İstanbul, 1979, s. 352.

Bir taraftan ithalat için gerekli döviz transferlerinin yapılamaması, diğer taraftan emek piyasasında reel ücretlerin dış şoklar karşısında, esnek bir şekilde ayarlanamaması ve gerekli çalışma barışının sağlanamaması ekonominin arz kısmında önemli darboğazlar yaratmıştır. Bunlara ek olarak, kamu harcamalarının kontrol altına alınamaması, kamu gelirlerinin yeterince artırılmaması ve aşırı subvansiyonlar nedeniyle toplam talebin kontrol edilememesi, ekonomide likidite genişlemesine yol açmıştır. Ekonominin arz ve talep kısmında ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler enflasyonun giderek hızlanmasına sebep olmuştur¹⁵⁴.

Ekonomi sayılan bu olumsuzluklar yüzünden 1979'da durma noktasına gelmişti. Yokluklar, kıtlıklar ve kuyruklar başlamıştı¹⁵⁵. Bütün bunlara ek olarak, iç olaylar, huzursuzluklar ve şiddet hareketleri, ekonomik kararlara ve faaliyetlere olumsuz yönde tesir etmiş, özellikle uzun vadeli kararlar ve uygulamalar aksamıştır¹⁵⁶. Yine bu sebepler Türkiye Ekonomisi'nde bir takım kararlar alınması sonucunu doğurmuştur.

B) 24 OCAK 1980 PROGRAMININ HEDEFLERİ

—1980 istikrar politikasının temel hedeflerinden birisi, enflasyonla, para arzını ve kamu harcamalarını sınırlandırmak suretiyle talebi kısarak mücadele etmektir.

—Döviz fiyatının ve piyasasının serbest olması;

—Ücretlerin sınırlandırılması,

—Serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması,

—Dış ticaret açığının giderilmesi,

—Faiz hadlerinin devlet denetiminden çıkarılması ve serbest piyasada oluşması,

¹⁵⁴ Doğan, a.g.e., s. 136.

¹⁵⁵ Doğan, a.g.e., s. 137.

¹⁵⁶ Kılıçbay, a.g.e., s. 176.

—Büyümenin ihracatın öncülük ettiği bir sanayi politikası ile gerçekleşmesi diğer hedefler idi¹⁵⁷.

C) 24 OCAK 1980 PROGRAMININ UYGULAMA
SONUÇLARI (1980-1983):

1. 1980-1983 Serbest Piyasaya Geçiş Dönemi:

Amacı önce istikrarı sağlayacak fiyat mekanizmasının hakim olduğu serbest piyasa mekanizmasını kurmak olan 24 Ocak İstikrar tedbirlerinin hedeflerinden birisi şu idi;

Serbest piyasa ve özel girişime dayalı ekonomiyi gerçekleştirmek ve devletin piyasaya müdahalesini en aza indirmek¹⁵⁸. Yani devletin kumanda ekonomisi anlamındaki müdahaleleri asgariye indirilecektir.

Bu alandaki uygulamalar şöyle olmuştur:

i) Devletin mal ve hizmet üretiminde etkinliğini azaltmak. Bu amaçla, 24 Ocak kararlarını izleyerek madenlerin kamulaştırılmasına ilişkin kararlar iptal edilmiş, sigara tekeli kaldırılmıştır¹⁵⁹.

ii) Mal ve hizmet fiyatlarının oluşumunda, devlet müdahalesini azaltmak amacına dönük politikalar. Bunun için 24 Ocak kararlarından sonra fiyat saptama-kontrol -koordinasyon komitesi kaldırıldı ve fiyat, serbest piyasa güçleriyle oluşmaya bırakıldı. KİT'lere fiyat serbestisinde özerklik verildi¹⁶⁰. KİT ürünlerinden bazıları temel mal ve hizmet sayıldığından, fiyatlar Bakanlar Kurulunca kararlaştırılıyordu. 24 Ocak kararlarıyla "temel mal ve hizmetlerin" tanımı yeniden yapılarak elektrik, kömür, gübre, demiryolları ve denizyolları taşımacılığı dışındaki ürün ve hizmetler bu tanımın dışına

¹⁵⁷ Ataç, a.g.e., s. 189-193.

¹⁵⁸ Kazgan, a.g.e., s. 344.

¹⁵⁹ Kazgan, a.g.e., s. 344.

¹⁶⁰ Kazgan, a.g.e., s. 340.

çıkarıldı. Yeni düzenlemeye göre “temel mal ve hizmet” tanımına girmeyen ürünlerin fiyatlarının, artık bu ürünlerin üretici KİT’lerin yönetim kurulunca belirlenmesi kararlaştırıldı¹⁶¹.

iii) Üçüncü uygulama kamu vergi gelirlerini azaltıcı uygulamalara dönüştü, özellikle sermaye gelirleri üzerindeki dolaysız vergilerde büyük indirim gerçekleşti¹⁶². 1980 yılıyla birlikte vergi sisteminde köklü düzenlemeler yapılmıştır. Sistemin basitleştirilmesi yanında gelişen ekonomik şartlara karşı esneklik kazanması amaçlanmıştır. Dolaysız vergilerin ağırlıkta olduğu vergi gelirleri kompozisyonu, dolaysız vergiler lehine değiştirilmiş, dış ticaret rejimi çerçevesinde uygulanan miktar kısıtlamaları terkedilecek yerine ithalat vergisi ve fon kesintileri ikame edilmiştir. Vergi gelirlerinin enflasyon etkisiyle reel olarak erimesini önlemek amacıyla 1981’de bir yıl “Peşin Vergi Sistemi” uygulanmıştır¹⁶³.

Bu dönemde vergi gelirlerinin kamu kesimi finansmanındaki payı azaltılmıştır. Vergiler başlıca kurumlaşmayı, tasarrufları ve yatırımları özendirmek amacıyla kullanılmak istenmiştir. Bu amaç için gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki ağırlığı azaltılmak istenmiştir. Gelir vergisinin gelir üzerinden alınan vergiler içindeki payı 1980’de %83.6 iken 1981’de %77, 1982’de %73.9, 1983’de %79.3 olarak gerçekleşmiştir¹⁶⁴.

1983 yılında seviye itibariyle gerçekçi görünmeyen vergi beyannamelerine karşı tedbir olarak “Hayat Standartı Sistemi” geliştirilmiş, gelir vergisine makul bir alt seviye tesbit edilmiş ve enflasyon göz önünde tutularak bu seviye yükseltilmiştir¹⁶⁵.

¹⁶¹ Doğan, a.g.e., s. 147, 148.

¹⁶² Kazgan, a.g.e., s. 345.

¹⁶³ Doğan, a.g.e., s. 157.

¹⁶⁴ Ömer Faruk BATIREL, **Türkiye Ekonomisi ve İstikrar Politikaları**, İstanbul, 1986, s. 31, 32.

¹⁶⁵ Doğan, a.g.e., s. 157.

1.1) Dış Ticarete İlişkin Gelişmeler:

24 Ocak tedbirleri içinde dış ekonomik ilişkileri canlandırmaya yönelik kararlar, 1980 yılında Türkiye'nin dış ticaretinde önemli gelişmeler meydana getirmiştir. Yükselen kurlar; işçi döviz girişlerini ve nisbeten olumsuz olarak nitelendirilebilecek ülke ve dünya ekonomik şartlarına rağmen mamul mallar ihracatını hızlandırmıştır¹⁶⁶.

24 Ocak programının birinci önceliği, dış ödeme açığının kapatılması ve 18 milyar doları bulan dış borçların bundan böyle düzenli olarak ödenmesine ilişkindir. Bunun için ihracat teşvik aletleriyle arttırılacaktır. Bu teşvik sırasında özel kesimin teşviki ön planda tutulacaktır. Ayrıca yabancı sermayenin şeklen değil, resmen teşvik edilmesi gündeme gelecektir. İthalat tümüyle libere edilecek, iç pazar kesinlikle yasaklar ve kotalarla korunmayacaktır¹⁶⁷.

Bu kararları izleyerek bu alanda önemli adımlar atılmıştır. İthalattaki damga resimleriyle, teminatlar önemli ölçüde indirilmiştir, kotaya tabi mal sayısı azaltılmıştır. İhracatta tescil kaldırılmış ve lisanslar en aza indirilmiştir¹⁶⁸. İhracat kredilerinde vergi, resim ve harç muafiyeti, ihracat ve ihracata yönelik yatırımların teşviki, ihracattan sağlanan dövizlerin kullanım kolaylıkları, ihracatçı sermaye şirketlerinin kurulması, ihracata yönelik mal üreten sektörlere döviz tahsisi ve vergi iadesi gibi teşvik aletleri ile ihracatın artırılmasına çaba gösterilmiştir¹⁶⁹.

İstikrar kararlarıyla teşvik uygulamasının basitleştirilmesi, bürokratik gecikmelerin azaltılması ve teşvik sisteminde bütünlüğün sağlanması için, yatırım ve ihracat teşviklerine ilişkin işlemlerin sonuçlandırılması yetkisi DPT'na verilmiştir. Öte yandan yabancı

¹⁶⁶ Yapı Kredi Bankası A.Ş., **Ekonomik Rapor**, İstanbul, 1981, s. 20.

¹⁶⁷ Kenan MORTAN, **Tatbiki İktisat**, Eskişehir, 1993, s. 56.

¹⁶⁸ Kazgan, a.g.e., s. 350.

¹⁶⁹ Egeli, a.g.e., s. 149.

sermaye girişleriyle ilgili bütün görev ve yetkiler, tek bir elde toplanması amacıyla Yabancı Sermaye Başkanlığına devredilmiştir¹⁷⁰.

Bütün bu kararların sonucu; 1980-83 Ara Döneminde ihracatta büyük gelişmeler görülmüştür. Tarım ürünleri dış ticaret hadlerindeki gerilemeden ötürü, ihracat artışının sinai mamullere ve hizmetlere dayanması gerekmiştir. Büyük baskılarla da olsa sanayi mamulü ihracatına dayanan ihracat artışı, istikrar politikalarının en başarılı olanı oldu. 1980'de 2.9 milyon dolar olan ihracat 1983'e gelindiğinde 5.7 milyon dolara ulaşmıştır. Bu başarının ardında, esnek ve gerçekçi kur uygulamasının büyük rolü olmuştur¹⁷¹. Bunun yanında vergi iadesi, reel devalüasyonlarla, dış dış piyasalarda malların dolar fiyatının düşürülmesi ve iç talebin kısılması sonucu, içe dönük kurulmuş imalat sanayinin ihracata yönelmeside vardı¹⁷².

Bu dönemde doların değerlenmesi ve artan faiz hadleride, Türkiye'yi değişik kesimlerde farklı biçimde etkilemiştir. Uluslararası piyasalardan alınan DÇM (dövizle çevrilebilir mevduat) gibi değişken faizli borçların B. Alman Markı ve İsviçre frangı üzerinden olması, bu paraların dolar karşısında değer yitirmesi dolayısıyla, Türkiye için -dolar üzerenden-hafifletici bir etken olmuştur. Ancak faiz hadlerindeki artış, hem yerli krediler, hemde eski dalgalı faizli krediler için Türkiye'yi ağır yük altına sokmuştur. Bir yandan Türkiye'nin döviz gelirinin büyük bölümünün Batı Avrupa paraları üzerinden olması, bir yandan dünya faiz hadlerindeki olağanüstü ağırlaşma, bir yandan 1978-79 ve 80'deki borç ertelemeleri, Türkiye'nin borç yükünü olağanüstü bir duruma sokmuştur. Dış borç ödemelerinde faizlerin toplam içindeki payı (faiz+taksit) ortalama %60'a varmıştır. Bu pay 1980'de %53.7 iken 1983'de %56.9'a ulaşmıştır¹⁷³.

170 Doğan, a.g.e., s. 157.

171 Doğan, a.g.e., s. 192.

172 Gülten KAZGAN, **Yeni Uluslararası Ekonomik Düzenle Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 190.

173 Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 354, 355.

Programın birinci önceliğinin, dış borçların düzenli, aksatılmadan ödenmesi ve dış ödeme açığının kapatılması olduğunu ve bunu da ithalatı azaltmak değil, ihracatı arttırarak gerçekleştirileceğini belirtmiştik. Kabul etmek gerekirken ilk dört yıllık uygulamaya göre programın en başarılı bir yönü de bu olmuştur. 1978-1979 ve 1980'deki borç ödemelerinden sonra Türkiye faiz yükü iyice ağırlaşmış bulunan borçlarını aksatmadan düzenli biçimde ödeyebilmiştir. Bu başarının gerisinde, kısmen kısılan iç talep, kısmen de alınan dış borçlar yatmaktadır¹⁷⁴.

Bu dönemde Türkiye'nin dış borçlarının vade yapısı, önemli ölçüde iyileşmiştir. Kısa vadeli özel borçların uzun vadeli kamu borçlarına dönüştürülmesi, kısa vadeli borçların toplam borçlardaki payını %13'lere indirmiştir ve bu düşük oran 1983 sonuna kadar aynı kalmıştır. 1980 yılında dış borç toplamı 16.2 milyar dolar iken 1983 sonunda 17.4 milyar dolara çıkmıştır¹⁷⁵.

İthalatın serbestleşmesi yönündeki temel adım ise Anavatan Partisi'nin iktidara geldiği 1983 yılı sonunda atılmıştır. İthale konu olan mallar, ithali yasak, izne tabi ve libere, fon ödemek suretiyle ithal edilebilecek mallar şeklinde üç ayrı kategoride sınıflandırılmıştır¹⁷⁶.

Nominal gümrük vergisi (aritmetik ortalama) oranı, %76.3'ten %48.9'a indirildi. Bir diğer önemli adım ithalat üzerindeki delaysız devlet kontrollerinin azaltılması olmuştur¹⁷⁷.

---

¹⁷⁴ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 354-360.

¹⁷⁵ Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 191.

¹⁷⁶ Doğan, a.g.e., s. 192.

¹⁷⁷ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 350.

1.2) Faiz Hadlerinin Serbestleştirilmesi:

Serbest Piyasa Ekonomisine geçerken bir “anahtar fiyat” olan faiz hadlerinin de devlet denetiminden çıkarılması ve serbest piyasada oluşması amaçlandı. Böylece 1970’li yıllarda reel olarak negatif düzeyde seyreden faiz hadleri pozitif düzeye yükselecekti¹⁷⁸.

Bunun için, daha önceki tasarrufların likit hale getirmek ve bankalara çekebilmek amacıyla faiz oranlarının serbestçe belirlenmesine imkan veren “Faiz Kararnamesi” çıkarılmıştır. 4 Haziranda çıkarılan ve 1 Temmuz 1980’de yürürlüğe giren bu kararname ile Türk Bankacılık tarihinde yeri bir dönem başlamıştır. Bu kararname ile bankalar bir taraftan kredi ve tasarruf faizlerini serbestçe belirleme, diğer taraftan hamiline mevduat sertifikası çıkarabilme imkanına sahip olmuşlardır¹⁷⁹.

1980-1983 arası dönemde, kredi ve mevduat faizlerinin serbest bırakılması uygulaması bir fiyaskoyla sonuçlanmıştır. 1980 öncesi büyük ölçüde eksi olan reel mevduat ve kredi faizleri bu dönem arasında, sırasıyla %14.5, %17 gibi yeksek reel pozitif düzeylere yükselmiştir. Bunun sebebi uygulanan sıkı para politikasıdır. 1982 başında para piyasasında küçük “banker” iflaslarıyla başlayan finansal çöküş, büyük banker iflaslarıyla sürmüştür, bunları Hisarbank, Odibank, İstanbul Bankası, İşçi-Kredi Bankası, Bağbank gibi küçük boyutlu bankalar izlemiştir¹⁸⁰. 1980 yılı başlarında faizlerin serbest bırakılması, Banka-Banker rekabetini açığa çıkarmış, kısa vadeyle para toplayıp, uzun vadeli plasmanlara paraları aktaran bankerler zor durumda kalmıştır. Bankerler bu kez riski çok yüksek olanlara para aktarmaya girişmişlerdir. Bu olaylar Ulusu Hükümetinin ekonomik işlerden

¹⁷⁸ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 345.

¹⁷⁹ Düşer, a.g.e., s. 138.

¹⁸⁰ Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 190.

sorumlu Başbakan yardımcısı T. Özal ve Maliye Bakanı Kaya Erdem'in tanıklığında cereyan etmiştir. İşte o günlerde Kaya Erdem'in gazeteci Emin Çölaşan'a verdiği bir demeçte "Bankere para yatıran vatandaş kumar oynamıştır" deyince panik başlamış, paralarını geri almak isteyen halk bankerlere koşunca piyasa alt üst olmuştur. Bu sırada bankerler ard arda batmaya başlamış, bankerlerin babası sayılan KASTELLİ İsviçreye kaçmak zorunda kalmıştır. Hükümet olup bitenleri izlerken 900 civarında banker batmış, 155 bin tasarrufçu 52 milyar TL. kaybetmiştir¹⁸¹.

1983 Sonunda para piyasası ve bankalar sistemi tekrar denetime alınmıştır. 22 Temmuz 1983 tarihli ve 70 nolu kararla fon piyasasındaki özgürlük kısıtlanmış ve bankalar sistemi yeniden düzenlenmiştir. Buna göre mevduatın vade ve faizlerini belirleme yetkisi Maliye Bakanlığına verilmiştir. Bankaların dağıtacağı krediler sınırlandırılmıştır. Böylece toplayabileceği mevduatlara da bir sınır getirilmiştir. 29 Aralık kararlarını izleyerek mevduat faiz hadlerinin denetimi TC. Merkez Bankası'na bırakılmış, kredi faizleri serbestleştirilmiştir¹⁸². 1980-83 arası dönemde yapılan en önemli serbestleşme (faiz hadlerinin serbest bırakılması) tam bir fiyaskoyla sonuçlanmıştır¹⁸³. Bu krizin getirdiği tek önemli sonuç ise 10 yıldan beri engellenen Sermaye Piyasası Yasası'nın çıkarılmasını (Temmuz 1981) kolaylaştırılmış olmasıdır¹⁸⁴.

1.3) Döviz Piyasasının ve Fiyatının Serbest Oluşumu:

24 Ocak 1980 programının bir diğer hedefi, döviz fiyatının serbest piyasada oluşumu ve TL'yi "konvertibl." yapmaktı. Bunun için Mayıs 1981'de TL Merkez Bankası'nın "günlük kur" saptaması yoluyla denetimli değişken kur sistemine geçilmiştir¹⁸⁵.

¹⁸¹ Tokgöz, a.g.e. 1995, s. 120.

¹⁸² Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 346.

¹⁸³ Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 191, 192.

¹⁸⁴ Tokgöz, a.g.e., s. 120.

¹⁸⁵ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 346.

Bilindiği gibi II. Dünya Savaşından sonra uygulanan sabit kur sistemi 1973'lerde yıkılmış, fakat Türkiye ABD dolarına olan bağılılığını sürdürmüştür. 1973 sonrasında "mini devalüasyon" denilen ve sık sık yapılan küçük oranlı ayarlamalarla döviz kuruna eskisine oranla daha fazla esneklik kazandırılmıştır. 1 Mayıs 1981'de "günlük kur uygulamasına geçilmiş ve uluslararası borsalardaki gelişmelere göre MB'sı TL'nin değerini diğer paralar karşısında günlük ayarlamalarla yeniden belirlemiştir¹⁸⁶.

1980 yılında dolar kuru 35 TL'den 77.5 TL'ye çıkarılmış ve 1981'de %100'e yakın bir ayarlama ile 1 dolar 142 TL olmuştur. Bu ayarlama ihracatın, işçi döviz girişi ve net turizm gelirlerinin önemli ölçüde artmasında etkili olmuştur¹⁸⁷. TL'nin günlük kur ayarlamalarıyla sürekli değer kaybetmesinin, yurt içi nisbi fiyatlar yapısını ihracat lehine değiştireceği, ithal mallarının ise fiyatını arttırarak döviz talebini sınırlayacağı düşünülmüştür¹⁸⁸.

Bu dönemde sağlanan bu esnekliğe rağmen, döviz alım ve satımı üzerindeki döviz bulundurma yasakları ve bu alanda uygulanan cezai müeyyideler devam etmekteydi¹⁸⁹. Bu uygulamaya 29 Aralık 1983 tarihinde son verilerek, ticari bankaların döviz kurunu saptamasındaki rolü devreye sokulmuştur. Buna göre TCMB'sinin saptadığı "esas kur" un altında ve üstünde bir "marj" la ticari bankaların kur saptayabilmesi serbest bırakılmıştır. Ticari bankalara "esas kur" un %6 altında ve üstünde kur belirleme serbestliği tanınmıştır¹⁹⁰. TC vatandaşlarının üzerinde döviz bulundurma, bankalara döviz tevdiat hesabı açtırma ve döviz alım-satımını yapabilme imkanları tanınmıştır. İhracatçılara elde

¹⁸⁶ Düğer, a.g.e., s. 134.

¹⁸⁷ Tokgöz, a.g.e., s. 118.

¹⁸⁸ Dündar SAĞLAM, **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir, 1994, s. 129.

¹⁸⁹ Düğer, a.g.e., s. 134.

¹⁹⁰ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 347.

ettikleri dövizin %80'ini yurda getirme ve %20'sinide istedikleri gibi kullanma sağlanmışır. Bu dönemde nihai hedef olan TL'yi konvertibl hale getirme çalışmaları pek sonuç vermemiştir¹⁹¹.

1.4) Sıkı Para Politikası ve Enflasyonu Önleme:

1980 Kararlarının ikinci önceliği enflasyonun iki sıfırlıdan tek sıfırlıya düşürülmesidir. İki sıfırlı enflasyonu duddurabilmek için kısıtlayıcı para politikası uygulanacaktır¹⁹². Enflasyon talep şişkinliğinden ileri geldiğine göre, fazla satınalma gücü, para arzı kısılarak, krediler daraltılarak, KİT ürünlerine zam yapılarak emilmeye çalışılacaktır. Emisyon ve para arzının kontrolü bu amaca yönelik temel araç olarak düşünölmüştür. Evvelce ölçüsüz derecede genişletilmiş olan MB kamu kesimi kredilerinin frenlenmesine burada önemli bir görev yüklenmiştir. Tarım kesimi destekleme fiyatlarının açık finansmana yol açmayacak şekilde yurt dışı fiyatları gözönüne alınarak tesbiti bir diğere araç olarak düşünölmüştür¹⁹³.

IV. Plan döneminin ilk iki yılı (1979-80)nda enflasyon kontrolden çıkmış, 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan "istikrar tedbirleri"ne rağmen ekonomi tarihimizde ilk kez 1946'da %104 olan üç rakamlı enflasyon 1980'de %107 olmuştur¹⁹⁴. 1980 Temmuzunda 1984 yılına kadar Türkiye'de para miktarını IMF denetim altında tutmuştur. TCMB'nın kamu kesimine açtığı kredilere ve net iç varlıklarına getirdiği sınırlamalarla enflasyonu indirmeyi başarmış¹⁹⁵, 1980'de %107 olan (Toptan eşya fiyatlarına göre) enflasyon 1981-81 ve 83'de sırasıyla %36.8, %27 ve %30.5'e gerilemiştir. Yükselen reel faizler ve iflaslar bunun için ödenen fiyat olmuştur¹⁹⁶.

191 Düğere, a.g.e., s. 134.

192 Mortan, a.g.e., s. 57, 58.

193 Sağlam, a.g.e., s. 126.

194 Tokgöz, a.g.e., s. 117.

195 Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 190, 191.

196 Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 191.

1980 ve daha evvelki yıllarda yaşadığımız hızlı enflasyon devrinin ülkede nelere mal olduğunu hepimiz hatırlamaktayız. Paradan kaçış olayı tüketimi hızlandırmış, tasarruf eğilimi ortadan kalkmış, gelir dağılımı bozulmuş, reel kazançla birlikte reel satınalma gücü de azalmış, TL'nin yabancı paralara göre resmi ve serbest piyasadaki değerleri arasında fark gittikçe büyümüş, transferler yapılamaz hale gelmiş, ödemeler dengesi açığı artmıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile kısıtlayıcı para-kredi politikası uygulanmış, bunun sonucunda enflasyon oranı önemli ölçüde düşmüş, paradan kaçış olayı durmuş, halkta tüketim eğilimi azalmış, tasarruflar artmış ve bankacılık kesimine yönelmiş, vadesiz mevduattan vadeli mevduata kayış olmuş, karaborsa ve spekülasyon ortadan kalkmış, TL'nin yabancı paralar karşısındaki resmi değeri ile piyasadaki değeri arasındaki fark hemen hemen ortadan kalkmıştır¹⁹⁷.

1.5) Yabancı Sermaye Girişlerine İlişkin Uygulamalar:

1980 öncesi yıllarda "Yabancı Sermaye Kanunu" liberal niteliğine rağmen muhafazakâr bir tutumla uygulanmıştır. Özellikle her yabancı sermayeli yatırım izni, verilen izne göre yatırımların kısmen veya tamamen tasfiyesi, yabancı sermayeli şirketlerin sermaye artışı ve faaliyet konularındaki en düşük değişikliklerin yasaya göre, Bakanlar Kurulu kararı gerektirmesi, bazı zorluklar çıkarmıştır. 24 Ocak 1980 tarih ve 8/168 sayılı yabancı sermaye çerçeve kararıyla, Bakanlar Kurulu yetkilerinin büyük kısmını o zamanki DPT Yabancı Sermaye Başkanlığına devretmiştir. Bakanlar Kurulu kararı, 86/1053 sayılı kararname ile tutarı 50 milyon doların üstündeki meblağlar için öngörülmüştür¹⁹⁸.

¹⁹⁷ İbrahim KURT, "1981'den 1982'ye Türkiye Ekonomisi", **Para ve Kredi Politikamız ve Türk Sanayii**, Ankara Sanayi Odası, Ankara, 1982, s. 41, 42.

¹⁹⁸ Karluk, a.g.e., 1994, s. 308.

Karar; Yabancı Sermaye Yatırımı yapacak girişim, ülkenin ekonomik kalkınmasına yararlı olmak, Türk özel kesimine açık bir faaliyet alanında çalışmak, tekel yada özel imtiyaz içermemek kaydıyla Yabancı Sermaye Başkanlığına bırakılmıştır. Buna bazı sınırlamalar getirildiyse de, 29 Aralık kararlarıyla bu sınırlamalar büyük ölçüde kaldırılmıştır. Buna göre Türkiye’de yerleşik olmayan gerçek ve tüzel kişiler, Yabancı Sermaye Başkanlığı’nın izniyle Türkiye’de taşınmaz mal alabilir, yatırıma iştirak edebilir, Türk şirketlerinde hisse satınalabilir, şube açabilir. Bunun için koşul sermayeyi dışarıdan getiriyor olmasıdır. Ayrıca 24 Ocak kararlarıyla petrol yasası değiştirilmiş, yabancı petrol şirketlerinin çıkardıkları doğal gazın ve petrolün %35’ini ihraç etmeleri kabul edilmiştir¹⁹⁹. 1980 yılından itibaren yabancı sermayeli teşebbüsleri olumsuz yönde etkileyen vergi, kambiyo ve diğer mevzuatta da önemli değişiklikler yapılmıştır²⁰⁰.

Yabancı Sermaye Yasasında yapılan önemli değişiklikler sonucu yabancı sermaye girişi için önemli kolaylıklar ve istisnalar tanınmasına karşılık, beklenen giriş sağlanamamıştır. Bunda Türkiye’deki yüksek enflasyon oranının, bu yabancı sermayeli kuruluşların kârlılığı eritmesi önemli bir etken olmuştur²⁰¹.

1.6) Ücretlere ve Sendikal Faaliyetlere İlişkin Uygulamalar:

Milli Güvenlik Konseyi 12 Eylül 1980’deki siyasi değişikliği izleyerek bazı sendikalar ve konfederasyonların faaliyetlerini yasaklamış, grev ve lokavt hakkını da ertelemiştir. Bu nedenle, toplu iş sözleşmesi hakkına bir çözüm getirmek için, “süresi sona eren toplu iş sözleşmelerinin sosyal zorunluluk hallerinde yeniden yürürlüğe konması için” yasa çıkarılmış ve Yüksek Hakem Kurulu kurulmuştur.

¹⁹⁹ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 351-352.

²⁰⁰ Karluk, a.g.e., 1994. s. 349.

²⁰¹ Mortan, a.g.e., s. 60.

YHK'lu süresi sona eren toplu iş sözleşmelerinin yeni duruma göre yenileyerek yürürlüğe koyma işlevini üstlenmiştir. Böylece serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılma döneminde, ücretlerin saptanması toplu pazarlık yerine, iradi kararlara bırakılmış oldu²⁰².

İşçilerin sosyal hakları askıya alındığı, "militan" sayılan bir işçi sendikası konfederasyonu "DİSK" kapatıldığı için hızlı enflasyon sürecinde, reel işçi ücretleri ve reel memur maaşları sürekli geriletilmiştir. Reel ücretlerdeki gerileme yanında benzer bir gelişme de devlet personeli maaşlarında ortaya çıkmıştır²⁰³.

Uygulanan ekonomi politikası çerçevesinde, ücretlerin sınırlandırılması önlemine; düşük ücretlerin kâr oranını artırarak yatırımları uyaracağı, üretim maliyetlerini düşürerek ihraç mallarını yurtdışında rekabet edebilir duruma getireceği ve iç talebi sınırlayarak yurtiçinde üretilen malların ihraç olanağını artıracacağı düşüncesiyle başvurulmuştur. Ücret ve maaşların MG'den aldığı pay 1980 yılında %26.7 iken 1981'de %24.6, 1982'de %26.6 ve 1983'de %24.8'e inmiştir. (Bu pay 1984,85,86,87 ve 88'de sırasıyla %21.6, %18.9, %17.8, %17, %15.8 olarak gerçekleşmiştir²⁰⁴.)

6 Kasım 1983 seçimleriyle grev ve lokavt hakkının kullanımı yeni yasalar çerçevesinde serbest bırakılmıştır. Ayrıca 29 Aralık kararlarıyla işçi çıkartma da serbest bırakılmıştır²⁰⁵.

1.7) Bütçenin Reel Kaynaklardan Finansmanı ve Kamu Harcamalarının Sınırlandırılması:

IMF destekli istikrar programlarında önemli bir hedef olan kamu harcamalarının sınırlandırılması ve bütçenin reel kaynaklardan

²⁰² Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 352, 353.

²⁰³ Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 189.

²⁰⁴ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 352, 353.

²⁰⁵ Ataç, a.g.e., s. 191.

finansmanı, Türkiye Ekonomisinde 24 Ocak istikrar programını takiben önemli bir yer tutmuştur.

24 Ocak 1980 Programında genel olarak, kamusal faaliyetlerin sınırlandırılması amaçlanmakta ve bu yolla piyasa ekonomisinin daha hızlı gelişeceği görüşü benimsenmiştir. Bu görüşün sonucu olarak, kamu gelirlerinin artırılması yönünde bir çaba harcanmamış, ancak bu arada kamu harcamaları sınırlandırılmadığı için, bütçe açıkları giderek artmış, bu açıklar borçlanmayla karşılanmıştır²⁰⁶. 1980 yılı bütçe açığı -154.2 Milyar TL. iken bu rakam 1981 de -89.3 Milyar TL.'ye düşmüş, 1982'de -117.1 Milyar TL'ye ve 1983'de -220.4 Milyar TL'ye yükselmiştir. Yani bütçe reel kaynaklardan yeterince finanse edilememiştir²⁰⁷.

1.8) Ekonomik Büyüme:

24 Ocak 1980 kararlarıyla uygulanmaya konan yapısal uyum ve ekonomik istikrar programının temel amaçlarından birisi de, Türk Ekonomisinin, Dünya ekonomisiyle entegrasyonu ve büyümenin ihracatın öncülük ettiği bir sanayileşme politikasıyla gerçekleşmesi idi²⁰⁸. Yalnız ekonomik büyüme programın üçüncü önceliği durumuna düşmüştür. Daha önce dört kalkınma planı yapmış ve yaşamış olan Türkiye'de ilk kez büyüme konusu önceliğini kaybederek üçüncü öncelik konumuna düşmüştür.

İstikrar programının GSMH artışına etkisi üretim kesimleri açısından farklı olmuştur²⁰⁹. 1980 yılında GSMH %1.1 oranında azalmıştır. 1981,82 ve 83 yıllarında ise GSMH sırasıyla, %4.8, %3.1, %4.2 oranında artmıştır. Bu artışın ardında yatan etken, sanayi üretimindeki duraklamanın yerini büyümeye bırakmış olmasıdır²¹⁰. İç

²⁰⁶ Ataç, a.g.e., s. 190.

²⁰⁷ Düğer, a.g.e., s. 137.

²⁰⁸ Doğan, a.g.e., s. 153.

²⁰⁹ Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 191.

²¹⁰ TOBB, **İktisadi Rapor**, 1987, s. 9.

ve dış ticaret hadlerinde şiddetle aleyhe dönüş (fiyat baskısı), üreticiye ödemelerin uzun gecikmelerle yapılmasının enflasyonda yarattığı reel gelir aşaması, mali desteklerdeki azalma ve iç talep düşüklüğü sebebiyle tarım sektörü üretimi duraklamış, sektörün yıllık büyüme hızı %1'in altına (0.7) düşmüştür. 1980'de 1.7 olan bu hız 81'de 0.1, 82'de 6.2 ve 1983'de -0.2 olarak gerçekleşmiştir²¹¹.

Sanayi sektöründe 1980'de -2.9 olan büyüme hızı, 81'de 7.6, 82'de 4.6 ve 83'de 7.9'a çıkmıştır²¹². Hizmetler sektöründe ise bu hız sırasıyla; 0.1, 1.8, 3.6 ve 3.6 olarak gerçekleşmiştir²¹³.

Ekonomik büyüme konusuna III. Bölümde daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

2) Serbestleşmenin Başlatılması:

1982 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra yapılan ilk genel seçimlerde (6 Kasım 1983) Turgut ÖZAL'ın başkanı olduğu Anavatan Partisi seçimi kazanmış ve Birinci ÖZAL Hükümeti Aralık 1983'de göreve başlamıştır. V. BYKP'nın Ocak 1984'te yürürlüğe girmesi gerektiğinden Özal kendi partisinin ve kurduğu hükümetin programına uygun bir "plan" hazırlamak için önce 1984 yılı için bir "geçiş programı" hazırlayıp yürürlüğe koymuştur.

1983-84 yılı geçiş programının ana çizgileri şöyleydi²¹⁴.

—Ekonomide, serbest teşebbüs gücünden en iyi biçimde yararlanma,

—Devlet müdahelerinin azaltılması ve bürokratik engellerin en aza indirilmesi,

²¹¹ Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 191.

²¹² Doğan, a.g.e., s. 152.

²¹³ Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 191.

²¹⁴ Tokgöz, a.g.e., s. 121.

- Piyasa ekonomisinin kendi kurallarına göre en iyi biçimde işletilmesi,
- Kombiyo rejiminin serbestleştirilmesi,
- KİT'lerin para arzını artıran ve bu yolla enflasyonu körükleyen tesirlerini en aza indirme,
- Gelir dağılımındaki çarpıklığın düzeltilmesi,
- Ekonomide kısır atıl fonları harekate geçirmek ve fon transferini sağlamak,
- KİT mamullerine, özellikle tekel mallarına zam yapılması,
- Döviz gelirlerinin artırılması, döviz işlemlerinde büyük oranda serbestleşmeye geçilmesi,
- KİT'lerin özelleştirilmesine başlanması,
- Sıkı para politikası,
- İthalatta liberasyona geçilmesi,
- İhracatın çok yönlü olarak teşvikine devam edilmesi,

24 Ocak programının ikinci aşaması 1984 başından itibaren yürürlüğe girmiştir. 1984 başından itibaren alınan önlemlerle dışa açıklık düzeyi artırılmıştır. Bu dönemde Türkiye IMF döneminden çıkıyor, sadece gözetime alınıyordu²¹⁵.

IMF denetiminin sona ermesiyle; kredi güvenilirliği artan Türkiye dış finans piyasalarından borç bulabilme olanağını elde etmiştir. Ayrıca denetimin sona ermesi; para arzı üzerindeki denetimin gevşemesi, para arzının görece olarak genişletilebilmesini mümkün kılmıştır. 1984'ten itibaren mal, hizmet ile sermaye ve döviz piyasalarında serbestleşme süreci hız kazanmıştır. İthalattaki liberasyon miktar kısıtlamalarının yerini gümrük vergisi artı fonlar yoluyla fiyat korumasına bırakmasıyla başlamıştır. Gümrük vergisi %76.3'den %48.9'a yarıya indirilmiştir²¹⁶.

215 Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 364.

216 Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 192.

1983 yılı sonunda ithalat rejiminde mallar; ithali yasak, müsadeye tabi ve libere, fon ödemek suretiyle ithal edilecek mallar şeklinde üç ayrı kategoriye ayrılmıştır. İthal yasak mal sayısı giderek azaltılmış sonunda silah ve uyuşturucu dışında ithali yasak mal kalmamıştır²¹⁷.

İthalattaki serbestleşmeyi, ihracattaki serbestleşmenin sürmesi izlemiş, ihracatın; teşvik tedbirleri ile artırılması amacı devam etmiştir. Bu iki serbestleşme sürecini ise, döviz piyasasındaki serbestleşme, para ve sermaye piyasasının serbestleşmesi izlemiştir.

Özelleştirme amacına uygun olarak 1986'da İstanbul Borsası kurulmuş, KİT hisselerinin borsada satılabilmesi mümkün kılınmıştır. Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmek için izin verme işlemleri basitleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımlarının artırılması yolunda imkan yaratılmıştır. Toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı ile işverenin lokavt hakları Kasım 1983'ten itibaren iade edilmiştir. KİT'lerde toplu sözleşme düzenini ikame etmek amacıyla getirilmiş olan "Koordinasyon Komitesi" ise ancak 1987'de kaldırılmıştır. Sendikal faaliyetlerin güçlenmesi ve reel ücretlerin artışa geçişi 1988'i ve izleyen yılları beklemiştir²¹⁸.

1984'ten sonra vergi alanındaki çaba cılız kalmıştır. 1985'te modası geçmiş dolaylı vergiler sistemi yerine KDV (Katma Değer Vergisi) sistemi getirilmiştir. 1987'de getirilen vergi düzenlemeleri, gelir bölüşümündeki payı giderek kötüleşmiş bulunan memurlar ve işçiler için vergi yükünü daha da artırmıştır. Ayrıca 1982'li yılların başında kaldırılan döviz tevdiat hesapları faizleri, TL hesapları faizleri ve devlet iç borç kağıtları üzerindeki stopaj vergileri tekrar konmuştur²¹⁹.

²¹⁷ Canan BALKIR, "Türk Ekonomisinin Özallı Yılları", **EGEVİZYON EKONOMİ DOSYASI**, 24 Ocak-17 Nisan 1983, Y.1. S. 2, s. 6.

²¹⁸ Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 193-195.

²¹⁹ Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 197.

3) 1984-1987 Hedeflerinin Gerçekleştirilmesi:

1984-1989 döneminin 1987'ye kadar geçen yıllarında ekonominin serbestleşme çerçevesindeki başarı göstergeleri iyi işaretler veriyordu. Ancak nevarki 1988-89'daki krizi hazırlayan temel dengesizliklerde giderek büyüyordu.

Dönem içerisinde Türkiye ekonomisinde önemli değişimler ortaya çıkarken, dünya ekonomisinden yansıyan olumluya doğru değişim, bu önemli değişmeye bir nebze de olsa etken olmuştur. Bir kere 1980-1981'de varili 30 doları aşan petrol fiyatı inişe geçmiş, 1986'da bunun üçte birine kadar düşmüştür. İkinci olarak ABD'nin dünyada başını çektiği büyüme, hem batılı sanayi ülkelerinde, hem de YGÜ'lerde 1984 ve 85'de etkisini göstermiş, ancak 1986'dan itibaren tekrar inişe geçmiştir. Ayrıca enflasyon oranları da bir kaç ülke dışında daha ılımlı düzeyde seyretmiştir. Dünya ticareti içine düştüğü gerilemeyi atlatmış ve dolar 1985'ten itibaren dünya piyasasında değer yitirmeye başlamıştır. Türkiye ekonomisi 1984-87 arasındaki dört yılda dünya ekonomisinden yansıyan bu olumlu değişimlerden yararlanmış²²⁰.

1984-87 aralığında GSMH büyüme hızı yılda ortalama %6.3 gibi yüksek bir düzeye ulaşmıştır²²¹. Yıllar itibarı ile büyüme hızı sırasıyla, 1984'te 7.1, 85'te 4.3, 86'da 6.8 ve 1987'de 9.8 olarak gerçekleşmiştir²²². Bu Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, 1977'ye kadar ulaştığı ortalama yıllık büyüme hızına eşittir. İmalat sanayinin yıllık ortalama büyüme hızı %8.9 gibi rekor bir düzeydeydi, tarım ise yılda %2 gibi düşükde olsa, önceki dönemin olumsuzluğunu aşan bir büyüme hızına ulaşabilmişti²²³.

220 Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 364.

221 Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 195.

222 Tokgöz, a.g.e., s. 124.

223 Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 195.

1987'den 1989'a kadar geçen dönemde ise GSMH'daki artış yılda ortalama 4.3'e düşmüştür²²⁴. Tarım sektörünün 1988'de %7.9 oranındaki yüksek büyüme hızı 1989'da negatif düzeye düşmüş ve %-7.4 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektörünün 1983-87 arasındaki büyüme hızına daha çok çiftçilik ve hayvancılık ile balıkçılık alt sektöründeki yüksek oranlı büyümeler neden olmuştur. Tarım sektöründeki bu yüksek oranlı artışa, iklim koşullarının iyi gitmesi sonucu hububat, baklagiller, şeker pancarı, ayçiçeği, fındık ve zeytin üretimindeki artış da büyük etki etmiştir²²⁵.

1988-89 yılları arasında imalat sanayinin büyüme hızı, yılda ortalama %2.25 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayinde 1988'de %1.6, 1989'da %2.9 büyüme hızı gerçekleşmiştir²²⁶.

Bir diğer başarılı alanda, cari işlemler açığının GSMH'ya oranı 1981-83 arasında %3'den, %2.2'ye inmiştir. Cari işlemler 1984-87 arasında dış borç faizleri dışında pozitif bakiye vermiştir. Yani Türkiye dış borç faizlerinin bir kısmını cebinden öder hale gelmiştir. İhracat 1983'de 5.7 milyar iken 1987'de 10.2 milyar dolara çıkmıştır. Sanayi mamulu ihracatı yanında turizm, taşımacılık vbg. gibi hizmet ihracının da devreye girmesi bunda etkili olmuştur. Aynı zamanda uluslararası finans piyasalarında güven kazanması ile Türkiye rahatça borçlanabiliyordu²²⁷. Bu dönemde toplam iç borçlar çığ gibi kabarmış 1984'te 4.2 trilyon TL iken 1989 sonunda 45.5 trilyona yükselmiştir. İç borç stokundaki artış oranı %58 ve bu stokun GSMH'ya oranı %26 olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında dış borçlardaki artış da devam etmiştir. MB'sı verilerine göre 1984'te 20 milyar dolar olan dış borç miktarı 1989 sonunda 41 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun 35 milyarı

²²⁴ Tokgöz, a.g.e., s. 124.

²²⁵ TCMB Yıllık Faaliyet Raporu, Ankara, 1987, s. 17.

²²⁶ Kazgan, Yeni a.g.e., s. 296.

²²⁷ Kazgan, Yeni a.g.e., s. 195.

orta-uzun vadeli 6 milyarında kısa vadeli borç idi. Yıl ortalaması kuru esas alınarak hesaplandığında dışborç/GSMH oranı %50'yi bulmakta idi²²⁸.

Borçlardaki bu hızlı tırmanma; borç veren uluslararası bankaları, Türkiye'yi dikkatli bir gözetime almaya yöneltmiştir²²⁹.

Dışborçlardaki bu denli artışın çeşitli nedenleri vardı: Bir kere, 1985'ten itibaren doların sürekli değer kaybetmesi ve iç borçların %42'sinin dolar, geri kalanının dolardan başka paralar üzerinden olması bir etken olmuştur. İkincisi geçmişte alınan borçların ödenmesi giderek borç servisini büyütmüş, bu dönemde Türkiye yalnız faiz ödemeleri için mal ihracat gelirlerinin %25'ini ayırmak zorunda kalmıştır. Üçüncüsü resmi krediler azalınca bunların yerine özel kurumlar devreye girmiş, bu nedenle ülke artan oranda daha fazla kısa vadeli ve daha yüksek faizli kredi kullanmak durumunda kalmış, bu da borç servisini ağırlaştırdıkça yeni borçlar arama baskısını da artırmıştır²³⁰.

Bu dönemde ihracat artışı ve CİB açığının küçültülmesi bir diğer başarı göstergesidir.İhracatın yılda ortalama %17.5 oranında artarken, CİB açığı da %12.2 oranında küçülmüştür. CİB açığı yılda ortalama 1.3 milyar dolara inmiştir. CİB açığının 1980-83 arası döneme oranla yarıyarıya azalması ve bunun ithalatı kısarak değil, ihracat artışıyla olması, Türkiye'nin dış borç faizlerinin hiç olmaz ise yarısını kendi kaynaklarından ödemesi bu dönemin en önemli başarıları sayılır. Ancak bunun da maliyeti TL'nin reel satınalma gücünü büyük oranda düşürmek olmuştur ve bunun gerektirdiği nominal kur ayarlaması sonucu 1983 sonu itibari ile 1 dolar=280 TL iken (dolar dünya

²²⁸ Tokgöz, a.g.e., s. 127, 128.

²²⁹ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 367.

²³⁰ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 368, 369.

piyasalarında hızla değer kaybederken) 1987 sonunda 1070 TL'ye ulaşmıştır. Yani dolar 3.8 kat artmıştır. Bu da çeşitli yönlerden enflasyona ivme veren bir etkiler zinciri yaratmıştır²³¹.

Bu dönemin sonuna doğru ihracat dönem başındaki ivmesini kaybetmiştir. 1988 yılında İran-İrak savaşının sona ermesiyle bu ülkelere yönelik ihracatın azalması, 1980'li yılların ikinci yarısında ham petrol fiyatlarının önce düşme sonra istikrar sağlaması, petrol ihracatçısı ülkelerin, özellikle Arap ülkelerinin Türkiye'den yaptıkları ithalatın önemli oranda azalmasına sebep olması, bu sonucun nedenlerinden olmuştur²³². Dönem içerisinde ithalattaki artış devam etmiştir. Bunun belli başlı iki sebebi vardır. Birincisi ithalatın giderek serbestleştirilmesi, gümrük vergi ve fonların aşağı çekilmesidir. Bu yolla ithalat kolaylaştırılmıştır. İkincisi ise Türk Lirasının aşırı değerlenmesidir. Buda ithalatı ucuzlatarak cazip hale getirmiştir. 1984 yılı ithalatı 10.756.9 milyon dolar iken bu rakam 1987 yılında 14.157.8 milyon dolara ulaşmıştır²³³.

Yine dönemin sonuna doğru, memur maaşları ve işçi ücretleri önemli ölçüde gerilemiş, dibe vurmuş, ihracatta vergi iadesi son bulmuş, sabit sermaye yatırımları tarım, imalat sanayi gibi alt kesimlere yöneltilmemiş, gelir bölüşümündeki kötüleşme giderek büyümüştür. Gelir bölüşümü ücretli bölüm aleyhine dönmüş, aynı dönüş tarım üreticisi için de geçerli olmuştur. İşçi başına verimde artış olmadığı için kişi başına reel tarım geliri düşmüştür. Oysa bu dönemde üretim artışı hızlanmıştır. Artan üretimden ücretli ve maaşlı çalışanlarla, tarım üreticileri yararlanamamış, üretim artışı ve bu kesimin kaybettiği gelir çalışanlar dışındaki kesime ve dış dünyaya akmıştır²³⁴.

²³¹ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 371.

²³² Tokgöz, a.g.e., s. 126.

²³³ TOBB, **İktisadi Rapor**, Ankara, 1990, s. 273, 274.

²³⁴ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 375.

Programın enflasyon hızını düşürme amacı başarıya ulaşamamıştır. (1980 yılı dışlanırsa), 1980-1983 yılları arasında ortalama fiyat artış hızı yılda %30 dolayında iken, bu dönemde artış hızı yılda ortalama %43 olmuştur. 1987 sonuna doğru bu oran %60'ı aşmış, enflasyon hızı da yükselmeye geçmiştir²³⁵. Bu oranın yükselmesinin sebeplerine bakar isek; kamu harcamaları kısılamamış, dönem içerisinde kullanılan toplam dış kredilerin %85'i kamuya yüklenmiş²³⁶, yurtiçi tasarruf oranı artırılmamış, vergi gelirleri azalmış, iç borçlanma sürekli artmış, bu da bütçe gider kalemlerini şişirmiş ve bütçe açıklarını artırıcı bir etken olmuştur. Bunlara dış borçların da bütçeye net gelir olmaktan çıkıp, net gider olarak eklenmesini de eklemek gerekir.

1984-1987 döneminde bir önceki döneme göre IMF ile "stand by" anlaşması bulunmadığı için para arzının da dış denetimi yoktu. Para arzı artışının denetim altında bozan etkenlerin üst üste eklenmesiyle para arzı artışı çok hızlanmıştır²³⁷. Ayrıca yatırım harcamalarının doğrudan üretken olmayan alanlara yoğunlaşması (ulaştırma-haberleşme gibi) enflasyonist fiyat artışlarını hızlandıran bir etken olmuştur. Bir başka etken de KİT ürünlerine yapılan zamlardır. Kur ayarlamaları ve kısmen petrol fiyatlarının düşmesi ile 1986'da gerileyen enflasyon(%29.6), 1987 sonundan itibaren tekrar hız kazanmaya başlamıştır. 1987 sonu itibariyle bunun ve konvertibilite söylentilerinin de etkisiyle döviz piyasasında spekülasyon, altına ve yabancı paralara hücum ve TL'den kaçış hızlanmıştır.

Enflasyonun önlenmesi açısından, parasal genişlemenin önüne geçebilmek için, izleneceği belirtilen sıkı para politikası uygulaması ciddiyle yürütülememiştir. KİT zararının bütçeye yük olmaktan çıktığı

²³⁵ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 370.

²³⁶ Tokgöz, a.g.e., s. 125.

²³⁷ Kazgan, **Ekonomide** a.g.e., s. 372.

bu dönemde, kamu açıklarının önlenememesi nedeniyle Hazine'nin MB'sı kaynaklarına müracaata devam etmesi, parasal genişlemenin başlıca nedeni olmuştur²³⁸.

Aşağıda tabloda 1984-1989 yılları arası gerçekleşen enflasyon oranları verilmiştir.

Tablo: 1. 1984-89 yılları arası enflasyon oranları.

Yıllar	Enflasyon Oranları(%)
1984	50.3
1985	43.2
1986	29.6
1987	32
1988	68.3
1989	69.6

Kaynak: Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, s. 124.

Döviz kuruna ilişkin kararlarda, serbestleşmenin devam ettirilmesi yönünde olmuştur. Bir önceki dönemde yapılan uygulamalar devam etmiştir. 1 Mayıs 1981'de günlük kur uygulamasına geçilmiş, 1983 Aralık ayında ticari bankalara MB'nın belirlediği kurun %6 üstünde-altında kur belirleme serbestisi tanınmıştır. 1 Temmuz 1985 tarihinden itibaren MB'sı ticari bankaları döviz kurunun belirlenmesinde serbest bırakmıştır. Bundan sonra her banka istediği fiyattan döviz alıp satabilecektir²³⁹. MB'sı 1986 şubatında aldığı bir kararla, bankaların döviz girişinin %20'sini MB'sına devretme zorunluluğunu getirmiştir. Bu durum "Tahtakale Piyasası" olarak da bilinen ikincil piyasada döviz kıtlığına bağlı olarak kurların hızla yükselmesine yol açarken, MB'sı piyasaya müdahale edecek yerde, iradi kararlara yönelmiş ve neticede TL'si %7 oranında devalüe edilirken, bankaların kur belirlemedeki

²³⁸ A.Baki PİRİMOĞLU, **Para Politikası**, Eskişehir, 1990, s. 200, 201.

²³⁹ Düğer, a.g.e., s. 134.

inisiyatifleri %1'e inmiştir. Yaşanan bu döviz çalkantılar Türkiye Ekonomisinin döviz sorununu tam anlamıyla bir çözüme kavuşturamadığını göstermektedir²⁴⁰.

Daha öncede belirtildiği gibi faiz oranlarının serbestleştirilmesi 1983 sonunda finansal krize sebep olmuştu. Bu kriz sonucu fon piyasasında özgürlük kısıtlanmış ve bankalar sistemi yeniden düzenlenmişti. Buna göre mevduatın vade ve faizlerini belirleme yetkisi Maliye Bakanlığı'na verilmişti. Öte yandan 1985'te faiz oranlarını belirleme yetkisi MB'sına verilmişti. Serbest bırakılan ve yükselen faiz oranlarının etkisi ile mevduat hacminin büyümesi ve daraltıcı para politikası ile fiyatlar üzerindeki talep baskısını azaltarak, ekonomik faaliyet hacminin daralması ve enflasyonun düşmesi için alınan önlemler, ilk iki yılda enflasyon oranının aşağı çekilmesinde etkili olduysa da, enflasyon sonraki yıllarda tekrar tırmanışa geçmiştir²⁴¹.

Yüksek faiz uygulaması, amacına ulaşamamış, yatırım amacından çok spekülasyon amacıyla kullanılması sonucu sürekli maliyet enflasyonu doğurmuştur. Bu durumun sakıncaları Hükümet tarafından görülerek 1 Temmuz 1985'te faiz hadleri özellikle 3 aylık vadeli mevduatta 8 puan aşağı çekilirken, 6 ay ve 1 yıllık mevduatlar 3 aylığa göre daha cazip hale getirilmiştir. 1 Ağustos 1985'ten itibaren üç aylık vadeli mevduata uygulanan faiz oranı %48'den %45'e, 6 aylık vadeli mevduata uygulanan faiz oranı %52'den %50'ye ve 1 yıllık vadeli mevduata uygulanan faiz oranında %56'dan %55'e indirilmiştir. Bankalardaki mevduata mobilite kazandırmak amacıyla faizlerin daha da aşağıya çekilmesi düşünülmüştür. Fakat bazı büyük bankalar faiz oranlarını bilakis yükseltmişlerdir. Yüksek kredi faizleriyle yatırım yapacak müşteri bulamayan bankalar ellerindeki fonları kredi şeklinde devlete aktarıyordu. Nihayet 1 Mayıs 1986'dan itibaren faiz oranları

²⁴⁰ Primoğlu, a.g.e., s. 199.

²⁴¹ Primoğlu, a.g.e., s. 200.

tekrar aŖađıya çekilmiŖtir. 3 aylık vadeli mevduata %42, 6 aylık vadeli mevduata %45 ve 1 yıllık vadeli mevduata uygulanan faiz oranı %52'ye dūŖürölmüŖtür.

Genel olarak faizlerin dūŖürölmesindeki sebepleri Ŗöyle sıralayabiliriz. Birincisi enflasyon ve faiz hadleri anasındaki bađdan dolayı, psikolojik aııdan enflasyonun dūŖmekte olduđu kanaatini hakim kılmak, ikincisi özel kesim tahvilleri için daha cazip bir pazar oluşturulabileceđi görüŖüdür²⁴².

Değindiğimiz bu yapısal ve finansal dengesizlikler 1988-1989'daki stagflasyonist durgunluğu hazırlanmıŖtır.

4) 4 Ŗubat Kararları 1988-89 Stagflasyonu:

Türkiye ekonomisi 1988 yılında baŖlayan önemli bir yavaşlama döneminden geçmektedir. Büyüme hızının dūŖtüđu, yatırımların azaldığı ve ekonomiyi sürükleyici sektör kabul edilen ihracatın üretimindeki gerilemeye paralel olarak artış hızını kaybettiği ve 1989 yılında enflasyon ve işsizlik Ŗeklinde beliren diğer iki meselesinde önemini koruduğu görölmektedir.

1988 yılında sanayi sektöründeki üretim artış hızının dūŖmesine rağmen, tarımda iyi bir yıl yaŖanmasının etkisiyle, büyüme hızı daha da aŖađılara dūŖmekten kurtulmuş ve %1.5 seviyesinde gerçekteŖmiŖtir. Enflasyonla mücadele gerekçesiyle yılın ilk aylarında 4 Ŗubat kararlarıyla, ekonomik faaliyetlere getirilen engeller ve aynı Ŗekilde bu kararların olumsuz etkileri, henüz telafi edilmeye baŖlanmışken; bu defa döviz spekülasyonunu önleme ve kurlara istikrar kazandırmak amacıyla alınan 12-14 Ekimdeki parasal nitelikteki kararlar, 1988

²⁴² Düğer, a.g.e., s. 140.

yılında ekonomik mekanizmayı iyice yavaşlatmıştır. Bu son kararların yıl sonuna doğru alınmış olması, 1989 yılının ilk yarısını da kapsayan bir duraklamanın başlangıcı olmuştur. Çünkü para politikası tedbirleri ekonomik yapının bir sonucu olarak, üç-dört aylık gecikmeli bir etkiye sahiptir. Ekim kararları ile faizlerin yükselme, bir yandan yatırım kararlarının ertelenmesine yol açtığı gibi, yatırım şevkinin ve heyecanının ortadan kalkmasına sebep olmuş, diğer yandan da üretimde maliyet enflasyonunu hızlandıran ve üretimi geriletken en önemli etken olmuştur. 1989 yılı bir önceki yıldan devralınan bir ekonomiyi harekete geçirecek tedbirlere sahne olmamıştır²⁴³.

24 Mart mahalli seçimleri, ekonomik tercihleri kısmen de olsa geri plana itmiş, seçim sonrası ortaya çıkan tablo, ekonomik istikrarsızlığa siyasi istikrarsızlığında eklemiştir. İktidar ve muhalefet arasında başgösteren tartışmalar, toplumun olduğu kadar, karar mercilerinin de dikkatlerini ekonomi dışı olaylara yöneltmiş ve yılın ilk yarısı, bu tartışmaların getirdiği belirsizlik ortamında tamamlanmıştır. Böylece 1988'in ikinci yarısında başlayan duraklama eğilimi yerini 1989 yılı haziran ayı itibariyle gerilemeye bırakmıştır.

1989 yılını iki dönem halinde incelersek, 6 aylık ilk dönemde, fiyatlar genel seviyesinin gösterdiği genel seyir, enflasyonla mücadele ve hedeflenen fiyat seviyesine ulaşma konusundaki ümitleri kırmıştır. Özellikle Mayıs ve Haziran aylarında enflasyonda yavaşlama beklenirken aksine hızlanmış olması, 1989 enflasyonunun bir önceki yılı aratır seviyede gerçekleşmesinin işaretleri olmuştur. Döviz kurlarının enflasyonun altında değişim göstermesi, ithalat yoluyla enflasyonun zayıflatılmasında etkili olabileceken, bu etki ithalatın artış göstermemesi, aksine daralması sonucu, ekonomiye yeterince yansımamıştır. Bu dönemde vergi sistemimiz de enflasyonla mücadelede

²⁴³ TOBB, a.g.e., 1990, s. 1.

etkili bir araç olarak kullanılmamıştır. KİT zamları devam etmiş, böylece kamu kesimi enflasyonun devamında öncülük yapmıştır.

Diğer taraftan, bu dönem içinde (ilk 6 ay) ithalat ve ihracatın gerilediği görülmektedir. Ekonomik durgunluk ve sanayi kesimindeki üretim yavaşlaması dış ticarete de yansımıştır. Para piyasasındaki genişleme, iyice yükselmiş (Temmuz ayındaki ücret ve maaş zamlarıyla) ve enflasyon açısından para politikasında geriye dönüş yaşanmıştır. Bu dönemde ekonomiye hakim olan olumsuz manzarının, ikinci 6 ay içinde bazı alanlarda daha da geriye doğru bir gidişi sözkonusu olmuştur.

İlk yarıya nazaran ikinci yarının göze çarpan olumlu gelişmesi, ekonomideki kısmi canlanma olmuştur. Nisan ayından itibaren görülen parasal genişleme ve ikinci yarıda kamu açıklarının büyümesi, talep üzerinde uyarıcı etki yapmış ve sanayi kesimindeki gerileme kaybolmaya başlamış ve yerini üretim artışına bırakmıştır. Buna paralel olarak ilk yarıdaki 0.3'lük negatif büyüme hızı, dokuzuncu ay sonunda geçici tahminle 0.8'lik bir büyümeye, yıl sonunda ise 1.5'lik büyümeye ulaşmıştır. Gözlenen bu üretim artışı, sanayide kapasite kullanım oranlarının kısmen yükselmesi sonucu gerçekleşmiştir. Bu kısmi canlanma ihracat üzerinde etkili olmuş, ihracat gerilemeden kurtulmuş, yerini çok cüzi bir artışa bırakmıştır. Aynı etki ithalat üzerinde de yaşanmış ve ithalatta hızlı bir gelişme yaşanmıştır. İkinci 6 aylık dönemin en olumsuz gelişmesi, kamu açıklarının büyümesi şeklinde ortaya çıkmıştır²⁴⁴.

1989 yılı ikinci stagflasyon yılı olmuştur. GSMH'nin yıllık büyüme hızı sabit fiyatlarla 1.6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Göreli serbestleşen siyasi ortamda, işçi ücretleri ve memur maaşları reel olarak hızla yükselmiş ve 1988'de net yurtiçi faktör gelirlerindeki paylarını %17.4'e

²⁴⁴ TOBB, a.g.e, 1990, s. 2-3.

indiren baskıları üzerinden atarak. bu payı %20.5'e çıkarmıştır. İşte hükümet bu olumsuz koşulları aşabilmek amacıyla, 1950'den beri her kez yeniden keşfedilen ve herdefasında bir krizle noktalanmış yapay bir çözümü tekrar devreye sokmuştur "Kısa vadeli sermaye ithali". Bu dönemde "ihracata dönük büyüme yerini, sermaye ithali yoluyla" ithalata dönük büyüme'ye bırakmıştır. Yapılan tek olumlu girişim, TCMB'sının "Yıllık Para Programı" hazırlanmaya başlaması olmuştur. Fakat bu da sonradan tarihe karışmıştır²⁴⁵.

D) 1989-1994 ARASI EKONOMİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

1988 yılının ikinci yarısından itibaren ekonomide kendisini göstermeye başlayan duraklama temayülü, 1989 yılında da devam etmiş, yıl sonunda GSMH gelişme hızı, sabit üretici fiyatlarıyla %1.6 olarak gerçekleşmiştir. Yıllık nüfus artışının %2.5 olduğu dikkate alınır, 1989 yılında, ekonomide reel anlamda bir gelişmeden ziyade genel refah seviyesinin %0.8 oranında gerilediği söylenebilir. 1989 GSMH'nin bu kadar düşük seviyede gerçekleşmesinin başta gelen sebeplerinden birisi, süregelen kuraklık yüzünden, tarım sektörü üretiminin, pek iç açıcı bir durumda olmaması ve hizmetler sektörünün, 1988 yılı gelişme hızının gerisinde kalması söylenebilir²⁴⁶.

1989 yılı programında %38 olarak hedeflenmiş bulunan enflasyon seviyesi yıl sonunda adeta ikiye katlanarak %69.6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yıl içinde alınan bir takım ekonomik tedbirlere rağmen enflasyon hızını düşürmek mümkün olamamıştır. Dış ticaret, turizm gelirleri, kamu maliyesi ve yatırımlar içinde benzer durum sözkonusu olmuştur. 1988 programında ihracatın bir önceki yıla oranla %9 oranında artış göstermesi öngörülmüşken, ihracat 1989 yılında %0.3

²⁴⁵ Kazgan, **Yeni** a.g.e., s. 201.

²⁴⁶ TOBB, a.g.e., 1990, s. 5-10.

oranında gerilemiştir. İthalat %10 artmış ve böylece ihracatın ithalatı karşılama oranı 1988 yılında %81.4'ten 1989 yılında %73.8'e düşmüştür. 1989 yılı sabit sermaye yatırımları program hedefinin gerisinde kalmıştır. 1989 yılı hedefi %7.3 oranında reel artıp öngörmüşken, gerçekleşme %3.4 oranında azalış şeklinde olmuştur. Aynı şekilde imalat sanayi yatırımları %7.2 oranında düşme göstermiştir²⁴⁷.

Ödemeler dengesinde 1988 yılında başlayan iyileşme ve olumlu gelişme 1989 yılındada devam etmiş ve cari işlemler dengesi 966 milyon dolar fazlalık vermiştir. 1989 yılında para arzı %81.1'lik artışla 20 trilyon 358 milyar liraya ulaşmıştır. 1988 yılı sonu artışının %36 seviyesinde olduğu dikkate alınırca para arzındaki artışın tehlikeli bir boyuta ulaştığı görülebilir. MB'sı kredilerindeki artış ise; %30.3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Toplam mevduatta ise 1988 yılına oranla bir düşme görülmektedir. 1988 yılı toplam mevduatındaki artış %88.5 iken 1989 yılı artışı %73.1 olarak gerçekleşmiştir. İşçi dövizî girişlerinde ise 1989 yılında %71.2 oranında olmuştur. Kamu maliyesi yönünden 1989 yılının pek parlak bir yıl olduğu söylenemez. Bu yılda kamu gelirlerinde %80 oranında artış sağlanarak 31 trilyon 662 milyar liraya ulaşmışsa da, kamu harcamalarında da aynı düzeyde (%80.2) artış gerçekleştiğinden, bütçe açığı %81.3'lük artışla 3.860 milyar liradan 6.998 milyar liraya ulaşmıştır. Konsolide bütçe açığının GSMH'ya oranı %4.1 olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu ölçüde bütçe açığı ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir²⁴⁸.

Sabit sermaye yatırımlarının sektörler itibarı ile durumuna gelince, tarım sektörü yatırımları %14.4, Madencilik %19.4, imalat sanayi %7.2, enerji sektörü %7 ve ulaştırma sektörü %9.8 oranında gerilerken, turizm sektörü yatırımları %24.9, konut sektörü %8.7, eğitim sektörü

²⁴⁷ TOBB, a.g.e., 1990, s. 11, 12.

²⁴⁸ Tokgöz, a.g.e., s. 20.

%4.8 ve sağlık sekt6r6 yatırımlarında %20.3 oranında gelişme kaydedilmiştir²⁴⁹.

1990 yılına gelince; GSMH rekor sayılabilecek bir büyüme hızına ulaşmıştır. Tarım kesimi üretimi 1989 yılında sabit fiyatlarla %11.4 oranında küçülmüş iken, 1990 yılında %11.0'lık bir büyüme hızına ulaşmıştır. 1990 yılının ilk ilk yarısında, bir önceki yılda ki duraklamaya bağlı olarak, sanayii kesimi de oldukça yüksek (%11.7) bir büyümeye ulaşmıştır. Ancak yılın ikinci yarısında aynı hız sürdürülmediğinden (%9.7) yıllık ortalama rakam da düşük olmuştur. 1989 yılında, %3.9 oranında gelişme gösteren hizmetler sektöründe 1990 yılında büyüme hızı %7.9 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak 1990 yılında sabit fiyatlarla %9.8, cari fiyatlarla %72.4 oranında artmıştır²⁵⁰.

1990 yılında toplam kaynaklar sabit fiyatlarla %16.1, toplam tüketim ise %11.1 oranında artmıştır. Toplam yatırımların GSMH içindeki payı %23.4'ten %24.9'a çıkarken, toplam tüketimin payı %75.0'dan %76.5'e yükselmiştir. Sabit sermaye yatırımları 1990 yılında %8.6 oranında artmıştır. Kamu yatırımları reel olarak %21.6, özel yatırımlar ise %11.8 oranında artmıştır²⁵¹.

Aynı yıl vergi gelirlerindeki artış oranı %78.2 olmuştur. Bu gelir içinde dolaysız vergilerin artış oranı %80.0 düzeyinde gerçekleşmiştir. 30.6.1980 itibarı ile hazine den ödenecek iç borçların toplam tutarı; 45.976.3 milyar TL'si iken, yıl sonu itibarı ile bu toplam 50.052 milyar TL'sine yükselmiştir²⁵².

249 TOBB, a.g.e., 1987, s. 21.

250 TÜSİAD, **1991 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, Yayın No: Tüsiad-T/91.1.139., Ankara, 1991, s. 19.

251 TÜSİAD, a.g.e., s. 5.

252 Kepenek-Yentürk, a.g.e., s. 231.

1990 yılı, cari enflasyon hızında bir önceki yıla oranla nisbi bir yavaşlama olduğuna işaret etmektedir. Bu yıl içinde gözlenen enflasyonun belli başlı özellikleri şöyle sıralanabilir²⁵³.

—Tüketici ve toptan eşya fiyatlarının yıl içindeki seyri incelendiğinde, tüketici fiyatlarının toptan eşya fiyatlarına oranla daha hızlı arttığı gözlenmektedir. Nitekim yılın ilk 11 aylık döneminde tüketici fiyatları %57.7, TEF'leri ise %45 oranında artış göstermiştir.

—1990 yılında tarım toptan eşya fiyatları endeksi yılın ilk 11 ayında %44.6, imalat toptan eşya fiyatı endeksi de %44.8 oranında artış göstermiştir.

—Kamu fiyat artışları, özel kesim fiyat artışlarının üzerinde seyretmiştir. Kasım 1990 sonu itibarı ile (yıllık) fiyat artışları kamu kesiminde %60.7, özel kesimde de %46.3 düzeyinde gerçekleşmiştir.

1990 yılının ilk 10 ayına ilişkin MB rakamları, ulaşılan parasal büyüklüklerin, parasal programın iç hedeflerine uygun bir seyir izlediği işaret etmektedir. Şöyle ki 55-60 trilyon TL olarak öngörülen MB'sı bilanço büyüklüğü %20.0 oranında artarak 58.7 trilyon TL ile sınırlı kalmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak, emisyon hacmi, rezerv para ve muhtelif tanımlı para arzları gibi parasal büyüklükler, yılın ilk on aylık döneminde, geçen yılın aynı dönemine göre daha kontrollü ve yavaş bir genişleme göstermiştir. Emisyon hacmi %76.5 (geçen yıl%96.5), rezerv para %42.0 (g.y. %70.0), para arzı ise yaklaşık %32.0'lık (g.y. %48) bir artış göstermiştir²⁵⁴.

MB'sının özel kesime hemen tümüyle bankalar vasıtasıyla kullandığı kredilerde %49.0 oranında artış görülmüştür. Aynı yılın büyük bölümünde %56.0 civarında oluşan mevduat faiz oranı, kasım

²⁵³ TÜSİAD, a.g.e., s. 70-72.

²⁵⁴ TÜSİAD, a.g.e., s. 57-62.

ayı sonu itibarı ile tekrar yükselme eğilimine girmiş, bazı bankaların %61.0 düzeyinde faiz teklif ettekleri gözlenmiştir. 1990 yılında banka kesimine uygulanan kredi faiz oranları %60-%75 düzeyinde olmuştur²⁵⁵.

İhracat yılın ilk dokuz ayında geçen yılın aynı dönemine göre %8 artarak 8.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise aynı dönemde geçen yıla göre %35.3 artarak 15.1 milyar dolara ulaşmıştır. Böylece Ocak-Eylül döneminde dış ticaret açığı %103.4 gibi yüksek bir oranda artarak 6.5 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönem işçi döviz girişi hızında önemli bir değişiklik olmamış, net turizm gelirleri 2.4 milyar dolara ulaşarak %56.4'lük bir artış göstermiştir. Haziran 1990 itibarı ile dış borçlar 42.8 milyar dolara ulaşmıştır. Ekim 1990 itibarı ile 759 firmaya bir milyar dolarlık yabancı sermaye izni verilmiştir. Böylece Türkiye'de bulunan yabancı firma sayısı 1756'ya, sermaye miktarı 3.4 trilyon TL'sine ulaşmıştır²⁵⁶.

1990 yılı cari işlemler açığı Eylül ayı sonu itibarı ile 1.066 milyon dolara ulaşmıştır. İşçi döviz girişi ve turizm gelirlerinin artması, cari işlemler açığının bir ölçüde sınırlandırılmasında etken olmuşlardır²⁵⁷.

1991 yılında da daha önceki yıllarda olduğu gibi kamu finansman açıklarından kaynaklanan ekonomik istikrarsızlık devam etmiştir. Aynı şekilde 91 yılı büyüme hızı ve sabit sermaye yatırımları gerilemiştir. 1991'in dokuz aylık döneminde GSMH artış hızı binde 7 olarak belirlenmiştir. 1991 yılının sonu itibarı ile GSMH artış hızı 0.4 olarak gerçekleşmiştir. DİE verilerine göre 1990 yılının dokuz aylık döneminde GSMH artış hızı %10.4 oranında gerçekleşmişti. Aynı yılın üçüncü üç

²⁵⁵ TÜSİAD, a.g.e., s. 5.

²⁵⁶ TÜSİAD, a.g.e., s. 62-69.

²⁵⁷ TÜSİAD, a.g.e., s. 107.

aylık döneminde tarım kesimi sabit fiyatlarla binde 2 küçülmüş, sanayi kesimi ise %7.3 oranında büyüme göstermiştir²⁵⁸.

1991 yılının ilk üç aylık döneminde Körfez Krizi sebebiyle artan petrol fiyatları, yüksek maliyetler ve talep daralması ile birlikte imalat sanayinde %4.5 oranında üretim gerilemesi görülmüştür. Üretim yılın ikinci üç aylık döneminde %1.5 ve üçüncü üç aylık döneminde %6 oranında artış göstermiştir. Yılın ilk dokuz ayında toplam sanayii üretiminde; geçen yılın aynı dönemine göre %3.2 artış gerçekleşmiştir²⁵⁹.

1998 yılından beri düşmekte olan GSMH içinde sabit sermaye yatırımlarının payı 1991 yılında bir önceki seneye göre %1.6 puan artarak %22.8'e yükselmiştir. Ancak 1988 yılı fiyatlarıyla sabit sermaye yatırımlarında binde 8 oranında gerileme kaydedilmiştir. Özel kesim yatırımlarının toplam içindeki payı da azalmıştır. Teşvik sağlanan özel sektör yatırımlarının tutarı yılın ilk 10 ayında %47 artarak 23 trilyon 946.6 milyon TL. düzeyine ulaşmıştır²⁶⁰.

Ekonomideki parasal yönetimin ilan edilen belirli bir parasal program çerçevesinde yürütülmediği, 1991 yılında parasal genişleme hızının geçen yıla oranla yüksek düzeyde gerçekleştiği gözlenmiştir. Parasal genişleme hızındaki artış MB'sının kamu kesimine yönelik olarak uyguladığı "genişleyici" para-kredi politikasından kaynaklanmıştır. Özellikle 1984 sonrası dönemde kozsolide bütçe açıklarının finansmanında, MB'sı kaynaklı finansmanın önemi giderek azalmış ve yerine iç borçlanma önem kazanmış iken, bu eğilimin 91 yılında değiştiği, bütçe açıklarının finansmanında MB'sı kaynaklarından sağlanan finansmanın öneminin tekrar arttığı

²⁵⁸ TÜSİAD, **1992 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, Yayın No: Tüsiad-T/92. 1. 149. Ankara, 1992, s. i, ii.

²⁵⁹ TÜSİAD, **1992 Yılına** a.g.e., s. i, ii.

²⁶⁰ TÜSİAD, **1992 Yılına** a.g.e., s. iii.

gözlenmektedir²⁶¹. Toplam mevduatta 1991 yılında bir önceki yıla oranla bir hızlanma gözlenirken, bu hızlanmada; TL'nin dış paralar karşısında hızlanan değer kaybı ve bunun sonucu döviz tevdiat hesapları TL karşılıklarındaki artış kısmen etkili olmuştur. Nominal mevduat faiz oranları yılın önemli bir bölümünde istikrarlı bir seyir izlemiş, buna karşılık beklentilerin üzerinde gerçekleşen kur artışları, yurtiçi yurtdışı faiz farklarını (faiz arbitrajını) azaltmıştır. Yurtdışı döviz tevdiat hesapları yılın ilk 10 aylık döneminde %30 civarında gerilemiştir.

Mevduat faiz oranlarının izlediği nisbeten istikrarlı seyir yanında, makroekonomik faaliyetlerdeki yavaşlama ve ekonomide kısa vadeli beklentilerle ilgili artan belirsizliklerin kredi talebine yansımaları sonucu 1991 yılında kredi faiz oranlarında geçen yıla oranla önemli değişiklikler olmamıştır. Ekonomideki toplam nominal kredi stoku 1991'in ilk 10 aylık döneminde, geçen yılın aynı dönemine oranla daha hızlı bir genişleme göstermiştir. MB'sı izlediği muhafazakâr kredi politikasını 1991 yılında terketmiştir²⁶².

Yıl içinde Körfez krizi sebebiyle kamu harcamaları genişlemiş ve ek bir bütçe zorunluluğu doğmuştur. Böylece harcamalar bütçede öngörülen tutarı aşmış ve bir önceki yıla göre Ekim ayında %95.9 genişleyerek 98 trilyon lirayı bulmuştur. Gelirlerdeki artış ise %81.4 artarak 78 trilyon lirada kalmıştır. Sonuç olarak konsolide bütçe açığı 20.0 trilyon lirayı bulmuştur. Ayrıca 1991 yılında KİT açıkları, ertelenen zamlar dolayısıyla olağanüstü boyutlara ulaşmıştır²⁶³.

1991 yılında, cari enflasyon hızının bir önceki yıla göre yeniden artış eğilimine girdiği gözlenen bir diğer sonuçtur. Genelde talep enflasyonunun yaklaşık bir göstergesi olarak değerlendirilen tüketici

²⁶¹ TÜSİAD, **1992 Yılına** a.g.e., s. iv.

²⁶² TÜSİAD, **1992 Yılına** a.g.e., s. iii.

²⁶³ TÜSİAD, **1992 Yılına** a.g.e., s. iv.

fiyatlarındaki yıllık artış hızı Kasım 1991 itibari ile %66.8'e, daha ziyade maliyet enflasyonu yansıtan toptan eşya fiyatlarındaki yıllık artış ise Kasım 1991 itibari ile %56.3'e yükselmiştir²⁶⁴.

1990 yılında dış ticarete görülen gelişmelerin 1991 yılında tersine döndüğü gözlenmiştir. Yıl içinde ekonomik durgunluk nedeniyle iç piyasanın daralması ve döviz kurlarının bir önceki yıla göre daha hızlı yükselmesi, ihracatı sürekli uyarırken, aynı nedenlerle ithalatta önemli bir yavaşlama meydana gelmiştir. İhracat bir önceki yılın aynı dönemine göre %9.2 oranında artarak 10.8 milyar dolara ulaşırken, aynı dönemde ithalat %3.8 daralarak 16.8 milyar dolarda kalmıştır. Böylece dış ticaret açığı bir önceki yılın aynı dönemine göre %21 oranında daralarak 5.94 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İşçi dövizlerinde ve turizm gelirlerinde yavaşlamaya rağmen, cari işlemler dengesi bir önceki yıla göre olumlu bir gelişme göstermiştir. Ülkeye girmesine izin verilen yabancı sermaye miktarında artış eğilimini sürdürmüştür. 1987 yılı sonunda 40.2 milyar dolar, 1989 yılı sonu itibarıyla 41.0 milyar dolar, 1990 sonu itibarıyla 49.0 milyar dolar olan toplam dış borçlar 1991 Haziran sonunda 43.6 milyar dolara inmiştir²⁶⁵.

1992 yılı büyüme hızı 1991 yılına göre daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Yılın ilk dokuz ayında büyüme hızı sabit fiyatlarla %5.8 gibi 1991 yılına göre oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşirken, yıl sonu itibarıyla büyüme hızı %6.4 olarak gerçekleşmiştir. GSMH'da gözlenen büyüme, üretim artışına yönelik politikalardan çok, toplam tüketimdeki %9.5 oranındaki artışın uyardığı kapasite kullanımından kaynaklanmıştır. 1992 yılında özel tüketim %10.6, kamu tüketimi %1.9 oranında artmıştır. Sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ya katkısı ise sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu yılda sabit sermaye yatırımları sabit fiyatlarla %1.3 oranında artış göstermiştir.

²⁶⁴ TÜSİAD, **1992 Yılına** a.g.e., s. 60.

²⁶⁵ TÜSİAD, **1992 Yılına** a.g.e., s. 75-97.

1992 yılının 2. ve kısmende 3. çeyreğinde yavaşlama eğilimine giren fiyat artışları son çeyrekte yeniden hızlanmış ve böylece 1992 yılı enflasyonu 1991 düzeyinin üzerinde gerçekleşmiştir. Toptan eşya fiyatları yıllık bazda, 1991 yılına oranla 2.2 puan artarak %61.4 olarak belirlenmiştir. Tüketici fiyatlarındaki artış ise 1991 yılında %71.1 iken 1992 yılında %66.0 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 12 aylık ortalamalar dikkate alındığında, toptan eşya fiyatlarının geçen yıl ki düzeyinin 6.8 puan, tüketici fiyatlarının ise 4.1 puan üzerinde olduğu görülmektedir²⁶⁶.

Özel tüketim talebinde gözlenen önemli boyuttaki genişleme yanında yıl sonu enflasyon hedefi ile tutarlı olmayan parasal genişleme hızı 1992 yılı enflasyonunu belirleyen başlıca faktörler olmuştur.

DİE verilerine göre bu yılın işsizlik oranı %15.9 olarak gerçekleşmiştir. Maaş, ücret ve faiz ödemelerindeki artışların önemli ölçüde etkili olduğu bütçe açıklarının GSMH içindeki payı %7.3 olarak gerçekleşmiştir. Kamu finansman açığının gerek MB'sı kaynaklarının zorlanması, gerekse içborçlanma yoluyla karşılanması ekonomik istikrarı 1992'de de bozmaya devam etmiştir²⁶⁷.

32 trilyon TL bütçe açığı ve %42 yıl sonu enflasyonu varsayımlarına dayalı olarak hazırlanan 1992 yılı MB'sı para programı hedefleri, kamu açıklarının planlananın üzerinde gerçekleşmesi ve kamu kesimi borçlanma gereksiniminin yılın ilk yarısında büyük ölçüde MB'sı kaynaklarından karşılanması sonucu aşılmıştır. Yılın ilk aylarında gözlenen hızlı emisyon artışının yarattığı enflasyonist etkiyi azaltmak, döviz piyasalarında oluşan talep baskısını hafifletmek ve TL'nin dış değerinde istikrar sağlamak amacıyla MB'sının döviz piyasalarına yaptığı müdahaleler, resmi döviz rezervlerinde azalmaya yol açmıştır.

²⁶⁶ TÜSİAD, **1993 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, Yayın No: Tüsiad-T/93.1.158. Ankara, 1993, s. 7.

²⁶⁷ TÜSİAD, **1993 Yılına** a.g.e., s. 9.

Yılın ikinci yarısında kamu açıklarının finansmanında iç borçlanma yeniden ağırlık kazanmış, bunun sonucunda iç borç stoku 144 trilyon liraya ulaşmıştır²⁶⁸.

Mevduat faiz oranları, yıl içinde istikrarlı bir seyir izleyerek %70'ler düzeyinde gerçekleşirken, toplam konsolide mevduat yılın yaklaşık 10 aylık döneminde %47 oranında artış göstermiştir. 1992 yılında dış ticaret alanında, ihracatta olumlu gelişme gözlenmiştir. 1992 yılının Ocak-Ekim döneminde geçen yılın aynı dönemine göre %10.7 oranında artış gösteren ihracat 12 milyar dolara ulaşmıştır. Bu dönemde sanayii ürünleri ihracatı 9.9 milyar dolar, tarım ve hayvancılık ihracatı 1.8 milyar dolar ve madencilik ürünleri ihracatı 223 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir²⁶⁹.

1991 yılında yaşanan durgunluk nedeniyle duraklayan ithalatın 1992 yılında tekrar hızlanması sonucu dış ticaret açığı genişlemiştir. İhracat 92 yılının Ocak-Ekim döneminde 91'in aynı dönemine göre %10.7 büyüyerek 12.0 milyar dolara ulaşmış, ithalat ise %8.4 artarak 18.2 milyar dolara yükselmiştir. Böylece dış ticaret açığında %4.3 oranında genişleyerek 6.2 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Dış ticaret açığındaki büyümenin yanısıra, körfez krizi nedeniyle verilen hibelerin önemli ölçüde azalması, artan turizm gelirlerine rağmen cari işlemler açığının artmasına neden olmuştur²⁷⁰.

1992 yılı Haziran ayı itibarıyla dış borç toplamı 51 milyar dolara ulaşmış, ülkeye girmesine izin verilen yabancı sermaye miktarı azalma eğilimine girmiştir²⁷¹.

---

268 TÜSİAD, **1993 Yılına** a.g.e., s. 10.

269 TÜSİAD, **1993 Yılına** a.g.e., s. 11.

270 TÜSİAD, **1993 Yılına** a.g.e., s. 11.

271 TÜSİAD, **1993 Yılına** a.g.e., s. 52-56.

1993 yılında yurtiçi talepteki hızlı artış, büyüme hızının beklentilerin üzerinde gerçekleşmesine neden olmuştur. Yılın ilk üç aylık döneminde %4.7, ikinci üç aylık dönemde %11.1, üçüncü üç aylık dönemde %6.7 olarak gerçekleşmiştir. Yıl sonu itibariyle 1987 sabit fiyatlarıyla GSMH'nın ortalama büyüme hızı %7.6 olarak gerçekleşmiştir²⁷².

Tarım sektörünün büyüme hızı hedeflenenin altında kalmış ve %3.0'lık hedef %2.2 olarak gerçekleşmiştir. Sanayii sektörü üretim artış hızı %6 olarak hedeflenmişken, imalat sanayindeki büyük artış sayesinde %8.2 olarak hedefin üzerinde gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörünün büyüme hızı ise %4.5 olarak hedeflenmişken, bu oranın çok üstünde %10 düzeyinde gerçekleşmiştir²⁷³.

1993 yılında enflasyon hedefi yine tutturulamamıştır. TEFE Kasım 1993 itibariyle yıllık bazda %61.4 oranında, tüketici fiyatları ise %69.6 oranında artış göstermiştir. Artan kamu kesimi borçlanma gereği ve bunun daha fazla oranda MB'sı kaynaklarına ve döviz borçlanmasına başvurularak karşılanmasına rağmen, izlenen kur politikaları ve toplam efektif talepteki gelişmenin üretim ve ithalat ile sağlanan arz bolluğu ile karşılanması nedeniyle daha yüksek oranlı fiyat artışları yaşanmamıştır. Aynı yıl bütçe açığının MG'e oranı %9.2, kamu kesimi borçlanma gereğinin oranı da %16.3 olarak gerçekleşmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin MG'e oranınının 1993 yılında %16.3'e yükselmesinde konsolide bütçe faiz giderleri önemli bir etken olmuştur. Kamu kesimi bu yılda yoğun iç borçlanmaya devam etmiş, yıl sonu itibari ile iç borç stoku 279.5 trilyon TL'ye yükselmiştir. 92 sonunda bu rakam 181.9 trilyon TL'dir²⁷⁴.

²⁷² TUSIAD, **1994 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, Yayın No: Tusiad-T/94.1.165. Ankara, 1994, s. 7.

²⁷³ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s. 35.

²⁷⁴ TUSIAD, **1994 Yılına** a.g.e., s. 8.

Son birkaç yılda açık piyasa işlemleri kanalıyla likiditeyi kontrol edebilen MB'sı bu yılın son aylarında bu tür işlemleri azaltmıştır. Bunun sonucu döviz kuru hareketleri ile rezerv para büyüklüğü ve onun bir alt kalemi olan emisyon, yılın 10 aylık döneminde, geçen yılın aynı dönemine göre daha hızlı bir genişleme göstererek kurların hızlanmasını getirmiştir.

Yılın bir başka gelişmesi de; TL mevduatlarındaki gerilemeye karşın, ekonomik faaliyetlerdeki canlılık ve döviz girdisi, kredi stokunun genişlemesine neden olmuştur. Geçen yılın ilk 11 aylık döneminde %52.4 civarında artış gösteren toplam konsolide mevduat, bu yılın aynı döneminde yalnızca %38.6 oranında artmış, diğer bir deyişle reel anlamda daralmıştır²⁷⁵.

Yılın önemli bir bölümünde nisbeten istikrarlı bir trend izleyen banka mevduat faiz oranları; 1 ay vadeli mevduat için ortalama %53.3, 3 ay vadeli mevduat için %65.6, 6 ay vadeli mevduat için %69.1 ve 1 yıl vadeli mevduat için %74 düzeyinde gerçekleşmiştir²⁷⁶.

Yılın ilk aylarında kısmen yavaş yükselen kurlar nedeniyle ihracat duraklarken, ithalat betlenmeyen bir tempo ile genişlemeye başlamış ve dış ticaret açığı, 1992 yılı sonundaki rakamı aşarak 14 milyar dolara ulaşmıştır. Ekim sonu itibari ile ihracat artışı, geçen yılın aynı dönemine göre %1.5'e dahi ulaşamamış, ithalattaki sıçrama ise %29'u bulmuştur. Doğal olarak bu durum cari işlemler dengesine de yansımış ve yıl sonunda cari açık 6.3 milyar dolara yaklaşmıştır. Dış borç toplamı daha yıl ortasında 59.4 milyar dolara ulaşmış ve toplam içinde kısa vadeli borçların payı yükselmiştir²⁷⁷.

---

²⁷⁵ TÜSİAD, **1994 Yılına** a.g.e., s. 9.

²⁷⁶ TÜSİAD, **1994 Yılına** a.g.e., s. 10.

²⁷⁷ TÜSİAD, **1994 Yılına** a.g.e., s. 11.

1993 yılında olumsuz sinyal veren ekonomik göstergelerden birisi de, yabancı sermaye yatırımlarındaki azalmadır. Ülkeye girmesine izin verilen yabancı sermaye miktarı 1992 yılında azalmaya başlamış, bu azalma 1993 yılında da devam etmiştir. 1992'nin Ocak-Eylül döneminde 1.316.6.milyon dolar olan yabancı sermaye izinleri, bu yılın aynı döneminde %13 azalarak 1.150.3 milyon dolara inmiştir²⁷⁸.

1993 yılında tasarrufçulara en çok kazandıran yatırım aracı yıl sonu itibari ile borsa olmuştur. 1992 yılı sonunda 4004 olan borsa endeksi, bu yılın sonunda %416'lık artışla 20.982'ye yükselmiştir. TL dolar karşısında %70 değer kaybetmiş ve kur 8700 TL'den 14.900 TL'ye çıkmıştır²⁷⁹.

1994 yılı Türkiye ekonomisi için olağanüstü bir dönem olmuştur. GSMH'nın artış hızı negatife inerek -3.8 olarak gerçekleşmiştir. 1993 yılının sonlarında para piyasalarında meydana gelen dalgalanmalar, yılın ilk üç ayında, başta mali sektör olmak üzere tüm sektörleri olumsuz yönde etkilemiştir²⁸⁰.

1994 yılında da ülkenin yaşadığı olumsuz koşullar devam etmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da can ve mal güvenliği kalmadığı için bölge illerine yönelik yatırımlar durmuştur. Çok sayıda okul kapanmış, kamu araçları yakılmış ve kamu görevlileri hizmet yapamaz duruma gelmiştir. PKK terörü büyük kentlere yayılmaya çalışırken, yandaşlarda Avrupa'da Türkiye aleyhine eylem ve propagandalarını sürdürmüşlerdir. Kuzey Irak'ta yaşanan belirsizlik ve petrol boru hattının açılması Türkiye'ye siyasal ve ekonomik açıdan zararlı oluyor, Yunanistan

²⁷⁸ TÜSİAD, **1994 yılına** a.g.e., s. 55.

²⁷⁹ Tokgöz, a.g.e., s. 151-152.

²⁸⁰ TÜSİAD, **1995 Yılına Girenken Türkiye Ekonomisi**, Yayın No: Tüsüad-T/95.1-165. Ankara 1995, s. 75.

uzlaşmazlığını sürdürüp Türkiye-AT ilişkilerini baltalamaya devam ediyor, bütün bunların yanında ekonomi giderek "mafya ekonomisi" kimliğine bürünüyor, enflasyon %60'larda seyrediyor, içborç/GSMH oranı giderek artıyor, dış ticaret açığı Türkiye ekonomi tarihinin en yüksek düzeyine ulaşıyor, dış borçlar 67.4 milyar dolara ulaşıyor, bütün bu sebeplerde 1994 krizinin hazırlamaya yetiyordu. Bir diğer önemli iki faktörde, 1989 yılından beri uygulanan yüksek faiz - aşırı değerli kur nedeniyle kısa vadeli yabancı sermaye girişine dayalı borçlanma politikası ve OECD ülkelerinde yaşanan durgunluk ve fiyat istikrarıdır²⁸¹.

Kronik hale gelen enflasyonun aşağıya çekilebilmesi, işgücü ve para piyasalarında istikrarın sağlanabilmesi için kamu açıklarının ve kamu borçlanma gereğinin makul bir düzeye indirilmesi gereğine dair düşünceler, 1994 yılı program hedeflerinin 93 yılı hedeflerine nazaran daha dar nitelikler taşımaya sebep olmuştur. Bu hedeflerin başlıcaları şunlardır²⁸²:

- GSMH'nın büyüme hızı %4.5 olacak,
- Kamu kesimi borçlanma oranı %16.3'den %14.2'ye düşecek,
- Toplam sabit sermaye yatırımları %6, özel sabit sermaye yatırımları %8.7, kamunun ki ise %2.4 oranında artacak,
- KİT'lerin reel sabit sermaye yatırımları gerileyecek ve toplam kamu yatırımları %8.7, kamunun ki ise %2.4 oranında artacak,
- Başta turizm olmak üzere görülmeyen kalemlerdeki artışla, cari işlemler dengesi 4.5 milyar dolar açık verecek,
- Yıl içinde 4 milyar faiz ve 4.9 milyar doları da ana para olmak üzere toplam 8.9 milyar dolar dış borç ödenecek ve buna karşılık 8 milyar dolar dış kredi kullanımı öngörülmektedir.

²⁸¹ TÜSİAD, **1995 Yılına** a.g.e., s. 75.

²⁸² Tokgöz, a.g.e., 152, 153.

1993 yılının sanayilerinde program hedeflerine uygun düzenlemeler başlatıldı. Önce vergi gelirlerini artıran kararlar alındı. KDV oranı %12'den, %15'e çıkarıldı. Gelir vergisi tarifesi yeniden düzenlendi, en üst gelir dilimi oranı %50'den %55'e çıkarıldı. Kurumlar vergisi oranı %46'dan %25'e düşürülürken, indirim ve istisnalar yeniden düzenlendi. Tarımsal destekleme politikasında değişiklikler yapıldı²⁸³.

1994 yılında, istikrar programı uygulamaya konulmasına kadar geçen sürede, ekonomik faaliyetlerde canlılığın sürmesine karşın, reel devalüasyon nedeniyle yavaşlayan ithalat, 5 Nisan kararlarından sonra yurtiçi talebin daralması üzerine hızla düşmüştür. DIE'nin 12 aylık verilerine göre, eylül ayında ihracat 1993 yılında %12 oranında artarak 16.9 milyar dolara ulaşmış, ithalat %12 oranında azalarak 24.5 milyar dolara gerilemiştir. Böylece dış ticaret açığı %41 oranında küçülerek 7.6 milyar dolara inmiştir²⁸⁴.

Türkiye ekonomisi 1994 yılında da ,önemli iç borç baskısı altında kalmıştır. Ülkede ilk defa dış borç ödemek için, içerde daha fazla borçlanılmıştır. Bu sebeple iç borçlar çığ gibi büyümüş ve 656 trilyon TL'sına ulaşmıştır²⁸⁵.

1993 yılı sonu itibari ile 14 milyar dolarlık dış ticaret açığı, 6.3 milyar dolarlık cari işlemler açığı, iç borç ve faiz, ödemelerinin toplam vergi gelirlerini aşması, bu olumsuz gelişmelerin yanında IMKB'sının endexini artırmak amacıyla faiz oranlarının indirildiği dönemden 13 Ocak 1994 tarihinde Moodys, arkasından Standart and Poors (S&P) isimli iki ABD kökenli rating kuruluşu Türkiye'nin kredi güvenilirlik notunu düşürmesi; (Baal'den Bal'e) hükümetin MB'sına olan borçlarını tahkim etmesi ve MB'sı kaynaklarının aşırı ölçüde

²⁸³ Tokgöz, a.g.e., s. 154.

²⁸⁴ TÜSİAD, **1995 Yılına** a.g.e., s. 75.

²⁸⁵ Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir, 1995, s. 413.

kullanılması, durumu daha da ağırlaştırılmıştır. Hükümet yüksek faizli kamu borçlanmasına gitmeyerek bunalımı daha da körüklemiştir. Bu sırada MB'sının piyasaya döviz sürerek döviz kurlarında, denge sağlamaya yönelik faaliyetleri başarıya piyasalarda belirsizlik ve dalgalanmalar basgöstermiştir. Bu ortamda enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrarı sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan Kararları alınmıştır²⁸⁶.

F) 5 NİSAN İSTİKRAR PAKETİ

24 Ocaktan 5 Nisan'a gelişte, dört köşe taşından söz etmek mümkündür²⁸⁷. Birincisi; IMF kaynaklı 24 Ocak kararlarının kendisi, ikincisi; 1984 yılında ileride patlamaya aday döviz tevdiat hesaplarının ortaya çıkması, üçüncüsü; 1989'da yürürlüğe konan 32 sayılı kararname, dördüncüsü de; bütün bu finansal sistemin dışa bağlı biçimde liberalleştirilmesi yönünde yapılan düzenlemelerin iyice büyüttüğü iki kara deliğin; iç ve dış borçların 1992'den itibaren çığ gibi büyümeye başlaması.

Bunların yanında daha önceden belirtildiği gibi; 1989 yılından itibaren kamu kesimi gelir-gider dengesinin ciddi bir biçimde bozulması, ödemelerinde görülen ekonomik daralma, 1989 yılından itibaren maaş ve ücretlerdeki hızlı artış, yine aynı yıldan beri gündemde olan üretim krizinin bir takım yöntemlerle ertelenmesi (parasal yöntemlerle) ile adım adım 5 Nisan'a gelinmiştir.

1) Amaçları:

-Enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı, sosyal dengeleri de gözeten sürdürülebilir bir temele oturtmak,

²⁸⁶ Karluk, a.g.e., 1995, s. 415.

²⁸⁷ Hakan GÜLDAĞ, "5 Nisan Kararları. Nasıl Gelindi, Neler oldu, Neler Olabilir", **İKTİSAT DERGİSİ**, Mayıs-Haziran 1994, Y. 30 S. 391, s. 10.

-Bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması amaçlanırken, diğer taraftan istikrarı sürekli kılacak yapısal reformları gerçekleştirmek,

-Kamu açıkları hızla aşağı çekilirken, kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması, subvansiyon dağıtan bir devlet yapısından piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlemlerini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetten bir devlet yapısına geçmektir.

Bu amaçlara ulaşılması yolunda IMF ile bir stand-by anlaşması yapılmış ve bu anlaşma sonunda 509 SDR'lik (742 milyon ABD doları) bir mali yardım alınmıştır.

5 Nisan istikrar kararlarında belirtilen hedeflere ulaşılması yönünde alınan önlemler, iki bölümde ele alınmaktadır. Birincisi istikrar programı ve ikincisi yapısal önlemler²⁸⁸.

i) İstikrarlı programının önlemleri:

-Kamu gelirlerini artıran, giderlerini kısan ve kamu borçlanma gereğini aşağıya çeken önlemler,

-KİT'lerin zararlarını aşağıya çeken önlemler,

-Özel sektör ve işçi kesimine yönelik bir fiyat ve ücret disiplini getiren önlemler,

-Döviz piyasalarında güven ve denge sağlayan önlemler,

-Para piyasalarında istikrarı sağlayacak yönde MB'sının denetim gücünü arttıracak önlemler,

-Sermaye Piyasasına güven ve derinlik kazandıracak önlemler,

-İhracatı ve döviz kazandırıcı faaliyetleri özendiren önlemler,

ii) Yapısal önlemler:

-Orta vadede ekonomik kalkınmanın sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması,

-Kamunun yeniden yapılandırılmasını hedefleyen yapısal düzenlemeler,

²⁸⁸ Tokgöz, a.g.e., s. 156.

-Vergi reformu, özelleştirme, tarımsal destekleme politikalarında köklü değişiklikler sağlayacak önlemler.

-Sosyal güvenlik kurumlarının mali dengeye kavuşturulmasına yönelik önlemler,

-Yerel yönetimlerin idari ve mali açıdan güçlendirilmesine yönelik önlemler.

2) 5 Nisan Kararlarında İzlenen Strateji:

Enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrarı sağlamaya yönelik olarak alınan 5 Nisan Kararları şu özellikleri taşımaktadır²⁸⁹.

i) Şok Stratejisi: Strateji, hedefe kısa sürede ulaşmayı amaçlar.

ii) Yarı Heteredoks Bir Program Olması: Dünyada örnekleri görülen istikrar önlemlerinin kapsamına bakıldığında, ya heteredoks yada ortadoks kararlar olduğu görülmektedir. Ortadoks istikrar kararları, özellikle nominal para miktarının kontrolünü ve kamu harcamalarında yapılacak anlamlı kısıntıları içermektedir. Heteredoks politikalar ise genellikle toplumsal uzlaşma çerçevesinde ücret, faiz, döviz kuru gibi fiyatlardaki artışın bir kısmı durdurulmakta ve bir gelirler politikası uygulamaya konmaktadır. Sözkonusu 5 Nisan kararlarında özel sektör mallarının fiyatlarına yönelik bir dondurma olmamıştır. Bu nedenle bu kararlar ne tam heteredoks ne de tam ortadoks kararlar değildir.

iii) Ekonomik Dengenin Sağlanması için Çapa Politikası İzlenmesi: Heteredoks istikrar politikasını önerenler, enflasyonun hızla düşmesi için bir anahtar fiyatın, mutlaka istikrarı sağlaması üzerinde durmaktadır. Bu anahtar fiyata program çapası denilmektedir. İstikrarsız bir ekonomide dengenin sağlanması için değişkenlerden birinin sabitleştirilmesi öngörülmektedir. 5 Nisan kararları alınırken örnek alınan 1985 İsrail istikrar programında çapa olarak, döviz kuru seçilmiştir. 5 Nisan 1994 kararlarında sabitleştirilmesi öngörülen anahtar fiyat olarak döviz kurunu, ücret ve maaşları görüyoruz.

²⁸⁹ M. İlker. PARASIZ, "Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları" **Kriz Ekonomisi**, Bursa, 1995, s. 187-190.

iv) İstikrar Programında Süre: Genel olarak istikrar programının başarıya ulaşması için 1 yıllık süre öngörülmüştür. Bu sürenin ilk üç aylık dönemine acil ekonomik dönem denilmektedir.

3) 5 Nisan Kararlarının Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri:

Hükümetin açıkladığı “İstikrar tedbirlerine” rağmen spekülasyon kârı peşinde koşan yabancı ve yerli mali kuruluşları dizginlemek mümkün olmamıştır. Uluslararası rating kuruluşu Moodys’in Türkiye’nin kredi notunu düşürmesi, MB’sı rezervlerinin azalmaya devam etmesi ve para piyasalarında dolar bazında 2 milyon dolar kadar likidite fazlası bulunması, 6 Nisan günü doların 40 bin TL’ye çıkmasına neden olmuştur. MB’sı anında İnterbank’ta gecelik faizi %1000’e çıkarmış ve dolar 8 Nisan günü 32 bin TL’ye düşmüştür. Bankalar üç aylık mevduat faizini artırmışlar, %140’a kadar çıkarmışlardır²⁹⁰.

IMF yapılan anlaşma çerçevesinde MB’sının net iç varlıklar rakamını 306.2 trilyon olarak sınırlamış, MB’sı bu rakamı yıl sonunda 283.1 trilyon TL’si olarak gerçekleştirmiştir. Doların Aralık ayı ortalama fiyatı 38 bin olarak hedeflenmiş ve bu hedef 37.543 TL’si olarak gerçekleşmiştir. Yine IMF, MB’sının rezervlerinin yıl sonunda 5.6 milyar doların altına inmesini istemiş, yıl sonunda rezervler 7.9 milyar dolara ulaşmıştır. Bütçe açığının 103 trilyon TL’sini geçmemesi hedeflenmiş, fakat açık 150 trilyon TL’sine çıkmıştır. Ek vergiler geririlerek 80 trilyon toplanmış, kamu yatırımlarında %20 kesinti yapılmış, memur ve işçi ücretlerindeki artış sınırlandırılmıştır. 14 milyar dolar açık veren ödemeler dengesi 3 milyar dolar fazla verir hale gelmiştir. Ticaret bankaları yıl içinde yurt dışına 7 milyar dolar ödeme yapıp , kısa vadeli borçlarını sınırlamışlardır. Enflasyon, yıl sonunda %150’ye çıkarak cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmıştır. Büyüme oranı 1994 yılında negatife inerek -3.8 olarak gerçekleşmiştir²⁹¹.

²⁹⁰ Tokgöz, a.g.e., s. 157.

²⁹¹ Karluk, a.g.e., 1995, s. 434-436.

Hazine 13 Haziranda yıllık bileşik faizi %406 olan üç aylık %200 faizi hazine bonusu çıkarmış ve böylece döviz piyasalarını bütünüyle durgunluğa itmiştir. İstikrar kararlarının, kamu kesiminin kısa süreli fon gereksinimini karşılamaya yönelik ikinci ayağı olan, ekonomik denge ve net aktif vergileri alınmasına ilişkin bazı adımlar atılmıştır²⁹².

Ancak paket kapsamında yer alan bazı KİT'lerin yıl sonuna kadar kapatılması kararında, başlangıçta gösterilen "kararlı tavır", açıklamadan bu yana yerini "yavaşmaya" bırakmıştır. Özelleştirmenin hızlanması için ise; hükümete özelleştirme konusunda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi veren yasa onaylanmıştır. MB'sının yıllardır sürdürdüğü kur belirleme sistemi tümüyle terkedilerek kur; piyasanın yönlendirmesine bırakıldı. Bu karar TL'nin 5 Nisanda yaklaşık %30 oranında devalue edilmesine yol açmıştır. MB'sının TL borçlanmasında faizleri düşük tutması, döviz fiyatını çığına çevirmiş, mali kesimin güvensizliği artmıştır. Bunun etkisi ile bankalardan mevduat çekilişleri hızlanmış, bu da Marbank, TYT Bank, İmpexbank'ın batmasına sebebiyet vermiştir. Fakat hükümet MB'sına kredi açtırarak bu bankaların kurtarılmasına olanak sağlamıştır.

1994 Sonu İtibarı ile Türkiye üç rakamlı enflasyon, negatif büyüme hızı ile "stagflasyon" içinde ve iki açıklı bir modelle ayakta durmaya çalışmaktadır. İç borçlar 800 trilyonu, dış borçlar 65 milyar doları aşmış durumda ve buna rağmen büyüme sağlanamamaktadır. İşsizlik ve yoksullaşma sürerken, küçük bir azınlık kâr, faiz ve kira gelirlerini artırmakta, kayıt dışı ekonomi ise giderek büyümektedir²⁹³.

1995-1996 yıllarını kapsayacak VII. BYKP'nın 1 Ocak 1995'te yürürlüğe girmesi gerekirken, 1994 krizi için alınan olağan üstü, önlemlerden sonra, planın yürürlüğe girmesi 1 yıl ertelenmiş ve

²⁹² Güldağ, a.g.e., s. 11.

²⁹³ Tokgöz, a.g.e., s. 162.

ardından "1995 yılı geçiş grogramı" hazırlanmış ve Bakanlar Kurulu'nun onayı ile yürürlüğe konmuştur. Programda istikrarın sürekli kılınması, AB ile GB uyumunun sağlanması, ekonominin uluslararası rekabet gücünün artırılması, küreselleşme ve bölgeselleşme sürecine katılması vbg. amaçlar yer almakta idi. Programın makroekonomik hedefleri arasında²⁹⁴ ise;

- Büyüme hızının %4.4 oranında gerçekleşmesi,
- Kamu harcamalarının %26.8'den, 1995'te %25.4'e düşürülmesi,
- Kamu gelirlerinin bir puan artarak %20.3'e çıkarılması,
- Kamu borçlanma gereğinin %5.1'e düşürülmesi,
- Özelleştirme yoluyla 102 trilyon gelir sağlanması,
- Özel sabit sermaye yatırımlarının %6.2, kamu sabit sermaye yatırımlarının %5.9 oranında artırılması,
- İhracatın %11 oranında artarak 19.5 milyar dolara, ithalatın ise %17.4 oranında artarak 27 milyar dolara ulaşması ve böylece dış ticaret açığının 6.5 milyar dolar olması,
- Cari işlem bilançosunun 0.4 milyar dolar fazla vermesi,
- Anapara ve faiz olarak 10.7 milyar dolar dış borç ödemesi ve yaklaşık 7.2 milyar dolarlık dış kredi kullanılması, yer almaktadır.

DİE verilerine göre, GSMH 1995 yılının ilk çeyreğinde %0.3 oranında küçülmüş ise de, yılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde sırası ile %12.4 ve %10 oranlarında büyümüştür. Sonuçta yılın ilk dokuz ayında büyüme oranı %7.3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Sektörler itibari ile yılın ilk dokuz ayında enyüksek büyüme hızı sanayi sektöründe %12.1 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün %7 ile hizmetler sektörü takip etmiştir. Aynı dönem içinde inşaat sektörü %2.1 oranında küçülmüştür²⁹⁵.

²⁹⁴ Tokgöz, a.g.e., s. 164.

²⁹⁵ TÜSIAD, **1996 Yılına Giren Türkiye Ekonomisi**, Yayın No: Tüsiad-T/96-1/191. Ankara, 1996, s. 24-26.

TCMB, 1995'in başında enflasyonun kontrol altına alınması ve fiyat istikrarının sağlanması yönünde, sınırlayıcı bir para politikası izleyeceğini açıklamıştır. Öte yandan döviz kuru için aylık hedefler belirlenmiştir. Rezerv paranın enflasyona paralel olarak %40 oranında artması hedeflenmiştir. Ocak ayında para arzının kontrol altına alınması amacı ile, munzam karşılık ve disponibilite oranları yükseltilmiştir. 1995 yılında enflasyon her ne kadar gerilemişse de, hedeflenen düzeyin oldukça üstünde kalmıştır. Bunda; bir önceki yıldan devralınan yüksek bir enflasyon yanında, iç talepteki artış etkili olmuştur. Yıl sonu enflasyonu tüketici fiyatlarıyla %78.9, toptan eşya fiyatlarında %64.9 olmuştur²⁹⁶.

İç talebin hızla büyümesi ve TL'nin reel değer kazanması dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bağlamda ihracat artışı pozitif olmakla birlikte yavaşlarken, ithalatta hızlı büyüme, dış ticaret açığının genişlemesine neden olmuştur. İthalat 9 aylık dönemde 94'ün aynı dönemine göre %51 artarken, ihracat %22 oranında büyümüştür. 9 aylık dış ticaret açığı 9.4 milyar dolara ulaşmıştır. En yüksek ithalat artışı %77 ile tarım ürünlerinde gerçekleşmiştir. Cari işlemler fazlası, dış ticaret açığının büyümesi sonucunda negatife düşmüş ve 9 aylık dönemde cari işlemler dengesi 11 milyon dolar açık vermiştir²⁹⁷.

1995 yılında en çarpıcı gelişme sermaye hareketlerinde görülmüştür. 1994 yılında gerçekleşen önemli miktarda sermaye çıkışı, 1995 yılında tersine dönmüştür. 9 aylık dönemde 4.6 milyar doları kısa vadeli olmak üzere, 5.1 milyar dolar düzeyinde net sermaye girişi gerçekleşmiştir. Bu arada dış borç stoku ilk altı ay sonunda 73.8 milyar dolara ulaşmıştır²⁹⁸.

²⁹⁶ TÜSİAD, **1996 Yılına** a.g.e., s. 49-69.

²⁹⁷ TÜSİAD, **1996 Yılına** a.g.e., s. 75-81.

²⁹⁸ TÜSİAD, **1996 Yılına** a.g.e., s. 82, 83.

III. BÖLÜM

TÜRKİYEDE DIŞA AÇILMA STRATEJİSİNİN YAPISAL ANALİZİ VE AÇILMANIN TÜRKİYE'NİN EKONOMİK BÜYÜMESİ ÜZERİNE ETKİLERİ

I. BİR DÖNÜM NOKTASI 1980

Türkiye Ekonomisi, 1970'li yılların sonlarına doğru, çok önemli bir ödeme güçlüğü ve döviz darboğazıyla karşılaşmıştır. Bunun başlıca sebepleri arasında, ekonominin dışa kapalı bir yapıda olması ve dolayısıyla izlenen ithal-ikameci sanayileşme politikasıdır. Türkiye Cumhuriyetinde, 1980 yılına kadar geçen sürede (57 yıl) sanayileşme, ithal-ikamesi yönünde olmuştur. Türk sanayi, öncelikle iç talebi karşılamak ve daha önce ithal edilen malları, ülke içinde üretip, yurt içine satmayı amaçlamıştır. Bu yönde bir gelişmeyi, yeni kurulan sanayi dallarının çok uzun sürelerle gümrük ve eş etkili vergilerle korunması sanayicinin iç piyasa için üretim yapma rahatlığı ve iç rekabetin kullanılmaması faktörler etkilemiştir. Bütün bunların sonucunda, dışa kapalı ve rekabetçi olmayan bir sınai yapı ortaya çıkmıştır.

Kalkınma planlarında, yeni sanai dallarının yerli ara malları arzını arttırması amaçlanmış olmasına rağmen bu hedefe ulaşamamıştır. Ayrıca dördüncü planda, ara ve yatırım malları üreten sektörlerin imalat sanai içindeki payının arttırılması amaçlanmış, fakat tam

tersine 1978 ve 1979'da 1977 yılına göre, tüketim malları sektörünün payı artarken, yatırım mallarının payı azalmıştır. I. ve II. plan dönemlerinde dayanıklı tüketim mallarında ithal ikamesi büyük ölçüde gerçekleştirilerek, sanayileşmede en zor aşamaya gelinmiştir. Bu ara ve yatırım mallarında ithal ikamesinin sağlanmasıdır. Fakat bunda başarılı olunamamış, ekonomi henüz ihtiyacı olan ara ve yatırım malı üretecek aşamaya gelememiştir. Fakat tüketim mallarının üretimi öncelikle ara ve yatırım malı ithalini gerektirmiştir. Ekonomide ara ve yatırım malları üreten sanayi dallarında, dengeli bir gelişme olmadığı için, Türk sanayinde yatırım malı, ara malı ve tüketim malı üçlüsü arasında olması gereken "yapısal denge" sağlanamamıştır. Bu sebeple ekonominin döviz ihtiyacı artmıştır.

Türkiye'de bilinçsiz bir şekilde izlenen ithal ikamesi politikası sonucunda, negatif ithal ikamesine yol açılmış ve bir birimlik ithal ikamesi için daha fazla ithalat yapılmıştır. Böylece, ithalatta bağımlılık artmış, döviz sıkıntısına yol açmış, ve üretimde kapasite kullanım oranı %50'lerin düşmüştür. Yerli ara ve yatırım malı üreten sanayi dallarının kurulmaması, Türk Ekonomisinin 1970'li yılların sonunda büyük bir kronik dış ödemelerde açığıyla karşılaşmasına sebep olmuştur. Bu darboğazı genişletmek amacıyla, 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomide köklü dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur. İthal ikamesi sanayileşme stratejisi terk edilerek, ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiştir.

İhracatı teşvik eden yeni politikalar sonucunda sanayiciler, iç piyasa yerine dış piyasalara yönelmeye başlamışlar ve iç piyasanın darlığından kurtulmuşlardır. Dışa açılma pazar genişlemesi imkanı yaratmıştır. Bu olumlu gelişme, özellikle iç pazarın yetersiz olduğu sanayi dallarının gelişmesini teşvik etmiştir. Dış pazara üretim yapma kapasite kullanım oranlarını artırmış ve yeni yatırımlara

neden olmuştur. Böylece maliyetler aşağı çekilerek rekabet şansı artmıştır. İhracat ile birlikte kalite yükselmiş, teknoloji gelişmiş, uluslararası finansman kuruluşlarıyla ilişkiler artmış, yönetimde profesyoneleşme başlamış, yabancı sermaye girişinin çoğalmasıyla yeni ortaklıklar yaratılmış, en önemlisi Türkiye kendisinin dışında bir dünya olduğunun farkına varmıştır. Bütün bunların sonunda sanayi ürünleri üretimi ve ihracatı hızla gelişmiş ve toplam MG içinde sanayi sektörünün payı artmıştır.

II. 1980 SONRASI EKONOMİK BÜYÜME

1) V. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1985-1989)

İlk dört beş yıllık kalkınma planına, daha önce birinci bölümünde kısaca değinilmiştir. Şimdi bu bölümde V. BYKP ve VI. BYKP nını incelemeye çalışacağız.

1982 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra yapılan ilk genel seçimlerde, (6 Kasım 1983) Turgut Özal'ın başkanı olduğu Anavatan Partisi seçimi kazanmış ve I. Özal hükümeti Aralık 1983 de göreve başlamıştır. Özal hükümeti; 1984'te yürürlüğe girmesi gereken V. BYK'na zaman ve zemin hazırlamak için, 1984 yılı için bir "geçiş programı" hazırlanıp yürürlüğe koymuştur. Ardındanda 1985-85 yıllarını kapsayacak biçimde V. BYKP'nın hazırlıklarına girişmiştir.

V. BYKP dönemi, planlama tarihinin en şanslı olduğu dönemidir. Çünkü, ilkkez bir hükümet hazırladığı planı kesintisiz uygulama olanağı bulmuştur. Özal hükümetinin 27 Kasım 1987'de yapılan seçimleri, %36 oranında oyla ve 292 milletvekili çoğunluğuyla kazanması, önceki dönemlerde görülen siyasi çalkantıların ortaya çıkmasını engellemiştir.

Özal hükümetinin 1985-1989 yıllarını kapsayan V. BYKP için öngördüğü hedefler şöyleydi²⁹⁹.

—GSYİH piyasa fiyatlarıyla yılda ortalama %6.3 oranında büyüyecek,

—Büyüme hızı, tarımda %3.6, sanayide %7.5 ve hizmetlerde %6.4 düzeyinde olacak,

—GSYİH içinde tarımın payı %15.5'e inerken, sanayinin payı %33.7'ye çıkacak,

—Toplam 14.4 trilyonluk sabit sermaye yatırımının, 6.1 trilyonu özel kesim, 8.3 trilyonluk kısmını da kamu kesimi gerçekleştirecek. Böylece özel kesimin 1984'te %39.9 olan payı, 1989'da %44.5 düzeyine çıkacak,

—GSMH içinde sabit sermaye yatırımlarının payı, dönem sonunda %20.9'a yükselecek,

—İç tasarrufların yılda ortalama %9.9 oranında artması gerekecek,

—Marjinal iç tasarruf oranı %29 düzeyine çıkacak,

Toplam ithalat yılda (dolar fiyatlarıyla) %13.4 oranında artarak dönen sonunda 18.3 milyar dolar, ihracat %15.7 oranında artarak 14.5 milyar dolar düzeyine çıkacak,

Dönem sonunda dış ticaret açığı 3.8 milyar dolar, cari işlem açığı da 1.4 milyar dolar civarında gerçekleşecek,

AET ile ilişkiler, ekonominin dışa açılma politikasına da uygun olarak yeniden düzenlenecek AET ile ekonomik bütünleşme konusunda gerekli adımlar dönem içerisinde atılacaktır.

Kronik hale gelmiş enflasyonu aşağıya çekmek ve ödemeler bilançosu açığını çözmek, hükümetin temel iki baş hedefi olmuştur.

²⁹⁹ Tokgöz, a.g.e., s.121,122.

Özal hükümetinin, devlet müdahalelerini asgariye indirdiği serbest piyasa ekonomisinin erdemlerine bağlı kalarak yürürlüğe koyduğu temel iktisat politikaları da şunlardır³⁰⁰.

- Sıkı para politikası ve mevduata pozitif reel faiz verilmesi,
- Özel yabancı sermayesinin serbest bırakılması
- KİT'lerin özelleştirilmesine başlanmıştır,
- Günlük döviz kuru ilanına geçilmesi,
- Döviz işlemlerinde büyük ölçüde serbestiye geçilmesi,
- İthalata liberalisazyona geçilmesi, yasakların ve miktar kısıtlamalarının istinai kılınması,
- İhracatın çok yönlü teşviki,
- Altın ithalatının ve ihracatının serbest bırakılması,
- İMKB'sının açılması ve işlemeye başlaması.

V. Plan hedefleriyle gerçekleşme sonuçlarına bakacak olursak;

1985-1989 yılları arası yıllık ortalama büyüme hızı %4.8 düzeyinde gerçekleşerek, hedefin altında kalmıştır. Yıllık büyüme hızında görülen büyük dalgalanmalar, sektörlerin büyüme hızlarında ortaya çıkan istikrarsızlığın bir sonucudur. Tarım, sanayi ve hizmetler sektörü için hedeflenen büyüme hızlarına ulaşılmamış, yani gerçekleştirmeler hedefin altında kalmıştır. Tarımın büyüme hızı %2.6, sanayinin %6.1 ve hizmetlerin büyüme hızında %4.8 olarak gerçekleşmiştir³⁰¹.

Sanayi sektörü büyüme hızı bu dönemde ortalama %6.1 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme hızında %6.1 ile %3.1 arası meydana gelen dalgalanmalar kararsız büyümeye sebep olmuştur. Bu kararsızlıkta, sanayi sektörü kapsamında yer alan madencilik alanında, bazı yıllarda

³⁰⁰ Tokgöz, a.g.e., s.123.

³⁰¹ Tokgöz, a.g.e., s.125.

görülen negatif büyümenin etkisi olmuştur. GSYİH'da tarımın payı %16.7'ye inerken, sanayi sektörünün payı %31.5 olarak gerçekleşmiştir³⁰².

Enflasyon dönemi içinde 1985'deki %43.2'lik düzeyden 1989'da %69.3 e çıkmıştır. İhracatın ivme kaybetmesi sonucu, GSMH içindeki payı artması gerekirken, azalmıştır. 1985'de %14.9 olan bu pay 1988'de %14.5'e gerilemiştir. İhracat 7.985 milyon dolardan 11.625 milyon dolara çıkmış fakat ithalatın hızla artışı, 11.342 milyon dolardan 15.792 milyon dolara çıkması dönem sonunda dış ticaret açığını 3.385 milyon dolardan 4.167 milyon dolara çıkarmıştır. Cari işlemler dengesi, 1985'de 1.013 milyon dolar açık vermişken, 1989'da 961 milyon dolar fazla vermiştir³⁰³. Dış borçlar 1984'te 20 milyar dolara çıkmıştır. Aynı şekilde iç borçlarda 4.2 trilyon TL iken, dönem sonunda 45.5 trilyona yükselmiştir.

Beşinci beş yıllık kalkınma plan dönemini sonunda gerçekleşen ekonomik durum kısaca aşağıdaki tablodan izlenebilir.

Tablo: 2 V.BYKP Dönemi Ekonomik Durumu.

Yıllar	Enflasyon %	Büyüme Hızı %	Dış Ticaret Açığı (milyon \$)	İşçi Döviz (milyon \$)	Cari İşlemler Açığı (milyon \$)
1985	43.2	5.1	3.385	1.714	-1.013
1986	29.6	8.1	3.648	1.634	-1.465
1987	32.0	7.4	3.967	2.021	-806
1988	68.3	3.7	2.673	1.755	1.596
1989	69.3	1.9	4.167	3.040	961

Kaynak: Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, Ankara, 1995, s. 126.

³⁰² Karluk, a.g.e., 1994, s. 79, 80.

³⁰³ Karluk-Yentürk, a.g.e., s. 257-262.

2) ALTINCI BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (VI. BYKP) 1990-1994

VI.BYKP nin sonuçları, konumuzun II. Bölümünde 1989-1994 arası ekonominin genel görünümü başlığı altında verilmiştir. Burada sadece planın hedefleri verilecek ve kısaca sonuçlarına değinilecektir.

Planın hedefleri şöyleydi³⁰⁴.

—GSMH sabit fiyatlarla yılda ortalama %7 oranında büyüyecek,

—Tarımda %4.2, sanayide %8.4 ve hizmetlerde %6.9'luk büyüme hızı gerçekleşecek,

—GSYİH'da tarım payı %13.9 inerken sanayinin payı %39'a çıkacak,

—Toplam yatırımlar yılda ortalama %9.2 oranında artacak ve dönem sonunda 38.9 trilyon TL düzeyine çıkacak,

—Toplam tüketim %74'ten dönem sonunda %69.3'e inecek,

—Toplam sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payı 1989'da %23,7 iken 1994'te %25.7 düzeyinde gerçekleşecek,

—Yurtiçi toplam tasarruflar %10.6 oranında artacak,

—İthalat ve ihracatın hacimleri artırılabacak,

—Dış ticaret açığı 3.8 milyar dolar gerçekleşirken, cari işlemler dengesi 2.1 milyar dolar fazla verecek,

—Dış borçlanma eğilimi azalırken, ülkeye yabancı sermaye girişi yıldan yıla artarak 5.5 milyar düzeyine varacak,

—Dönem içinde yaklaşık 20 milyar dolar dış borç ana para ödemesi yapılırken 15.5 milyar dolarlık orta ve uzun vadeli dış kredi kullanılacak.

Planda hedeflenen ortalama yıllık %7'lik büyüme hızı 1990 yılında %9.4 oldu. Hedefin aşılmasında tarım sektöründeki hızlı büyüme etkili olmuştur. Ancak planın ikinci yılından itibaren plan hedefi %5'lere

³⁰⁴ Tokgöz, a.g.e., s.132.

indirilmiştir. 1991 yılında %0.4 olan bu hız 1992'de %6.4, 1993'de %7.6 ya ve nihayet 1994'de büyük kriz dolayısıyla negatif olarak gerçekleşmiştir, %-3.8. Enflasyon oranı %53'den %149'a sıçramış, 49 milyar dolar dış borç 65 milyar dolara çıkmıştır. Dış ticaret açığı, dönemin en düşük miktarına inmiş, (-5.5 milyar dolar), cari işlemler dengesi 2 milyar dolar fazla vermiştir.

VI.BYKP'nı dönemi sonunda gerçekleşen ekonomik tablo şu şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo:2.1 VI BYKP'nı döneminde ekonomik durum. (milyar dolar)

Yıllar	Enflasyon %	Büyüme Hızı %	Dış Ticaret Açığı (milyar \$)	İşçi Döviz (milyar \$)	Cari İşlemler Açığı (milyar \$)
1990	53	9.4	-9.5	-2.6	49
1991	55	0.4	-7.3	0.3	50
1992	62	6.4	-8.1	-0.9	55
1993	60	7.6	-14.2	-6.4	67
1994	149	-3.8	-5.5	2.0	65

Kaynak: Erdiñ Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, Ankara, 1995, s. 128.

3) GSMH'NİN 1980 SONRASI BÜYÜMESİ

Türkiye'de ilk iki kalkınma planında belirlenen büyüme hızını %7 olarak belirlenmiş, I.BYKP'da (1963-67) bu hedefe %98 oranında ulaşılmıştır, %6.6 ikinci plan döneminde (1968-72) Türkiye 'de ilk defa büyüme hızı, plan hedeflerini aşarak (%1.03) %7.2 olarak gerçekleşmiştir. Bu plan dönemi dışında hedeflenen büyüme hızına ulaşamamıştır. Üçüncü Plan döneminde hedef bir miktar artırılarak %7.9 olarak belirlenmiş, fakat %6.5 olarak gerçekleşmiştir.

1978 geçiş yılında hedefin yarısı kadar büyüme sağlanmış, 1979-1983 dönemini kapsayan dördüncü plan döneminde hedef %8 olarak belirlenmiş, ancak plan dönemleri içindeki en düşük büyüme hızı bu dönemde sağlanmıştır %1.6. Bu sonuçta 1979-1980 ekonomik bunalımının ve 1980 yılında yürürlüğe konan 24 Ocak ekonomik istikrar tedbirlerinin önemli etkisi olmuştur. Beşinci beş yıllık kalkınma planı dönminde, gayrisafi milli hasılanın %6.3 oranında büyümesi hedeflenmiş, ancak yine gerçekleşme, plan hedefinin altında kalmıştır. %5.2 1990-1994 yıllarını kapsayan VI.BYKP'nın hedefi, ilk iki planda olduğu gibi %7 olarak belirlenmiş, ancak gerçekleşme %4.6 olmuştur. Bu düşük oranla IV.BYKP dışında, Türkiye Ekonomisinde planlı dönem içindeki en düşük orandır. şüphesiz bu olumsuz gelişmede, 1994 yılında üç temel sektörde küçülmenin önemli rolü olmuştur. Planın ilk dört yılı için ise, hedeflenen ancak %0.8 puanlık bir sapma olmuştur. 1994'ün olumsuz olmasına 5 Nisan istikrar programı yol açmıştır.

Bu olumsuz gelişmeye rağmen 1990-1994 döneminde OECD üyesi tam 24 ülke arasında Türkiye, GSYİH artış hızı bakımından yıllık ortalama %3'ten fazla büyüme ile İrlanda'nın ardından (%5) ikinci olmuřtur³⁰⁵.

Türkiye'de 1958 yılından itibaren GSMH'in yıllar itibarıyla büyüme hızı aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Tablo 2.2. Büyüme hızı.1987 fiyatlarıyla)

³⁰⁵ Karluk, a.g.e., 1995, s.34.

Tablo: 2.2. Büyüme Hızları (1987 yılı fiyatlarıyla)

(1958-1995)	
Yıllar	Büyüme Hızı (%)
1958	4.5
1959	4.1
1960	3.4
1961	2.0
1962	6.2
1963	9.7
1964	4.1
1965	3.1
1966	12.0
1967	4.2
1968	—
1969	4.3
1970	4.4
1971	7.0
1972	9.2
1973	4.9
1974	3.3
1975	6.1
1976	9.0
1977	3.0
1978	1.2
1979	-0.5
1980	-2.8
1981	4.8
1982	3.1
1983	4.2
1984	7.1
1985	4.3
1986	6.8
1987	9.8
1988	1.5
1989	1.6
1990	9.4
1991	0.4
1992	6.4
1993	7.6
1994	-3.8
1995	4.4

Kaynak: Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi Eskişehir, 1994, s. 81.

4) SEKTÖRLER İTİBARIYLA EKONOMİK BÜYÜME

4.1) Tarım:

Cumhuriyetinin kuruluşundan bu yana tarım sektöründe önemli gelişmeler olmasına rağmen, yinede bu sektörden istenilen ölçüde yararlanmak mümkün olmamıştır. Cumhuriyet sonrası ekonomik gelişmede ana hedef “sanayileşme” olarak benimsenmesine rağmen tarım sektörü, ekonomi içerisindeki ağırlığını korumaya devam etmiştir. 1923-1924 yıllarında GSMH içinde tarım sektörü (cari fiyatlarla) %43 oranında bir yer tutarken, bu oran 1925-29 döneminde ortalama %47, 1930-32 döneminde %44 olmuştur. 1929 Dünya ekonomik buhranı ve kötü iklim şartları sebebiyle tarımsal üretim azaldığı için, GSMH düşmüş ve buna paralel olarak Milli gelir içinde tarımın payıda azalmıştır. Bu dönemde tarımsal ihraç ürünlerinin dış talebinin kısılması ve fiyatlarının düşmesi, iç fiyatların da inmesine yol açmıştır. 1927 yılı itibarıyla tarım sektöründe teknoloji çok geridir ve sektöre küçük aile işletmeleri hakimdir³⁰⁶.

Cumhuriyetten sonra tarımda makineleşme artmıştır, bununla birlikte ekime açılan araziler genişlemiş, tarımı destekleyen devlet kredileri artmıştır. Ziraat Bankasının 1924 yılında 17 milyon TL kredisi, 1930 yılında 35.7 milyon TL'sına yükselmiştir. Tarımı destekleyici politikalara rağmen, tarımın doğa şartlarına aşırı bağımlılığı ortadan kaldırılamamış, bu sebeple tarımsal üretimde büyük dalgalanmalar meydana gelmiştir. 1930'lu yılların başından itibaren iç talepteki artışa paralel olarak sınavi bitkiler ekim alanı genişlemiş, ve bu ürünlerin tarımsal gelir içindeki payı artmıştır. Devlet tarım sektörüne müdahale 1932 yılında buğday fiyatını desteklemek için “destekleme alımlarına” başlamış ve bu amaçla Toprak Mahsulleri Ofisini görevlendirmiştir.

• Tarımda toprak mülkiyetini değiştirici girişimlerde bulunulmuş, 1934-38 döneminde 300,000 hektar kamu arazisi göçmenlere ve topraksız

³⁰⁶ Karluk, a.g.e., 1994, s. 96.

köylülere dağıtılmıştır. Bu dönemde tarım sektörüne önemli bir yatırım yapılmamış, sektör ihmal edilmiştir³⁰⁷.

1939-1945 döneminde, Türkiye Ekonomisinde Üretim dolasıyla milli gelir hızla düşmüştür. Buda tarımsal üretimdeki azalmanın önemli etkisi olmuştur. Tarımsal üretim 1945 yılında 1939'daki seviyesinin %70 altına düşmüştür. 1938-39 yıllarında (1938 faktör fiyatlarıyla) 718 milyar TL olan gelir, 1944-45 döneminde 559 milyar TL'sına inmiştir. Üretim düşüşü, işgücü ve kredi yetersizliğinden ve kötü iklim şartlarından kaynaklanmıştır³⁰⁸.

Savaşın sonrası dönemde, toprak mülkiyeti üzerine tartışmalara girildi. Dönemin başında büyük tartışmalar sonucu çıkarılan (11 Haziran 1945 tarih, 4738 sayılı) çiftçiyi topraklandırma yasası, kamu mülkiyetinde olan fakat kullanılmayan, köy ve mahallelerin ortak kullanımında olan fakat hükümete göre gereğinden fazla olan, sahibi bilinmeyen topraklarla, özel mülküyette olupta kamulaştırılacak olan toprakların topraksız ve az topraklı köylüye dağıtılmasını öngörüyordu. Uygulama daha çok kamu mülküyetindeki toprakların, dağıtımı biçiminde olmuştur. Toplam 360 bin dolayında aileye yaklaşık 18 milyon dönüm toprak verildi³⁰⁹.

Demokrat Partinin iktidara gelmesinden sonra, hükümet köylü kesimini memnun etmek için şu önlemleri yürürlüğe koymuştur³¹⁰.

—Çiftçinin ürettiği buğday dünya fiyatlarının üstünde bir fiyatla alınırken, tüketicilere fiyat artışı yansıtılmamıştır.Devlet adına bu işi

³⁰⁷ Karluk, a.g.e., 1994, s. 97.

³⁰⁸ Karluk, a.g.e., 1994, s. 97.

³⁰⁹ M. Ögüt YAZMAN, **Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara, 1973 s. 112, 113.

³¹⁰ Tokgöz, a.g.e., s.80-82.

yürüten TMO sürekli zarar etmiştir. Açıkları MB'dan borçlanılarak kapatılmış ve bu uygulama enflasyonu kamçılanmıştır.

—Yeni toprakların tarıma açılması sağlanmıştır.

—Tarımın makineleşmesi hızlandırılmış, traktör ithalatı büyük ölçüde artmıştır.

Bu üç temel politika ucuz kredi, üç yıl (1951-53) süreyle uygun iklim koşullarının yaşanması ve Kore savaşı nedeniyle tarım ürünlerinin ihraç fiyatlarının yükselmesi gibi ek faktörlerden, Türk çiftçisinin refahı, 1953 yılının sonuna kadar yükselmiştir. 1954 yılından itibaren bu olumlu koşulların değişmesi ile sektör üretimi %20 azalmıştır.

Planlı döneme gelindiğinde, tarım sektörünün hava şartlarına bağımlılığı, ön görülen hedeflere ulaşılmasını engellemiştir. İlk üç plan döneminde hedeflerin gerisinde kalınmış ve %3'ün üzerinde bir büyüme sağlanmıştır. IV. Plan döneminde %2.6 ya düşmüştür. Hız 1986 ve 1988'de iklim şartlarının iyi gitmesi sonucunda %7.9 ve %7.2 olmuş, 1985'de ise kuraklığa bağlı olarak %-10.5'e gerilemiştir. Plan döneminde tarım sektörünün sabit sermaye yatırımlarından aldığı pay sürekli azalmıştır. I. Plan döneminde cari fiyatlarla %13.9 olan bu pay II, III, IV, V, VI Planda sırasıyla; %11.1, %11.8, %10, %7.2 ve %7.9 olarak gerçekleşmiştir. 1993 yılında bu pay %6.9 olarak gerçekleşmiştir. Plan dönemi içinde GSYİH içinde cari faktör fiyatlarıyla, tarım sektörünün payında sürekli bir azalış gözlenmiştir. I. Planda ortalama %35 olan bu pay II ve III Plan dönemlerinde sırasıyla %29.5, %24.1 olmuş, 1978 ara yılında %22.8 IV. Plan döneminde %23.4, 1984 ara yılında %22.2, V. Plan döneminde %21.1 olmuştur³¹¹.

Tarım sektöründeki büyüme hızı 1990-1994 arasını kapsayan VI. Plan döneminde hedeflenen %4.1'lik artışın gerisinde kalmış, ortalama

³¹¹ Karluk, a.g.e., 1994, s. 99.

%3.3 olarak gerçekleşmiştir. 1949 ve 1954 yıllarında olduğu gibi, 1991,1993 ve 1994 yıllarındaki kuralık, tarım sektörünün büyüme hızını düşürmüştür. Bunun doğal sonucu olarak, tarım sektörünün GSMH içindeki payı giderek azalırken, sanayi ve hizmetlerin payı giderek artmıştır. 1968 yılında %30.9 olan tarım sektörünün GSMH içindeki payı 1990'lı yıllarda %15'lere düşmüştür³¹².

Tarımsal üretimin alt sektörlere göre dağılımına bakıldığında, en gelişmiş alt sektör bitki üretimidir. Bunu geriden hayvancılık izlemektedir. Balıkçılık ve ormancılık ise çok düşük bir oranda yapılmaktadır. 1985 yılı itibarıyla tarım üretimi içerisinde bitki üretiminin payı %56.8, hayvancılığın payı %34.6; orman ürünlerinin payı %70, su ürünlerinin payı ise % 1.6'dır³¹³.1990 yılı itibarıyla bu oranlar sırasıyla bitki üretimi %70.3, hayvancılığın payı %25.4, orman ürünlerinin payı %3.4 ve su ürünlerinin payı %1.2 olarak gerçekleşmiştir³¹⁴.

Toplam tarım ihracatı içinde en yüksek pay yine bitkisel üretime aittir. Bunu hayvancılık ürünleri izlemektedir, ancak hayvancılık alt kesimi -önemli ölçüde ithalatta yapmaktadır, dolayısıyla dış ticarete net katkısı (ihracat eksi ithalat olarak) azdır. Orman ürünleri ise net katkı olarak negatif düzeydedir. Orman ürünleri ithalatı, aynı alt sektör ihracatından yüksek bulunmaktadır³¹⁵.

4.1.1) Bitkisel Üretim

Alt gruplar itibarıyla bitkisel üretimde en yüksek değer hububat üretimine aittir. Hububat içinde en yüksek pay buğdaya aittir.

³¹² Karluk, a.g.e., 1995, s. 34, 36.

³¹³ Süreyya HİÇ, **Türkiye Ekonomisi 2**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 36.

³¹⁴ Koray BAŞOLU, **Türkiye Ekonomisi**, Web Ofset Basımevi, Yayın No: 876, Eskişehir, 1995, s. 140.

³¹⁵ Hiç, a.g.e., s. 37.

Buğdaydan sonra çok geriden arpa gelmektedir. Bunun da çok gerisinden mısır gelmektedir. Çeltik üretimi dördüncü sırada yer almaktadır. Bakliyat alt grup üretimi, sınai bitkilerin ve meyvelerin çok gerisindedir, ancak sebzelerin önünde gelmektedir. Sınai Bitkiler ve Yağlı Tohumlar üretim değeri olarak hububattan sonra gelmekte ve ikinci sırayı işgal etmektedir. Bu grup içinde üretim değeri en yüksek olan kütlü pamuktur. Kütlü pamuk, buğdandan sonra ikinci önemli bitkimizdir. Kütlü pamuğu, sınai bitkiler ve yağlı tohumlar içinde çok geriden, tütün, şeker pancarı, ayçiçeği, patates izlemektedir. Meyvalar toplam üretim değeri olarak üçüncü sırada yer almaktadır. Bu grup içinde en yüksek üretim değerini üzüm vermektedir. Bunu fındık izlemektedir. Turunçgiller, elma, zeytin, çay da kayda değer ürünlerdir. Bitkisel üretim dış ticaretine bakıldığında ise ihracatta en yüksek değere mercimeğe aittir; bunu çok yakından nohut izlemektedir. Turunçgiller ve domates de önemli ihracat maddelerindedir. Pamuk, tütün, çay gibi bitkisel ürünler ise sınai ürünler içinde yer alır. Tüm bitkisel maddeler yüksek üretim ve ihracat potansiyeline sahip olduğu halde, bitkisel ürünler ithalatı önemli yer tutmaktadır³¹⁶.

4.1.2) Hayvancılık

Türkiye'nin dengeli beslenmesinde temel dayanağı olduğu gibi, önemli de bir gelir kaynağıdır. Ülkemizde hayvancılık, tarımsal üretimden sonra gelmektedir. Tarım sektörü gelirleri içinde, hayvancılıktan elde edilen gelir payı, %25,30 dolayındadır. Oysa kalkınan ülkelerde hayvancılığın tarım içerisindeki payı daima %50'nin üzerinde bulunmakta ve bu pay her yıl sürekli olarak artmaktadır³¹⁷.

Görüldüğü gibi, hayvancılık alt sektörü nispeten geri kalmıştır ve hayvancılıkta ülkemiz potansiyelinden tam olarak

³¹⁶ Hiç, a.g.e., s. 38, 40.

³¹⁷ Başol, a.g.e., s. 144.

yararlanamamaktadır. Ülkemizde hayvancılık hâlâ ilkel bir mera hayvancılığı karakteri taşımaktadır. Devletçe uygulanan fiyat politikasında hayvancılığı teşvik etmemiştir. Gerçekten hububat fiyatları desteklenirken et, süt gibi başlıca hayvan ürünlerinin fiyatı kontrol altında tutulmuştur. Hayvan sayısı itibarıyla Türkiye dünyanın en önde gelen ülkelerinden biridir. Buna mukabil, hayvan başına verimlilik açısından ise Türkiye gelişmiş ülkelerin hatta dünya ortalamasının çok altındadır³¹⁸.

4.1.3) Su Ürünleri Üretimi

Ülkemizi üç yönden çevreleyen denizlerimiz ve iç sularımız su ürünleri üretimi bakımından büyük bir potansiyel taşımaktadır. Ancak, su ürünlerimizden olanaklarımızın çok altında yararlanmaktayız. Oysa, su ürünleri artan yurt içi protein açığının kapatılmasında olduğu gibi, döviz gelirleri açısından da, verimli ve devamlı bir kaynaktır³¹⁹.

4.1.4) Ormancılık Alt Sektörü Üretimi

Ülkemiz yaklaşık %26'sını oluşturan ormanlarımız 20 milyon 199 bin hektardır. Orman varlığımızın %44'ü verimli, %56'sı verimsiz veya çok düşük verimlidir. Ormanlarımızın dağılışında bölgeler itibarıyla, Karadeniz Bölgesi önde gelmektedir. Diğer bölgeler sırayla Akdeniz bölgesi, Ege bölgesi, Marmara bölgesi, Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgesidir.

Türkiye'de orman köylerinin sayısının yüksek oluşu ormancılıkla uğraşan aktif nüfusun fazlalığı, iş gücünün yeterli bir seviyede olduğunu ortaya koyar. Ancak orman işçisinin, üretimde kullanıldığı

³¹⁸ Hiç, a.g.e., s. 41, 42.

³¹⁹ Başol, a.g.e., s. 147, 148.

araç ve gereçler ile uygulanan teknikler çok ilkeldir. Üretim sırasında çok fazla fire verilmektedir. Buna rağmen son yıllarda orman ürünleri üretiminde büyük artış görülmektedir. 1991'de üretim değeri 1.657 milyar TL'sına ulaşmıştır. Orman ürünlerimiz arasında tomruk, maden direği, tel direği, odun, odun kömürü ile çıra mazı, defne yaprağı, ihlamur çiçeği, şimşir, palamut, reçine gibi ikincil ürünleri de yar olmaktadır.

Ülkemizde odun tüketimi kişi başına 0.53 m³ olduğu halde Avrupa da bu değer 0.75 m³ dür. Orman ürünleri ihracatına baktığımız da ise, ana ve ikincil orman ürünleri ihracatının toplam ihracatımız içindeki payı düşüktür. Diğer yandan ithalatımız daha fazladır³²⁰.

4.2) Sanayi

Türkiye Cumhuriyeti, 1980 yılına kadar olan ilk üç plan döneminde, sanayileşme yönünde yapısal değişme, yüksek büyüme hızları ve kendi kenidine yeterli bir ekonomik yapı sağlamak amaçlarıyla sıkı bir ithal ikamesi stratejisi izlemiştir. 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri çerçevesinde ise, bu tarihten itibaren para, dış ticaret, maliye ve döviz kuru politimalarında köklü değişiklikler yapılarak, ithal ikamesine dayalı stratejiden, ihracata dayalı dışa açık sanayileşme stratejisi yönüne bir dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışılmıştır³²¹.

Cumhuriyetin ilk on yılı içinde sanayi sektörünün GSMH içindeki payı %10'lar seviyesinde seyretmiştir. 1923 yılında Türkiye'nin MG'i (GSMH) cari faktör fiyatlarıyla 952 milyar TL idi. 1929 yılına gelinceye kadar GSMH, yılda %17 oranında artarken, sanayi geliri %67 oranında

³²⁰ Başol, a.g.e., s. 145, 146.

³²¹ Egeli, a.g.e.,s. 143.

gelişmiştir. 1929 yılından sonra GSMH ve sektör gelirlerinin büyümesinde düşme olmuştur. GSMH'daki olumsuz gelişme, 1929-30 Dünya ekonomik krizi dolayısıyla ortaya çıkan fiyat düşüşleri ile tarımsal üretimdeki kötü iklim şartlarından kaynaklanmıştır. 1923-24 döneminde sanayi sektörü hasılası, cari faktör fiyatlarıyla 122 milyar TL (%11.2 pay) iken, 1925-29 döneminde 180 milyar TL (%10.7 pay ve %12 büyüme) ve 1930-32 döneminde de 174 milyar TL döneminde de 174 milyar TL'dir. (%12.5 pay ve %9.5 büyüme)³²².

Bu dönemde sanayileşme, ilke olarak özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında gerçekleştirilecektir³²³. Bu amaçla Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak, özel sektörün bu alana yatırım yapması teşvik edilmiştir. Fakat o dönemde ülkede gerekli sermaye, girişimci, alt yapı olmadığına, devlet özel girişimin yetersiz kaydığı alanlara kısıtlı imkanlarıyla yatırım yapmış ve yetersiz kamu kaynaklarının önemli bir kısmı, demiryolu yapımına ve yabancıların ellerindeki demiryollarının satın alınmasında kullanılmıştır. Yerli sanayinin ülke ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması ve işlenen teşvik politikalarına rağmen istenilen başarıya ulaşılmaması sonucunda, izlenen temel politikalar, 1920'li yılların ortalarından sonra değiştirilmiş ve "ithal ikamesi" politikalarına ağırlık verilmeye başlamıştır.

1930'lu yıllar ülke yönetiminde devletçilik politikasını gündeme getirilmiş, devletçilik, sanayileşmeyi hızlandırmak için bir alternatif oluşturmuştur. Devletçi politika işlenerek, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmeye çalışıldığı 1933'den sonraki dönemde özel sektör korunmuş ve teşvik edilmiştir. Hızlı bir kalkınma ve sanayileşme için kamunun sanayi tesisleri kurup işletmesinin kaçınılmaz olduğu anlaşılınca 1934-38 yılları arasında I.Beş Yıllık Sanayi Planı benimsenerek uygulamaya konulmuştur. I.BYSP'nin uyguladığı 1934-38

³²² Karluk, a.g.e., 1994, s.61.

³²³ Karluk, a.g.e., 1994, s.61.

dönemindeki milli gelir ortalama %6 oranında büyümüş, sanayi kesiminin MG içindeki payı 1927'de %10'dan 1938'de %16 ya çıkmıştır. I. BYSP'nın uygulaması devam ederken, II.BYSP hazırlıkları yapılmış fakat II. Dünya Savaşının çıkmasından üç ay önce bu plandan vazgeçilmiştir. Bu plânın uygulanmaması, Türkiye'nin başlayan sanayileşme hamlesine indirilmiş önemli bir darbedir. Devletçi ekonomi politikaları yürürlükte olduğu ve II. Dünya Savaşını kapsayan yıllarda (1939-45), hükümet savaşa girmekle beraber sanayileşme programını büyük ölçüde durdurmuştur. Savaş sebebiyle 1938-39 yıllarında 267 milyon TL'sına düşmüştür³²⁴.

Demokrat Parti iktidarı zamanında ülke, temel yada dayanaksız tüketim mallarının yerli üretimini artırmış ve dışalım yerine yerli üretim sürecini bu dönemde tamamlamıştır. Sınai gelişmede kadar belkide ondan daha fazla kamu girişimciliği önemli rol oynamıştır³²⁵. Bu dönemde sanayi sektörünün ortalama büyüme hızı, sabit fiyatlarla %7 olarak gerçekleşmiş, GSMH'daki payı 1950 yılında %13.1 iken 1960 yılında %15.7 ye yükselmiştir³²⁶.

Planlı kalkınma dönemlerinde, sanayi sektöründeki gelişmeler kısaca şöylece olmuştur I.BYKP döneminde (1963-67) sektörünün büyüme hızı hedeflenenin altında kalmıştır. %12.3'lük hedef %9.7 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayi alanındaki ilk büyük yatırımlar bu plan döneminde gerçekleştirilmiştir. Tüketim ve ara malı sanayileri kurulmaya başlanmıştır. Ekonominin dış bağlantılarının ve dış kaynaklardan sağlanan dövizlerin sanayileşmeye etkisi açısından en elverişli koşullar bu dönemde oluşmuş, sanayi üretimindeki ortalama yıllık artışlar %10'u aşmıştır. İkinci plan döneminde sanayileşmeye daha fazla önem verildiği ve imalat sanayi kapsamına giren alt sektörlerin geliştirilmesine birinci derece öncelik verildiği daha açık

³²⁴ Karluk, a.g.e., 1995, s.74, 78.

³²⁵ Kepenek, a.g.e., 1994, s. 74.

³²⁶ Karluk, a.g.e., 1994 s.74

biçiminde belirtilmektedir. Yine bu dönemde planlanan hedefin altında kalmıştır. Sektör için %12 olarak belirlenen hedef %7.6 olarak gerçekleştirilmiştir. İmalat sanayi ise plan hedeflerinin yılda ortalama %12 oranında altında kalmış, dönem başında %11.1 olarak hedeflenen üretim artışı, dönem sonunda %9.9 oranında gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönemde imalat sanayi yatırımlarının %55'i ara malları üreten sektörlerde yapılmıştır. 1973-77 yıllarını kapsayan III. Plan döneminde %11.4 olarak öngörülen sektörün büyüme hızı %9.8 oranında gerçekleşmiştir. III. Plan dönemi sonunda ara mallarının toplam içindeki payı %46.6'dan %49.3'e yatırım mali sanayinin payı %14'den %15'e çıkarken, ara malların payı %39.4'den %35.7'ye inmiştir³²⁷.

1978 ara yılı için hedeflenen %8'lik artış %3.8 olarak gerçekleşmiştir. 1979-83 yıllarını kapsayan IV.BYKP'nda hedeflenen %9.9'luk artış, %1.5 olarak gerçekleştirilmiştir. Bu düşük artışın başlıca sebebi; madencilik sektörü katma değerinin %8 oranında küçülmesidir³²⁸.

1980 yılından sonra izlenen yeni sanayileşme stratejisi, sanayi sektöründe hızlı bir büyümeye yol açmıştır. İzlenen politikalar ve plan hedefleri çerçevesinde, tüketim mallarının payında bir düşüş gözlenirken, ara ve yatırım mallarının payında bir artış olmuştur. 1983 yılında %7.9 olarak gerçekleşen büyüme hızı izleyen yıllarda sırayla 1984 de %10.1, 1985'de %6.3, 1986'da %8.7, 1987'de %9.6 %3.1, 1988'de %3.1, 1989'da %3.1 olarak gerçekleşmiştir³²⁹. 1990 yılı artış hızı %9.7, 1992 artış hızı %2.4, 1992 yılı artış hızı %5.8, 1993 yılı artış hızı ise %9.3 olarak gerçekleşmiştir³³⁰. 1994 yılı artış hızı %5.7 olarak

³²⁷ Egeli, a.g.e., s. 143-145.

³²⁸ DPT, **V. BYKP Destek Çalışmaları I. BBYKP Öncesindeki Gelişmeler**, Yayın No: 1975, Ankara, 1985, s. 5-18.

³²⁹ Karluk, a.g.e., 1995, s.88-90.

³³⁰ İTO, **Ekonomik Rapor**, yayın no 1996, 3, İstanbul, 1996, s. 26.

gerçekleşmiştir. Bu büyük gerilemenin sebebi 1994 başından itibaren girilen ekonomik kriz ve 5 Nisan kararlarının, piyasadaki genel talep seviyesini çok düşürmesidir³³¹.

Dönem başında %28'ler seviyesinde olan sektörün GSYİH içindeki payı da 1992 yılında %22.6 olarak gerçekleşmiştir³³². 24 Ocak 1980 Kararlarının en önemli sonuçlarından biri, sanayi ürünleri ihracatındaki olumlu gelişmedir. 1980'den sonra tarımsal malları ihracatı azalırken, sanayi sektörü ihracatı sürekli artmış ve GSMH içindeki sektör payı da giderek büyümüştür.

Şimdi de sanayi sektörünün en önemli grubunu, imalat sanayi alt sektöründeki gelişmeleri inceleyelim.

4.2.1) İmalat Sanayi

İmalat sanayiinin 1980 sonrası toplam sanayi üretimi içindeki payı (cari faktör fiyatlarıyla) şöyle bir seyir izlemiştir. 1982 yılı itibarıyla %22.4 olan bu pay 1983'de %23.9, 1984'te %24.3, 1985'de %25.1, 1986'da %25.3, 1987'de %25.7, 1988'de %26, 1989'da %25.3, 1990'da %23.5, 1991'de %19.1, 1992'de %18.6 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi imalat sanayi üretimi 1988 yılına kadar bir artış göstermiş bu yıldan sonra bu artış yerini azalmaya bırakmıştır³³³.

İmalat sanayii alt sektörlerinin ağırlıklarına ve paylarına bakacak olursak; en büyük imalat sanayi kolu gıdadır. Gıdanın 1992'de 1988 fiyatlarıyla üretim değeri 18.2 trilyon liradır. Gıda sanayini sıra ile petrol ürünleri 8.2 trilyon , dokuma 6.5 trilyon lira, demir-çelik 6.4

³³¹ İTO a.g.e., s. 28.

³³² Karluk, a.g.e., 1995, s.92.

³³³ Başol, a.g.e., s.180

trilyon lira karayolları taşıtları 5.5 trilyon lira hazır giyim 5.4 trilyon lira madeni eşya 4.4 trilyon lira izlemektedir.

Toplam ithalat ve toplam ihracat içinde en yüksek paya sahip olan imalat sanayinin 1992 yılı itibarıyla ithalatı 27.852.3 trilyon TL. İhracatı ise 17.505 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir. Toplam ihracat içinde, imalat sanayi ihracatının payı %90 iken tarım sektörünün payı %8, madenciliğin payı ise %2'dir. Toplam ithalat içinde ise imalat sanayinin payı %84.5, tarımın payı %3, madenciliğin %12.5'dir. İmalat sanayii ana grupları itibarıyla ele alınacak olursa tüketim malları grubu dış ticaret bilançosunda lehde bir fark yaratırken, ara malları grubu alehde bir fark vermektedir. Esas büyük alehde fark ise yatırım malları grubunda oluşmaktadır. Bu da Türkiye'nin ihracatının daha ziyade tarıma dayalı, nispeten basit teknolojiyle üretilen imalat sanayinin ürünleri, ithalatının ise petrol, doğalgaz yanında, nispeten ileri teknolojiyle üretilen yatırım malları ile ara malları olduğunu göstermektedir. İmalat sanayii alt sektörleri incelendiğinde ise, dokuma ve hazır giyim en önemli ihracat alt sektörlerini oluşturmaktadır. Nitekim bu ikisinin toplam ihracatı 6.607.1 trilyon lira ile imalat sanayii ihracatının %37.7'sini, toplam ihracatın %34'ünü oluşturmaktadır. Demir-Çelikde önemli bir ihracat yapmakla beraber, ithalatın daha fazla olması sebebiyle, bu sektörün dış ticaret bilançosuna net katkısı olumsuzdur. 1950'li yıllara kadar toplam ihracatımız içinde en önemli kalemleri oluşturan fındık, kuru üzüm, incir ve tütünün payı bugün çok küçülmüş bulunmaktadır³³⁴.

³³⁴ Süreyya HİÇ, **Türkiye Ekonomisi**, Genişletilmiş 2. baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1994, s. 326-328.

4.2.1.1) İmalat Sanayii Alt-Sektörleri

a)Tüketim Malları Alt-Sektörleri

1—Gıda Malları Sanayii

Daha öncede işaret edildiği gibi gıda sanayii en yüksek katma değer üreten imalat sanayii alt-sektörüdür. Bu alt sektörün ihracatı ithalatından çok fazla olduğu için dış ticaret bilançosuna net katkısı olumludur.

2—İçki Sanayii

İçki sanayii de esas itibarıyla tarım ürünlerimizi işleyen bir imalat sanayii kolu olup ihracat potansiyeline sahiptir. Fakat bu potansiyelden yeterince yararlanılamamaktadır. Bu alt sektör grubunun da ihracatı ithalatından fazla olduğundan, dış ticaret bilancosuna katkısı olumludur.

3—Tütün ve Tütün Mamülleri Sanayii

Yurdumuzda işlenmiş, yaprak tütün imalatı ve sigara 1962 yılından bu yana devlet tekelinde olmuştur. Başlangıçta Cumhuriyet döneminde esas itibarıyla devlet bütçesine gelir sağlamak amacıyla Tekel Genel Müdürlüğü altında devlet tekeli kurulmuş ve bu tekel yürütüle gelmişti. Ancak 1983'de gerek çay imalinde gerekse sigara imalinde özel firmaların üretimine izin verilmiştir. Tütün ve tütün mamülleri ihracatı, ithalatından yüksek olduğu için bu sektörün de dış ticaret bilançosuna katkısı olumludur.

4—Dokuma ve Giyim Sanayii

Bu sanayi kolunda kamu sektörü ve özel sektör yatırım ve üretimi bir arada yürütülmüş, zamanla özel sektör çok daha fazla gelişmiştir.

İlk yıllar dokuma sanayii esas itibarıyla ithal-ikame sanayi olarak kurulmuş, ihracat yoluyla döviz geliri elde etmek yerine ithalatı azaltmak suretiyle döviz tasarrufu sağlamak amacına yönelmişti. Fakat bu sanayi zamanla ihracata yönelmiş ve özellikle 1980'den sonra ihracat-AT ve Amerika'da uygulanan tehdit edici kota ve miktar kısıtlamalarına rağmen-süratle gelişmiştir. Bugün dokuma ve hazır giyim sanayii, ihracata ve dış ticarete olumlu etkisi en yüksek olan imalat sanayi alt sektörüdür.

b) Ara Malları Alt Sektörleri

1—Orman Ürünleri Sanayii

İmalat sanayimiz içinde yine ham maddesi tabii kaynaklarımıza dayalı olan orman ürünleri sanayi önemli bir yer işgal eder. Bu sanayi kolunda da ihracat ithalatın üstündedir ve dış ticaret bilançosuna etkisi olumludur.

2—Kağıt Sanayii

Kağıt sanayi de esas itibarıyla hammaddesini tabii kaynaklarımızdan sağlar. Kağıt sanayii uzun süre kamu sektörünün elinde yürümüştür (SEKA). Fakat 1970'li yıllardan sonra bu alt imalat sanayi kolunda özel sektör faaliyetleri süratle gelişmiştir. Böylece bugün özel sektör üretimi %45'e ulaşmış, kamu sektörünün üretim payı %55'e düşmüştür. Bu alt sektörün ithalatı ihracatından fazla olduğu için dış ticaret bilançosuna etkisi olumsuzdur.

3—Lastik Sanayii

Lastik sanayii en büyük pay araç lastikleri üretimidir ve bu sanayi kolu otomotiv sanayine paralel olarak gelişmiştir. Lastik eşya sanayinin payı çok düşük bir düzeydedir. Yine bu sanayinin payı ithalatı, ihracatının çok az üstündedir ve başlıca ithalatı yine lastik tekerleri teşkil etmektedir.

4—Plastik Sanayii

Aliağa petrokimya tesislerinin plastik hammaddesi üreten fabrikalarının 1986 yılı sonunda tamamlanarak devreye girmesiyle, 1987 yılından itibaren plastik sanayi üretimimiz %60 dolayında artmıştır³³⁵.

5—Çimento Sanayii

Türkiye dünyada en büyük çimento üreticileri arasındalar almakta ve 13. sırayı işgal etmektedir. Buna rağmen üretim yurtiçi talebini karşılamamakta ve bu gün için ithalat ihracatı aşmış bulunmaktadır.

6—Demir-Çelik Sanayii

Ülkelerin sanayileşmelerinde ve kalkınmalarında çok önemli bir rol oynadığı için, ülkelerin ekonomik gelişme derecelerinde dahi kullanılabilir kadar önemli addedilen demir-çelik'te ithalat ihracattan yüksek olduğu için dış ticaret bilançosuna etkisi olumsuzdur.

c) Yatırım Malları Alt-Sektörleri;

Yatırım malları alt sektörlerinden madeni eşya, tarım alet ve makinaları, elektrik makinaları, elektronik sanayii, karayolları taşıtları, demiryolları taşıtları, gemi inşaa sanayii, uçak imalat sanayii ithalatı ihracattan fazla olduğu için bu sektörlerin dış ticaret bilançosuna etkisi olumsuz yönde olmuştur.

4.2.2) Madencilik Sektörü

Bütün dünya ülkeleri tarafından da bilindiği gibi ekonomik kalkınmada büyük etkisi olan endüstrileşmenin gerçekleştirilmesi, maden kesiminin gelişmesinden oldukça etkilenir. Bu bakımdan maden rezervlerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi her geçen gün daha büyük bir önem taşımaktadır.

³³⁵ Hiç, a.g.e., 1990, s. 102.

Ülkemiz gerek rezerv ve gerek çeşitlilik yönünden önemli maden potansiyeline sahip olmasına rağmen, teknoloji ve eleman eksikliği sebebiyle bu sektörümüz istenilen düzeye erişmemiş, sektörün GSMH içindeki payı düşük kalmıştır. Bu pay 1980'de %1.7 iken 1992 yılında %2 dolayında kalmıştır. 1992 yılı itibarıyla madencilik sektörü toplam üretimi (1988 fiyatlarıyla) 3.807 milyar liradır. Bunun en büyük bölümünü taşocaklığı ve inşaat malzemesi oluşturmakta, bunu sırasıyla kömürler, ham petrol ve demir dışı metaller izlemektedir. Ham petrol ve doğalgaz yurtiçi üretimi, ithalat dahil, toplam tüketim %16.3'ünden ibaret, çok düşük bir orandadır. Yurtiçi kömür üretimi de iç talebe yetmekte ve kömür ithalatı yapılmaktadır³³⁶.

Madencilik üretim rakamları, ülkemizin bilinen rezervleriyle kıyaslandığında açıkça görülüyor ki, bu sektördeki gelişmeler ülkenin potansiyelinin çok altındadır³³⁷. Madencilik sektörünün alt sektörler itibarıyla üretimine bakılacak olursak, kömürde en yüksek üretim linyitte gözükmektedir. Taşkömürü üretimi yurt içi gereksinimine yetmediği için önemli ölçüde ithal edilmektedir. Kömürde ihracat yok denecek kadar azdır. Hampetrol ve doğalgaz üretimi ise iç talebi karşılamaktan oldukça uzaktır ve bu iki kalemden ithalat çok yüksek düzeylere varmaktadır. Yine aynı durumda olan demir cevheri de iç talebi karşılamamakta ve büyük ölçüde ithal edilmektedir.

4.2.3) Enerji Sektörü

Ülkemizde görülen hızlı nüfus artışı, şehir ulaşımındaki gelişmeler, tarımda makinalaşmanın artması, elektrikli ev aletlerinin üretiminde ve kullanımında görülen artışlar ve sanayileşme hızının artışı toplam enerji talebini büyük ölçüde artırmıştır.

³³⁶ Hiç, a.g.e., 1994, s. 356.

³³⁷ Hiç, a.g.e., 1994, s. 356-359.

Türkiye'nin genel enerji durumuna bakıldığında, enerji kaynaklarını iki grup altında toplayabiliriz. Bunlardan birincisi doğrudan doğruya faydanılan enerji kaynaklarıdır. Bunlara birincil (primer) enerji kaynakları denilmektedir. İkincisi ise; doğrudan faydanılan enerji kaynaklarından faydanılarak elde edilen enerji kaynaklarıdır. Bunlara da ikincil (sekonder) enerji kaynakları denilmektedir³³⁸.

Ülkemizde birincil enerji üretimi ve tüketimine bakılacak olursak üretim, 1990'da %3.5, 1991'de %1.9, 1992'de %4.7 gibi nispeten yavaş bir tempo ile artarak 1992 yılında 30.259 bin ton eşdeğerine ulaşmıştır. Birincil enerji üretiminin kaynaklara göre dağılımına gelince, gayri ticari enerji kullanımı giderek azalma göstermiş, buna karşılık ticari enerji üretimi artmıştır. Birincil enerji tüketim hızı, üretimin üstünde arttığı için, yurtiçi tüketimin yurtiçi üretimle karşılanma oranı giderek düşmektedir³³⁹.

İkincil enerji kaynakları içinde en önemli yeri elektrik enerjisi üretim ve tüketimi oluşturur. Kömür ve havagazı çok daha küçük bir yer işgal eder. Ülkemizin 1992 elektrik kapasite kullanım oranı %73.9'dur. Termik santrallerin azami kapasite içindeki payı %67, hidrolik santrallerin payı %33'dür. Fiili üretim payları ise, hidrolik santrallerde kapasite kullanım oranı daha yüksek olduğu için sırasıyla %63 ve %37 olmaktadır. Türkiye'de kişi başına brüt elektrik tüketimi ise 953 KWh'dır. Bu rakam OECD ülkelerinde ortalama 8.640 KWh'dır³⁴⁰.

---

³³⁸ Başol, a.g.e., s.167.

³³⁹ Hiç, a.g.e., 1994, s. 378, 379.

³⁴⁰ Hiç, a.g.e., 1994, s. 380, 381.

4.3) Hizmetler

Hizmetler sektörü GSYİH'nın tarım ve sanayi kesimleri dışında kalan ve çok sayıda alt sektörlerden oluşan kısımdır. Bu alt sektörler arasında inşaat, ticaret, ulaştırma ve haberleşme, mali kurumlar, serbest meslek hizmetleri, kamu hizmetleri ve konut gelirleri yer alır.

Cumhuriyet döneminde hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı hemen hemen sabit kalmıştır denilebilir. Bununla birlikte 1923'ten 1967'ye kadar genellikle %40-%50 arasında değişen bu pay 1967'den sonra %50'nin altına hiç düşmemiştir. Diğer bir değişle bu sektörün GSYİH içindeki payı sürekli artmıştır. Sektörün büyüme hızları, plan dönemlerinde hedeflerin üzerinde gerçekleşmiştir³⁴¹.

Sektörün bu yüksek büyüme hızı 1970'li yıllarda dengesiz bir görünüm almıştır. Bu dengesizliğin nedeni, bu büyümenin daha çok üretime bağlı olmayan bir nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dengesizlik 1980 yılından sonrada sürmüştür. 1970'li yılların başında %50'lerde olan sektörün GSYİH içerisindeki payı 1985'de %55'lere, 1993'lerde ise %58'lere yükselmiştir³⁴². Ayrıca bu sektörde yapılan yatırımların payı artarken, sanayi ve tarım sektörünün payı düşmektedir.

Hizmetler sektörünün alt sektörler itibarıyla gelişmesine bakacak olursak;

4.3.1) İnşaat ve Konut Sektörü

İnşaat sektörü, konut, yol, baraj, liman ve köprü gibi yapıları üreten kuruluşlar ile bu yapılara doğrudan veya dolaylı girdi üreten tüm

³⁴¹ Halil DİRİMTEKİN, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1987, s.155, 156.

³⁴² Kepenek-Yentürk, a.g.e., s. 347.

sanayi kuruluşlarını kapsayan çok geniş bir sektördür. Bu sektör Türkiye’de katma değer yatırım tutarı, istihdama katkısı ve konut sorununun çözümüne olan katkıları ile ekonominin en önemli sektörlerinden biri olma özelliğine sahiptir³⁴³.

Ekonomimizde inşaat sektörünün GSMH içindeki payı 1970’e kadar giderek bir miktar yükselmiş, daha sonra ise azalmıştır. Yine ilk dönemlerde inşaat sektörü yatırımları nispeten yüksek olmuş, planlı dönemde bu pay düşmeye başlamıştır.

1980’den itibaren konut sektörü yatırımlarının toplam sabit yatırımlar içindeki payının ise arttığı görülmektedir. Konut yatırımları içinde özel sektör kamu sektörüne kıyasla çok daha büyük bir paya sahip olagelmıştır. 1975’den bu yana konut sektöründeki gelişme, konut ihtiyaçlarını karşılamasına rağmen, konuta yönelen spekülasyon yatırımlar, enflasyonist ortam ve dolayısıyla kredi maliyetinin yüksekliği ve darlığı hızlı nüfus artışı ve dolayısıyla gecekondular sayısının artması gibi sebeplerle konut açığı giderek büyümüştür. Konut sorununun çözülmesi amacıyla 1980’den sonra 2985 sayılı Toplu Konut Yasası çıkarılarak konut yapımına özendirilmeye çalışılmıştır³⁴⁴.

Diğer yandan 1974 yılında ilk defa Libya ile müteahhitlik hizmetleri başlaması ile yurt dışı müteahhitlik hizmetleri, dış ekonomik ilişkimizde önemli bir sektör haline gelmiştir.

4.3.2) Ulaştırma ve Haberleşme Sektörü

Yurdumuzun genişliği ve corafi konum itibarıyla üç tarafı denizlerle çevrilmiş olması ulaştırma sektörünün önemini açıkça ortaya koymaktadır. Tarım ve Sanayi sektörlerinin gelişebilmesi, ekonomik

³⁴³ Başol, a.g.e., s. 199.

³⁴⁴ Hiç, a.g.e., 1990, s. 171-173.

kaynaklarımızın en iyi şekilde değerlendirilmesi, tüketim, üretim, ihracat ve ithalat faaliyetlerinin yeterli ölçüde yapılabilmesi ancak düzenli bir ulaşım sektörünün mevcut olması ile mümkündür.

Ulaştırma sektörü, kara, hava, deniz ve demiryolları taşıma faaliyetleri ile, haberleşmeyi, radyo ve televizyon sistemlerinin teknik,ekonomik ve sosyal gereklere uygun olarak kurulup geliştirilmesi ve yürütülmesi faaliyetlerini kapsar³⁴⁵.

Bu gün yurdumuzda ulaştırma faaliyetleri özel kuruluşlar ile kamu kuruluşları tarafından yürütülmektedir. Özel sektör karayolları yolcu ve yük taşımacılığı, deniz yolu yük taşımacılığı ve küçük bir ölçüde havayolları taşımacılığında faaliyet gösterirken, kamu sektörü, havayollarında, deniz ve demiryolları yolcu ve yük taşımacılığı alanında yoğunudur. Ancak demiryolları, denizyolları, karayolları ve havayolları faaliyetleribirbiriyle koordineli bir şekilde işletilmektedir³⁴⁶.

1983 yılından bu yana ulaştırma ve haberleşme sektörüne ağırlık verilmiş ve bunun bir sonucu olarak bu sektörlerin toplam kamu yatırımları içindeki payı giderek artmıştır.

Ulaştırma sektörünün Türkiye Milli Geliri içindeki payı %13'ler seviyesindedir ve milli gelirimizde, sanayi, tarım ve ticaretten sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Ulaştırma alt sektöründe, karayolları taşımacılığı birinci sırayı teşkil ederken, demiryolları taşımacılığı ise alt yapısı yetersiz olup, mevcut imkanlar dahi verimli kullanılmamaktadır. Denizyolları ulaşımı nispeten geri kalmış ve yetersiz bir durumda iken, havayolları taşımacılığında son yıllarda turizmdeki gelişmelere paralel olarak bir artış görülmektedir. Türkiye'de boru hatları ulaştırması yenidir ve özellikle petrol taşımacılığında kullanılmaktadır.

³⁴⁵ Hiç, a.g.e., 1990, s. 151.

³⁴⁶ Başol, a.g.e., s. 225, 226.

Haberleşme faaliyeti de, ekonomimizin en önemli temel hizmetlerinden biridir. Bu faaliyetlerin nitelik ve niceliği ekonomik gelişme açısından büyük önem taşır ve bu nedenle hemen her ülkede tekel olarak yürütülmektedir. Ülkemizde bu faaliyetlerin düzeyli ve etkin hale getirilmesi Cumhuriyet döneminden sonra rastlar. Telefon, telex ve mektup hizmetlerinde özellikle 1983'den bu yana önemli gelişmeler sağlanmıştır. Haber, tanıtma ve eğitim üzerinde son derece etkinliği olan televizyon ve radyo hizmetleri de aynı şekilde gelişmiştir. Günümüzde nüfusumuzun çok büyük bir bölümü (%95) televizyon ve radyo yayınlarından yararlanmaktadır³⁴⁷.

4.3.3) Para ve Bankacılık Sektörü

Para arzı 1980'den bu yana süratli bir artış göstermiştir. 1992 yılı itibariyle para arzı (M_1) 81.493 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bu gelişmede ekonomik büyümenin ve fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen artışların büyük rolü vardır³⁴⁸. Ayrıca 1983 yılından bu yana mevduat hacmide nispeten büyük bir artış göstermiştir. Özellikle tasarruf mevduatı büyük ölçüde artmıştır. Bu artışta yüksek emisyon hacminin yarattığı, mevduatı artırıcı etkiler yanında vadeli mevduata verilen yüksek faizin rolü büyüktür. Son yıllarda dikkatleri çekici bir diğer gelişmede Merkez Bankası kredilerinde görülen artışlardır ve bu kredilerin büyük kısmını kamu sektörüne yöneldiği görülmektedir. Mevduat bankaları kredileri ise aynı şekilde bir artış göstermiştir.

Yine bu dönemde bankacılık alanında en önemli olay, mevduat kredi hacminde enflasyona paralel süratli yükselmeler, mevduat ve kredi faiz ve maliyetinin artması yanında özel yabancı sermaye akması ve yabancı bankaların sayısının artmasıdır. Ayrıca 1983'den sonra döviz

³⁴⁷ Hiç, a.g.e., 1990, s. 169.

³⁴⁸ Hiç, a.g.e., 1990, s. 198-200.

işlemlerinde serbesti, bankaların dış alemle dış ilişkilerinin artmasında önemli bir rol oynamıştır. Milli bankalar yabancı banka ve piyasalardan kredi sağlayabilir duruma gelmişlerdir. Bu arada içeride Türk ve yabancı uyrukluların Döviz Tevdidat Hesabı açmalarına müsaade edilmiştir. Yine bu dönemde bankalar otomasyona gitmişler ve banka hizmetlerinin görülmesinde önemli adımlar atılmıştır. Bankacılık alanında görülen bir başka önemli gelişmede 1984'de kurulan Türkiye İthalat ve İhracat Bankası A.Ş. 'dir. Özel bir ticaret bankası hüviyetinde kurulan bu bankanın en önemli gayesi ihracat kredileri sağlamaktadır³⁴⁹.

4.3.4) Turizm Sektörü

Dış ödemeler dengesinde, "görünmeyen kalemler" bölümünde yer alan "Turizm ve Dış Seyahatları" son yıllarda yer önemini artırmıştır. Yurdumuzun turizm potansiyelini tabiat, arkeolojik ve tarihi eserler ile folklor ve kültür gibi zenginliklerimiz oluşturmaktadır.

24 Ocak 1980 tarihinden itibaren, özel teşebbüsün ve özel sermaye akımının teşvikine, sabit kur yerine esnek kur uygulaması suretiyle ihracatın ve döviz geliri sağlayan faaliyetlerin geliştirilmesine dayanan stratejilerin izlenmesiyle birlikte turizm sektörüne verilen önemde artmıştır. Turizm akımının artmasına terör eylemlerinin 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle kesilmesi de önemli rol oynamıştır. 7 Kasım 1983'de genel seçimlere girildikten sonra da hükümet turizm sektörünün geliştirilmesine özel bir ağırlık verilmiş, turizmde yeni otel ve moteller süratle artırılırken yol, arıtma tesisleri, telefon ve haberleşme gibi alt yapıların yapımına da başlanmıştır. Sonuçta turizm büyük bir gelişme göstermiş, bu gelişmede İstanbul, Ege yanında özellikle Akdeniz bölgesi ve Antalya başa geçmiştir³⁵⁰.

³⁴⁹ Hiç, a.g.e., 1990, s. 196.

³⁵⁰ Hiç, a.g.e., 1990, s. 183, 184.

Bu gelişmeler ışığında ülkemize gelen turist sayısında önemli ölçüde artışlar sağlanmış ve turizm gelirlerinde de nispeten önemli sayılabilecek artışlar sağlanmıştır.

Ancak diğer yandan turizm sektörünün Milli Gelir içindeki payı oldukça düşüktür (%3). Bu oran Avusturya'da %9.5, Kanada'da %7.5, İtalya'da %5.1, KKTC'de ise %29'dur. Bu sektör gelirlerinin ithalatı karşılama payı %20'ler seviyesindedir ve bu gelirler ihracatın da %25'ini vermektedir. Turizm sektörünün bu önemi dolayısıyla, bu sektöre yapılan yatırımlarda sürekli bir artış göstermiştir³⁵¹.

5.— 1980 Sonrası İhracata Yönelik Büyüme Stratejisinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkilerini Araştırmaya Yönelik Ekometrik Model Denemesi:

1980 Sonrası ihracata yönelik büyüme stratejisi, Türkiye'nin ekonomik büyümesine ne yönde etki yapmıştır? Bunu araştırmak için çalışmamızda, ihracat ve gayri safi yurtiçi hasıla değişkenlerini kullanarak, bu iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştıracağız

1-Yöntem:

İki değişken arasında bir ilişki zaman serisi verileri kullanılmak suretiyle araştırıldığı da, ilişkide nedensellik bulunup bulunmadığı test etmek için Granger testi kullanılır. İki değişken arasında sıkı bir ilişki olabilir. (Korelasyon katsayısı yüksek olabilir) O zaman şu soru soruyabilir. Bu ilişki bir birlikteliği mi, yoksa nedenselliği mi ifade etmektedir. İstatistiksel olarak, ilişki bir birlikteliğin ifadesidir. Nedensellik ise herşeyden önce teorik bir açıklamaya dayanmaktadır. Ondan sonrada bir nedensellik testi yapılabilir.

³⁵¹ Başol, a.g.e., s. 232.

Örneğin zaman serisi verileri kullanılmak suretiyle ihracat (X), GSYİH (Y) değişkenleri arasında sıkı bir ilişki (korelasyon) bulduğumuzu varsayalım. Bu bize sadece X ve Y değişkenleri arasında bir birliktelik olduğunu gösterir. Nedensellik ise Keynesgil makroekonomik teori ve Granger testi ile açıklığa kavuşturulabilir. İlişkiyi $X=f(Y)$ olarak ele aldığımızda Granger nedenselliği var ise bu Y'den X'ye doğrudur. ($Y \rightarrow X$). Eğer ilişkiyi $Y=f(X)$ olarak ele alırsak, ve bir Granger nedenselliği var ise bu X'den Y'ye doğrudur ($X \rightarrow Y$). Granger testi sonucunda: (1) $Y \rightarrow X$ (2) $X \rightarrow Y$ (3) $X \leftrightarrow Y$ çift yönlü nedensellik ilişkisi), (4) Y ile X arasında nedensellik yok şıklarından birine karar verebiliriz.

Şimdi, Granger testinin nasıl yapıldığını görelim. Bu test için

$$X_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j Y_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \lambda_j X_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

ilişkilerini ele alalım. Önce birincisiyle başlayalım. Test safhaları şöyledir.

$$1. \sum_{j=1}^m \beta_j Y_{t-j}$$

terimlerini dışarıda bırakıp geri kalan değişkenleri ele alalım. Burada $X_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i X_{t-i} + \varepsilon_{1t}$ ilişkisini ele alalım. En küçük kareler yöntemi ile α_1 ($i=1, \dots, m$) parametrelerinin tahmin değerlerini, sonra $\hat{X}_t = \alpha_1 X_{t-1} + \dots + \alpha_m X_{t-m}$ ($t = 1, 2, \dots, n$) değerlerini, sonra da $\sum_{t=1}^n e_t^2$ (Hata terimlerinin karelerinin toplamı- (Residual Sum of Squares) değerlerini bulalım. Y_{t-j} ($j = 1, \dots, m$) gecikmeli değişkenler ilişkiye katılmadığı için bu değere ($\sum_{t=1}^n e_t^2$) kısıtlamalı ilişkideki hata terimlerinin karelerinin toplamı (İngilizce kısıtlamalarla RSSR) deriz.

$$2. X_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j Y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \text{ ilişkisini ele alalım. EKKY ile}$$

α_i ($i=1, \dots, m$), ve β_j ($j=1, \dots, m$), parametrelerinin tahmin değerlerini, sonra $\hat{X}_t = a_1 X_{t-1} + \dots + a_m X_{t-m} + b_1 Y_{t-1} + \dots + b_m Y_{t-m}$ değerlerini, sonra $e_t = Y_t - \hat{X}_t$ ve sonrada $\sum_{t=1}^n e_t^2$ değerlerini bulalım. Bu kısıtlamasız (gecikmeli Y değişkenlerinin de olduğu) ilişkideki hata terimlerinin karelerinin toplamı (RSS_{UR}) değeridir.

Hipotez $\sum_{j=1}^m \beta_j = 0$ olup Y_{t-1}, Y_{t-m} gecikmeli değişkenlerinin ilişkide yeri olmadığı (Y'den C'ye Granger nedenselliği yok) görünüşü ifade eder.

Şimdi Türkiye'de ihracat ve GSYİH arasındaki ilişkiyi test edelim. Bu değişkenlere ilişkin veriler tablo 3.1 de verilmiştir. Bu veriler ham verilerdir. Ham veriler bize bu serilerin durağan olmadığını göstermektedir. Serilerin durağan olmadığı yapılan Box-Pierce Ki^2 istatistiği sonucu ortaya çıkmıştır³⁵². Onun için bu serileri durağan hale getirmek gerekmektedir. Durağan hale getirmenin birinci yolu serinin logaritmasını almaktır. Böylece seri trendden elenir³⁵³. Seriyi durağan hale getirmek için uygulanabilecek yöntemlerden birisi ARIMA modelidir. (AR: Otoregresif parametresi, I: Trend, MA: Hareketli ortalama parametresi) modelimizde GSYİH için ARIMA (1,0,2) ihracat için ARIMA (1,0,4) modeli uygun olduğu için bu modelleri kullandık. AR, MA farklarını almadığımız için I=0 dır. Bu ARIMA modelinden elde edilen artık terimlerde durağanlık sağlanmıştır³⁵⁴. Seri durağan olduğu için nedensellik testinde kullanılabilir.

2. Test Sonuçları

Uygulanacak Granger tipi nedensellik testinde kullanılan hipotezler aşağıda verilmektedir.

³⁵² Bakınız ekler tablo 3.2, 3.4.

³⁵³ Bakınız ekler tablo 3.3, 3.5.

³⁵⁴ Bakınız ekler tablo, 3.6.

H₀: İhracat artışı ekonomik büyümeye neden olmamaktadır.

H₁: İhracat artışı ekonomik büyümeye neden olmaktadır.

Ayrıca çift yönlü nedenselliğin test edebilmek için ikinci hipotez olarak:

H₀: Ekonomik büyüme ihracat artışına neden olmamaktadır.

H₁: Ekonomik büyüme ihracat artışına neden olmaktadır.

Hipotezi test edilmiştir ve test sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 3.
F-Testi Sonuçları

Hipotez	F- İstatistiği	Marjinal Anlamlılık
1'nci Hipotez: İhracat artışı ekonomik büyümeye neden olmamaktadır	12.211	0.000
2'nci Hipotez: Ekonomik büyüme ihracat artışına neden olmamaktadır.	2.792	0.0491

Elde edilen F istatistiği, değeri her iki hipotezde de %5 anlamlılık düzeyinde boş hipotezlerin reddini gerektirmektedir. Buna göre birinci hipotezin yani ihracat artışı ekonomik büyümeye neden olmamaktadır hipotezi reddedilerek bu hipotezin alternatif hipotezi yani ihracat artışı ekonomik büyümeye neden olmaktadır hipotezi kabul edilir. Aynı şekilde ikinci hipotezi de yani ekonomik büyüme ihracat artışına neden olmamaktadır hipotezi reddedilerek bunun alternatif hipotezi yani ekonomik büyüme ihracat artışına neden olmaktadır hipotezi kabul edilir.

Sonuçta bu iki değişken yani ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir granger nedenselliğinin varlığı ortaya çıkmaktadır. İhracat artışı ekonomik büyümeye neden olurken ekonomik büyümede ihracat artışına neden olmaktadır.

Tablo: 3. 1

Granger Nedensellik Testi İçin Üç Aylık Bazda Veriler

Yıllar	GSYİH			
1980	9.878.100	10878.90	14435.50	11065.20
1981	10610.57	13652.20	18225.20	13971.10
1982	11320.00	14810.00	19087.30	15474.10
1983	11042.33	14824.60	20766.60	16275.00
1984	11634.44	15116.50	21312.00	17048.80
1985	12520.36	15325.00	22635.30	17954.30
1986	12971.21	15700.00	22114.80	18875.00
1987	13464.40	16225.40	25060.00	19972..00
1988	14753.40	16838.70	25737.80	18976.30
1989	14394.90	16557.10	25902.50	19643.80
1990	15942.40	18762.70	27520.90	21352.10
1991	15872.10	18672.80	28607.10	27200.80
1992	17175.30	19730.20	30138.00	22356.90
1993	18019.70	21964.10	32372.10	24234.60
1994	18954.90	19616.80	29845.90	27903.10
1995	18669.40	22258.70	32718.30	24376.70

YILLAR	IHR(\$ DOLAR)			
1980	714.100	584.800	566.800	1.044.100
1981	1.021.400	9.358.000	1.051.500	1.694.200
1982	1.303.600	8.166.000	1.240.700	1.672.700
1983	1.358.100	1.315.800	1.234.200	1.818.900
1984	1.855.000	1.674.300	1.542.400	2.061.800
1985	1.780.400	1.859.500	2.088.900	2.279.200
1986	1.878.400	1.688.300	1.659.500	2.230.500
1987	1.988.000	2.244.000	2.636.000	3.322.000
1988	2.803.000	2.725.000	2.592.000	3.542.000
1989	2.804.000	2.573.000	2.568.000	3.680.000
1990	2.995.000	2.745.000	2.858.000	4.361.000
1991	3.378.000	2.906.000	3.208.000	4.101.000
1992	3.550.000	3.303.000	3.701.000	4.161.000
1993	3.673.000	3.477.000	3.562.000	4.633.000
1994	3.826.000	3.831.000	4.815.000	5.634.000
1995	4.756.000	5.199.000	5.288.000	6.392.000

Kaynak:1980-95 GSYİH değerleri 1981-87 TCMB yıllık faaliyet raporu

Ank. 1980-95 İhracat değerleri 1980-95 Tüsiad raporları Ankara.

SONUÇ

Türkiye 1980 yılına kadar geçen sürede (57) yıl sanayileşmesinde, ithal-ikameci stratejiyi seçmiştir. Türk sanayi, öncelikle iç talebi karşılamak ve daha önce ithal edilen malları, ülke içinde üretilip yurt içinde satmayı amaçlamıştır. Bu yönde bir gelişmeyi, yeni kurulan sanayi dallarının çok uzun sürelerle gümrük ve diğer eş etkili vergilerle korunması, sanayicinin iç piyasa için üretim yapma rahatlığı, iç rekabetin bulunmaması rahatlığı etkilemiştir. Bütün bunların sonucunda, dışa kapalı ve rekabetçi olmayan bir sınai yapı ortaya çıkmıştır.

1923'den 1960'a gelinceye kadar Türkiye ekonomisi plansız ve dengesiz bir şekilde büyümüş, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren sektörlerin büyüme hızlarındaki artış yavaşlamıştır.

1980 yılına kadar, ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü olan sanayii dallarına pek önem verilmemiş, özellikle dayanıklı tüketim malları sanayiinde büyük ölçüde ithal ikamesi gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan Türkiye'de dayanıklı tüketim mallarının üretilmesinde önemli bir gelişme sağlanmıştır. 1970'li yılların sonuna kadar izlenen ithal-ikameci içe dönük sanayileşme modeli özellikle dönemin son yıllarında dışa bağımlılığı artırmış ve ekonomide döviz ihtiyacının artmasına yol açmıştır. Bu gelişme, Türkiye'de ekonomik bunalımın ortaya çıkmasında

önemli bir faktör olmuş ve 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarının alınmasına yol açmıştır.

Türkiye 24 Ocak 1980 kararları ile geçmiş yıllardan uyguladığı ithal-ikameci politikaların yerine, dışa dönük (ihracata yönelik) bir stratejiye yönelmiştir. Bu kararlar ile uzun dönemde Türkiye ekonomisinin dışa açılarak dünya ekonomisi ile bütünleştirilmesi amaçlanmış, bunu gerçekleştirebilmek için de gerek iç gerekse dış ekonomi ile ilgili bütün alanlarda serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

24 Ocak Kararları ile birlikte, ekonomide devlet müdahaleleri azaltılmış, müdahale yerine devletin ekonomiyi düzenleyici rolü ön plana çıkmıştır. Kambiyo rejiminde de serbestleşmeye gidilmiş, esnek kur sistemi ile gerçekçi bir döviz kuru uygulamasına geçilmiş ve döviz fiyatlarının belirlenmesinde, büyük ölçüde piyasa mekanizması hakim kılınmıştır. Bu dönemde serbest faiz uygulamasına geçilmiş ve bu alanda da serbest piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması yönünde adımlar atılmıştır. Yabancı sermaye hareketlerine teşvikler sağlanmış ve Yabancı Sermaye girişleri serbest bırakılmıştır.

Döviz kuru politikasından ihracatı arttırmak ve kısmen de ithalatı düzenlemek için yararlanılmıştır. 1988 yılına kadar kontrollü döviz kuru politikası izleyen Türkiye bu tarihten sonra serbest kur uygulamasına geçmiştir.

Türkiye bu dönemde dış ticarete serbestleşmeyi gerçekleştirirken ihracat ve ithalattaki kısıtlamaları aşamalı olarak kaldırmıştır. İthalattaki serbestleşme 1981 yılı ithalat rejimi ile başlatılmıştır. İthalattan alınan gümrük vergisi ve benzeri vergiler de indirimlere gidilmiştir. Bu düzenlemeler 1983 yılında daha ileri düzeylere çekilmiş,

ithalatın gümrük tarifeleri dışı engeller ile değil, gümrük vergileri ve benzeri vergiler ile düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. 1990 yılı ithalat rejimi kararları ile ithalat tamamen serbest bırakılmıştır.

Uygulanan dış ticaret politikaları sonucunda 1980'den sonra Türkiye önemli bir ihracat artışı gerçekleştirmiştir. İhracat artış hızı ithalat artış hızının üzerinde olmuş, bu olgu ihracatın ithalatı karşılama oranını yükseltmiş ve dış ticaret açığının görece olarak azalmasına yol açmıştır. Aynı zamanda ihracatın yapısında 1980 öncesi dönemlere göre büyük oranlarda olumlu gelişmeler ortaya çıkmıştır. Türkiye ihracatı, tarım ürünlerinden sanayi ürünlerine doğru yapısal bir değişim gösterirken, toplam sanayi ürünleri içinde imalat sanayi ürünleri sürekli artış göstermiştir.

Türkiye sanayileşmeye dönük uyguladığı sonucunda önemli adımlar atmıştır. 1983'de %28.6 olan sanayinin GSYİH içindeki payı 1993'de %30.2'ye çıkmış buna karşılık tarımın payı %19.6'dan %16.2'ye düşmüştür. Buna paralel olarak imalat sanayi üretiminde artmıştır. Tüketim malları üretiminde düşüş gerçekleşmiş, ara ve yatırım malları üretiminde önemli bir artış sağlanmıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde gerek kamu gerekse dış ekonomik ilişkilerde ve para piyasalarında ortaya çıkar dengesizlikler ve gelişmeler nedeniyle ekonomide yeni politika arayışları ortaya çıkmıştır. Gerek enflasyon ile mücadele etmek gerek kamu borç yükünü azaltabilmek için faiz oranlarını düşük tutmayı amaçlayan bu politika arayışları, döviz talebinin hızla artmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreç uzun zamandan beri yaşanan ekonomik dengesizliklerinin 1994 yılının başlarında bunalımla noktalanmasını ve 5 Nisan kararına gidilmesini gerektirmiştir.

24 Ocak 1980 tedbirleri ile dışa dönük büyüme stratejisi izleyen Türkiye'nin, kararların uygulanmaya konulmasıyla ihracatında büyük oranlı artışlar sağlanmış bu artışlar Türk ekonomisinin büyüme hızını arttırmıştır. Yaptığımız ekonometrik model denemesinde de görülebileceği gibi 1980 sonrası serbest piyasaya geçiş, dış ticaretin liberalizasyonu ve diğer kararlarında etkisiyle, ihracata teşvik tedbirleri sonucunda ihracat 1980 sonrası 2.9 milyon dolardan 1995 yılı Eylül ayı itibarı ile 15.2 milyar dolara ulaşmıştır. İhracat artışı ile birlikte ekonomik büyüme hızı dalgalı bir seyir izlemiş, 1980 sonrası ortalama büyüme hızı %5.2 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran aynı dönemde birçok gelişmiş ülkenin büyüme hızından yüksektir. Almanya, ABD, İsveç, bu ülkelerden bazılarıdır. Çalışmamızın son bölümünde yaptığımız ekonometrik model denemesi de ihracat artışının ekonomik büyümeye neden olduğunu göstermektedir.

Dış dünya ile bütünleşebilmek, bölgeselleşme süreci başlayan ticari pazarlarda yer bulabilmek ve gelişmiş bir ekonomik düzeye kavuşmak için ülkenin ekonomik politikası, dışa yönelik olmalıdır. Sanayileşmenin ön planda olduğu bir ekonomik büyüme politikası bu söylenenler için ilk adım olmaktadır. Türkiye bu adımı 24 Ocak 1980 tarihinde atmıştır. Bugün gelinen noktada Türkiye artık sanayileşmiş bir ülkedir denilebilir.

KAYNAKÇA

- ADELMAN**, Irma : Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Kuramları, İTİA Yayınları no: 3, Bursa, Çeviren: Vural Savaş.
- ALKİN**, Erdoğan : İktisat, İstanbul Üniversitesi Yayınları no: 1733, İstanbul, 1972.
- ALKİN**, Erdoğan : Gelir ve Büyüme Teorisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.
- ALPAR**, Cem : Az gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982.
- ALTINBAŞ**, Mustafa : Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları, Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları no: 2, Ankara, 1978.
- ATAÇ**, Beyhan : Maliye Politikası, Eğitim, Sağlık, Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları no: 86, Eskişehir, 1991.
- BALASSA**, Bella : Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Araştırma, Planlama, Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları no: 1986/270, Ankara, 1986.

- BALKIR**, Canan : "Türk Ekonomisinin Özallı Yılları", 24 Ocak 1980-17 Nisan 1993, **EGEVİZYON EKONOMİ DOSYASI**, Mayıs-Haziran 1993
- BAŞKAYA**, Fikret : Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, İmge Yayınevi, Ankara, 1994.
- BAŞOL**, Koray : Türkiye Ekonomisi, Web Ofset Basımevi, Yayın no: 876, Eskişehir, 1995.
- BATIREL**, F. Ömer : Türkiye Ekonomisi ve İstikrar Politikaları, İstanbul, 1986.
- BERBEROĞLU**, C. Nejat : Makro Ekonomi Teorisi, Birlik Ofset Yayıncılık, 1962.
- BULUTAY**, Tuncer : İktisadi Büyüme Modelleri Üzerine Açıklamalar ve Eleştiriler, SBF Yayınları no: 341, Ankara, 1972.
- BÜYÜKERŞEN**, Yılmaz : Makro Ekonomi Derslerine Başlangıç, EİTİA Yayınları no: 131, Eskişehir, 1971.
- CİLOV**, Haluk : Türkiye Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları no: 1132, İstanbul, 1983.
- ÇARIKÇI**, Emin : Yarıgelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları, Ankara, 1983.
- DİRİMTEKİN**, Halil : Türkiye Ekonomisi, Sevinç Matbaası, İstanbul, 1987.
- DOĞAN**, Kutlay : Çağ Atlayan Türkiye, Ankara, 1991.
- DPT** : Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Destek Çalışmaları, Yayın no: 1975, Ankara, 1985.

- DÜĞER, İ. Hakkı** : "1980 Sonrası Liberalleşme Süreci ve Bazı Politika Sonuçları", EİTİA Yayınları, Eskişehir, 1986.
- EGELİ, A. Hüseyin** : "Türkiye'de İzlenen Sanayileşme Stratejisinin Sanayi Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi", Türkiye Kalkınma Bankası AŞ. Sanayi Yılığ, Ankara, 1993.
- GÜLDAĞ, Hakan** : "5 Nisan Kararları, Nasıl Gelindi, Neler Olabilir", **İKTİSAT DERGİSİ**, Y: 30, s. 391, 1994.
- HAN, Ergül** : Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi, Birlik Ofset Yayıncılık, Eskişehir, 1994.
- HAN, Ergül** : Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, EİTİA Yayınları no: 205/134, 1978.
- HAN, Ergül** : "Domar-Harrod Ortak Modeli Üzerine", EİTİA Yayınları, Eskişehir, 1981.
- HATİPOĞLU, Zeyyat** : Kâr ve İktisadi Büyüme, İktisat Fakültesi Yayınları no: 9, İstanbul, 1965.
- HİÇ, Mükerrerem** : Büyüme ve Gelişme Ekonomisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.
- HİÇ, Mükerrerem** : Büyüme Teorileri ve Az gelişmiş Ekonomiler, İstanbul Üniversitesi Yayınları no: 1578, İstanbul, 1970.
- HİÇ, Süreyya** : Türkiye Ekonomisi 2, Mentuş Kitabevi, İstanbul, 1990.
- HİÇ, Süreyya** : Türkiye Ekonomisi, Genişletilmiş 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

- İTO** : Ekonomik Rapor, Yayın no: 1996-3, İstanbul, 1996.
- KAZGAN, Gülten** : Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988.
- KAZGAN, Gülten** : Yeni Uluslararası Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
- KARLUK, Rıdvan** : Türkiye Ekonomisi, Eskişehir, 1994.
- KARLUK, Rıdvan** : Türkiye Ekonomisi, Eskişehir, 1995.
- KEPENEK, Yakup-YENTÜRK, Nurhan** : Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- KEPENEK, Yakup** : Türkiye Ekonomisi, ODTÜ İİBF Yayınları no: 46, Ankara, 1983.
- KILIÇBAY, Ahmet** : Türkiye Ekonomisi, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları no: 263, Ankara, 1984.
- KURT, İbrahim** : Para ve Kredi Politikamız ve Türk Sanayii, Ankara Sanayi Odası, Ankara, 1982.
- MORTAN, Kenan** : Tatbiki İktisat, Eskişehir, 1993.
- PARASIZ, M. İlker** : Kriz Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995.
- PETERSON, C. Wallece** : Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme, EİTİA Basımevi, 1962.
- PRİMOĞLU, A. Baki** : Para Politikası, Eskişehir, 1990.
- SAĞLAM, Dündar** : Türkiye Ekonomisi, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1976.

- SAĞLAM**, Dündar : Türkiye Ekonomisi, Eskişehir, 1994.
- SAVAŞ**, F. Vural : İktisadi Analiz, Sevinç Matbaası, Ankara, 1965.
- SEYİDOĞLU**, Halil : Uluslararası İktisat, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1978.
- TCMB** : Yıllık Faaliyet Raporu, Ankara, 1987.
- TOBB** : İktisadi Rapor, Ankara, 1987.
- TOBB** : İktisadi Rapor, Ankara, 1990.
- TOKGÖZ**, Erdinç : Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, Ankara, 1995.
- TÜSİAD** : 1991 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, (Yayın no: Tüsiad-T/91.1.139), Ankara, 1991.
- TÜSİAD** : 1992 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, (Yayın no: Tüsiad-T/92.1.149), Ankara, 1992.
- TÜSİAD** : 1993 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, (Yayın no: Tüsiad-T/93.1.158), Ankara, 1993.
- TÜSİAD** : 1994 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, (Yayın no: Tüsiad-T/94.1.165), Ankara, 1994.
- TÜSİAD** : 1995 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, (Yayın no: Tüsiad-T/95.1.165), Ankara, 1995.
- TÜSİAD** : 1996 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, (Yayın no: Tüsiad-T/96.1.191), Ankara, 1996.
- ÜLGENER**, F. Sabri : Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, Der Yayınevi, İstanbul, 1980.

YAPI KREDİ BANKASI AŞ. Ekonomik Rapor, İstanbul, 1981.

YAZMAN, M. Öğüt : Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara, 1973.

YENEL, Oktay : Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları, İstanbul, 1979.

EKLER

IDENT GSYIH

Date: 9-26-1995 / Time: 10:48

SMPL range: 1980.1 - 1995.4 3.2 —Durağan Olmayan GSYİH

Number of observations: 64

```

=====
Autocorrelations      Partial Autocorrelations      ac      pac
=====
.      |*****|      .      |*****|      1  0.431  0.431
. *   |.      |      .      |.      |      2 -0.046 -0.284
.     |*****|      .     |*****|      3  0.363  0.682
.     |*****|      .     |*****|      4  0.834  0.597
.     |*****|      .     |*****|      5  0.319 -0.442
. *   |.      |      . *  |* .   |      6 -0.111  0.065
.     |*****|      .     |*****|      7  0.296  0.077
.     |*****|      .     |*****|      8  0.747  0.179
.     |***   |      . *  |* .   |      9  0.266 -0.108
. **  |.      |      . ** |.      |     10 -0.167 -0.120
.     |***   |      . *  |* .   |     11  0.200 -0.087
.     |*****|      .     |*****|     12  0.621  0.004
.     |**   |      .     |*****|     13  0.181 -0.016
***  |.      |      .     |*****|     14 -0.208  0.094
.     |**   |      . *  |* .   |     15  0.139 -0.077
.     |*****|      . *  |* .   |     16  0.519 -0.075
.     |* .   |      .     |*****|     17  0.108 -0.026
***  |.      |      .     |*****|     18 -0.257 -0.010
.     |.      |      . ** |.      |     19  0.034 -0.160
.     |*****|      .     |*****|     20  0.403  0.110
=====
Box-Pierce Q-Stat  185.92      Prob  0.0000      SE of Correlations  0.125
Ljung-Box Q-Stat  224.14      Prob  0.0000
=====

```

3.3 —Durağanlık Sağlanmış GSYİH

LS // Dependent Variable is LGSYIH
 Date: 9-26-1995 / Time: 10:51
 SMPL range: 1981.1 - 1995.4
 Number of observations: 60
 Convergence achieved after 9 iterations

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	11.133498	1.3946617	7.9829379	0.0000
MA(2)	-0.2405452	0.1019243	-2.3600389	0.0218
MA(4)	-0.7329106	0.1029626	-7.1182225	0.0000
AR(4)	0.9715963	0.0313177	31.023867	0.0000
R-squared	0.951284	Mean of dependent var		9.832883
Adjusted R-squared	0.948674	S.D. of dependent var		0.273016
S.E. of regression	0.061853	Sum of squared resid		0.214241
Log likelihood	83.91364	F-statistic		364.5040
Durbin-Watson stat	1.490544	Prob(F-statistic)		0.000000

IDENT RESID

Date: 9-26-1995 / Time: 10:52
 SMPL range: 1980.1 - 1995.4
 Number of observations: 64

Autocorrelations		Partial Autocorrelations		ac	pac
.	*****	.	*****	1	0.721 0.721
.	*****	. *	.	2	0.496 -0.049
.	****	. **	.	3	0.275 -0.134
.	.	****	.	4	0.006 -0.274
.	.	.	****	5	-0.002 0.314
.	.	.	.	6	-0.004 0.010
.	.	. *	.	7	-0.005 -0.060
.	.	***	.	8	-0.014 -0.196
.	.	.	***	9	-0.007 0.201
.	.	.	.	10	-0.010 0.010
.	.	.	.	11	-0.013 -0.029
.	.	. **	.	12	-0.009 -0.141
.	.	.	**	13	-0.013 0.118
.	.	.	.	14	-0.016 0.012
.	.	.	.	15	-0.012 0.005
.	.	. *	.	16	-0.010 -0.106
.	.	.	*	17	-0.019 0.040
.	.	.	.	18	-0.019 0.023
.	.	.	.	19	-0.023 0.013
.	.	. *	.	20	-0.019 -0.054
Box-Pierce Q-Stat	53.98	Prob	0.0001	SE of Correlations	0.125
Ljung-Box Q-Stat	57.04	Prob	0.0000		

IDENT IHR

Date: 9-26-1995 / Time: 10:49

3.4 —Durağan Olmayan İhracat

SMPL range: 1980.1 - 1995.4

Number of observations: 64

```

=====
Autocorrelations      Partial Autocorrelations      ac      pac
=====
. |*****| . |*****| 1 0.843 0.843
. |*****| . |**.| 2 0.753 0.147
. |*****| . |***| 3 0.722 0.197
. |*****| . |***| 4 0.735 0.247
. |*****| *****| . | 5 0.600 -0.401
. |*****| . | .| 6 0.522 0.019
. |*****| . |**.| 7 0.521 0.190
. |*****| . |**.| 8 0.557 0.156
. |*****| ***| . | 9 0.451 -0.211
. |*****| . |*| . | 10 0.401 0.043
. |*****| . | .| 11 0.406 0.021
. |*****| . | .| 12 0.427 0.003
. |****| . |*| . | 13 0.330 -0.079
. |****| . | .| 14 0.280 -0.004
. |****| . | .| 15 0.279 -0.019
. |****| . | .| 16 0.289 -0.003
. |***| . |*| . | 17 0.193 -0.081
. |**.| . |*| . | 18 0.159 0.046
. |**.| . | .| 19 0.161 -0.024
. |**.| . | .| 20 0.169 -0.009
=====
Box-Pierce Q-Stat 302.89 Prob 0.0000 SE of Correlations 0.125
Ljung-Box Q-Stat 346.41 Prob 0.0000
=====

```

LS // Dependent Variable is LIHR

Date: 9-26-1995 / Time: 10:54

3.5 —Durağanlık Sağlanmış İhracat

SMPL range: 1981.1 - 1995.4

Number of observations: 60

Convergence achieved after 9 iterations

VARIABLE	COEFFICIENT	STD. ERROR	T-STAT.	2-TAIL SIG.
C	8.7364142	0.2583763	33.812750	0.0000
MA(1)	0.5460186	0.1277334	4.2746746	0.0001
MA(2)	0.3937265	0.1431442	2.7505584	0.0081
MA(3)	0.3562921	0.1404604	2.5366027	0.0141
MA(4)	-0.2956676	0.1350128	-2.1899229	0.0329
AR(4)	0.8699236	0.0291180	29.875752	0.0000
R-squared	0.946112	Mean of dependent var		7.826316
Adjusted R-squared	0.941123	S.D. of dependent var		0.487592
S.E. of regression	0.118313	Sum of squared resid		0.755885
Log likelihood	46.09002	F-statistic		189.6166
Durbin-Watson stat	1.830991	Prob(F-statistic)		0.000000

IDENT RESID

Date: 9-26-1995 / Time: 10:55

SMPL range: 1980.1 - 1995.4

Number of observations: 64

Autocorrelations		Partial Autocorrelations		ac	pac
.	*****	.	*****	1	0.748 0.748
.	*****	***	.	2	0.442 -0.265
.	**	**	.	3	0.146 -0.180
. *	.	* *	.	4	-0.065 -0.049
. *	.	.	****	5	-0.047 0.307
.	.	. *	.	6	0.011 -0.063
.	.	***	.	7	0.014 -0.207
.	.	.	*	8	0.027 0.089
.	.	.	**	9	0.022 0.149
.	.	**	.	10	-0.026 -0.176
.	.	.	*	11	0.010 0.078
.	.	.	.	12	0.007 -0.012
.	.	* *	.	13	-0.020 -0.040
.	.	.	.	14	-0.016 -0.022
.	.	.	*	15	-0.026 0.076
.	.	.	.	16	-0.020 -0.008
.	.	* *	.	17	0.005 -0.064
.	.	.	.	18	0.004 0.011
.	.	.	.	19	-0.023 -0.006
.	.	.	.	20	-0.026 -0.002
Box-Pierce Q-Stat	50.39	Prob	0.0002	SE of Correlations	0.125
Ljung-Box Q-Stat	53.16	Prob	0.0001		

3.6 —F İstatistik Tablosu

Null hypothesis:	F-statistic	Probability
AGSYIH is not Granger Caused by AIHR	12.21125	0.0000
AIHR is not Granger Caused by AGSYIH	2.791909	0.0491